GHEORGHE SARAU

RROMII, INDIA si LIMBA RROMANI

Bucuresti
Editura:
1997

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

CUPRINS

Abrevieri si semne uzitate……

I. Rromii, India si limba rromani

1. *Rromii, India si primele dovezi lingvistice si istorice ale originii lor indiene …….*

2. *Primele repere si atestari istorice ale prezentei stramosilor rromilor în Balcani si Europa……..……*

3. *Primele atestari în limba rromani ……*

4. *Primele referiri la originea indiana a rromilor……*

5. *Primele studii asupra limbii rromani……*

a) *Studiile premergatoare …….*

b) *Debutul rromologiei …….*

c) *Etapa "clasica" a studiilor dedicate limbii rromani……*

d) *Istoricul studiilor privind idiomurile rrome din România .....*

1) *Contributiile din perioada "clasica" (de pâna la sfârsitul primului razboi mondial) .....*

2) *Contributii privitoare la limba rromani în perioada interbelica .....*

3) *Contributii consacrate limbii rromani în perioada delimitata de sfârsitul celui de-al doilea razboi mondial si de finele anului 1989 .....*

4) *Studii si preocupari de promovare a limbii rromani în perioada contemporana .....*

6. *Locul limbii rromaní în cadrul limbilor neo-indiene ..……..*

a) *Stadiul cercetarilor privind locul limbii rromani în contextul limbilor indiene …….*

b) *Situatia lingvistica din India în perioada premergatoare exodului proto-rromilor, a exodului si în cea posterioara lui …….*

c) *Clasificarea limbilor neo-indo-ariene ……..*

d) *Situatia lingvistica din India a limbilor indiene contemporane …..*

- *Limbile indo-ariene moderne (neo-indo-ariene). Tabel .....*
- *Distributia geografica a subgrupurilor indice .....*

7. *Rromii în Principatele române …….. ……..*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

I. *O problema controversata: prima mentionare documentara a rromilor …….. …….*

II. *Configuratia istorica, sociala si lingvistica a colectivitatiilor de rromi din România. Clasificare dupa:.....……..*

a) Criteriul istorico-juridic ……..

b) Criteriul de stabilitate …….

c) Criteriul ocupational (socio-profesional) ……

d) Criteriul aculturarii ……..

e) Criteriul istorico-geografic ……..

f) Criteriul constiintei de apartenenta la un neam ("vita", "spita") pe baza sanguina ……..

g) Criteriul socio-lingvistic ……

1. Rromii "vatrasi" ("de vatra" "sedentari") ……..

2. Rromii "caldarari" ……

3. Rromii "ursari" …….

4. Rromii "carpatini" ("carpatici") ……..

5. Rromii"spoitori" ("cositorari")……..

8. *Dialectele rrome din România în contextul general al idiomurilor rrome .....*

a) Teoria straturilor dialectale .....

c) Tabel cu parametri comparativi reprezentativi pentru principalele dialecte rrome din România .....

II. Concluzii……

III. Bibliografie……...

IV. Anexa……

1. Primele atestari în limba rromani:

a) Expresiile lui Andrew Borde (1547) .....

b) Lista cu cuvintele în limba nomazilor nubieni (Bonaventura Vulcanius, 1597) .....

2. Indice de idiomuri indo-ariene moderne .....

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

ABREVIERI SI SEMNE UZITATE

abl. ablativ

abr. abreviat, abreviere

abs. (tranzitiv) absolut

acc. accentuat

acuz. acuzativ

adj adjectiv, adjectival

adj. dem. adjectiv demostrativ

adj. interog. adjectiv interogativ

adj. interog.-rel. adjectiv interogativ relativ

adj. inv. adjectiv invariabil

adj. nehot. adjectiv nehotarât

adj. pos. adjectiv posesiv

adj. rel. adjectiv relativ

adv. adverb, adverbial

alb. albanez, limba albaneza

anat. anatomic

ap. apozitie, apozitional

apr. (luna) aprilie

aprox. aproximativ

arg. argou, argotic

arh. arhaic, arhaism

arhip. arhipelag

arm. armean, limba armeana

art. articol, articulat

art. hot. articol hotarât

art. nehot. articol nehotarât

aug. (luna) august

augm. augmentativ

balc. balcanic

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

bg. bulgar, limba bulgara

c. complement

C (de) centru, central

cap. capitol

cald. caldararesc, în dialectul caldararilor

cca. circa

cf. confer, compara cu…

ciur. ciurarесc, în limba ciurarilor

col. coloana (în publicatii)

comp. gradul comparativ

conj. **1.** conjunctie. **2.** conjunctiv

cons. consoana, consonantic

cont. (în) continuare

coord. coordonare, coordinativ, coordonator

cp. balc. corpus balcanic

cp. gener. corpus general

cp. preb. corpus prebalcanic

cuv. cuvânt

d.H. dupa Hristos

d.p.d.v. din punct de vedere

dat. dativ

dec. (luna) decembrie

dem. demonstrativ

depr. depreciativ

dial. dialect(al)

dim. diminutiv, diminutival

dr. doctor

E Est

ed. editie

Ed. Editura

el. element (lexical)

el. gener. element general

engl. limba engleza, cuvântul englez(esc)

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

et. nec. etimologie necunoscuta

etc. et caetera

ex. exemplu

exc. exceptie, exceptând

expr. expresie

f. feminin; foto(grafie)

f. vb. forma verbala, forme verbale

fam. familiar

fig. figurat

fon. fonetica, fonologie

g. gen

g. f. gen feminin

g. m. gen masculin

gen. genitiv, genitival

gener. general, generalizare; generic

ger. gerunziu

gr. **1.** grec, grecesc, limba greaca
2. grup

gram. gramatica

hind. (în) limba hindi

hipoc. hipocoristic

hot. (articol, pronume) hotarât

ian. (luna) ianuarie

id. idiom(uri)

il. ilustratie, ilustratii

imper. imperativ

imperf. imperfect

impers. verb impersonal

impr. impropriu

ind. **1.** (modul) indicativ. **2.** indic; limba indica

indecl. indeclinabil

inf. infinitiv

instr. instrumental

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

interj. interjectie

interog. interogativ

intr. intranzitiv

inv. invariabil

invar. invarianta

iul. (luna) iulie

iun. (luna) iunie

î.H. înainte de Hristos

înv. învechit

jud. judet

kurd (element) kurd

laies. laiesesc, în dialectul laiesilor

lb. limba

lb. rr. c. limba rromani comuna

lingv. lingvistic

lit. literar, literatura

loc. locutiune

loc. adj. locutiune adjectivala

loc. adv. locutiune adverbiala

loc. conj. locutiune cunjunctionala

loc. prep. locutiune prepozitionala

loc. pron. locutiune pronominala

loc. subst. locutiune substantivala

loc. vb. locutiune verbala

locat. locativ

m. **1.** masculin. **2.** mort.

m. m. c. perf. mai mult ca perfectul

magh. (în) limba maghiara

mil. mileniu

mss. manuscris

n. **1.** neutru. **2.** nascut.

n.n. nota noastra

N Nord

NE Nord-Est

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

N. pr. nume predicativ

N. propr. nume propriu

NV Nord-Vest

neg. negatie, negativ

nehot. nehotarât

ngr. neogrec, neogrecesc; limba neogreaca

nom. nominativ

nov. (luna) noiembrie

nr. numar

num. numeral

num. adv. numeral adverbial

num. card. numeral cardinal

num. col. numeral colectiv

num. distr. numeral distributiv

num. impr. numeral imprecis

num. nehot. numeral nehotarât

num. multipl. numeral multiplicativ

N (de) nord, nordic

obl. *c*azul oblic, cazurile oblice

oct. (luna) octombrie

ord. ordinal

ortogr. ortografie

P. propozitie

p. **1.** persoana. **2. p**agina, pagini

p. analog. prin analogie

p. ext. prin extensiune

p. gener. prin generalizare

p. restr. prin restrictie

part. participiu

partic. particula

pas. pasiv

peior. peiorativ

per. perioada

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

perf. perfect

pers. persan, (în) limba persana

pl. plural; plans/a, -e

pop. popular

pos. posesiv; posesiune

postp. postpozitie

preb. prebalcanic

pref. prefix

prep. prepozitie

prez. (timpul) prezent

prn. pronuntat

prof. profesor

pron. pronume

pron. dem. pronume demonstrativ

pron. interog. pronume interogativ

pron. interog. rel. pronume interogativ relativ

pron. neg. pronume negativ

pron. nehot. pronume nehotãrât

pron. p. pronume personal

pron. pos. pronume posesiv

pron. refl. pronume reflexiv

pron. rel. pronume relativ

propr. propriu

Pt. parte

ram. ramura

ramif. ramificatie

recipr. reciproc

refl. reflexiv

refl. impers. reflexiv impersonal

refl. pas. reflexiv pasiv

refl. recipr. reflexiv reciproc

refl. unipers. reflexiv unipersonal

rel. relativ

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

relig. religie

rom. român, (în) limba româna

rus. (în) limba rusa

rr. c. (în) limba rromani comuna

s. substantiv

S (de) sud, sudic

s. f. substantiv feminin

s. m. substantiv masculin

s. n. substantiv neutru

s. propr. substantiv propriu

s. tc. substantiv din lb. turca

sb. subiect

sb. m. subiect multiplu

sec. secol

sept. (luna) septembrie

sg. singular

sgr. subgrup

scr. (în) limba sanscrita

sl. (în) limba slava (veche)

spoit. spoitori, dialectul spoitorilor

soc. sociativ

subdial. subdialect(e), subdialectal

subl. ns. sublinierea noastra

subramif. subramificatie

subst. substantivat, substantival

suf. sufix

superl.- rel. gradul superlativ-relativ

s. a. si altele (altii)

s.a.m.d. si asa mai departe

t. tom

tat. (în) limba tatara

tc. turc, turcesc; (în) limba turca

tr. tranzitiv

trad. traducere ; traducator(i)

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

unipers. unipersonal

univ. universitar

urs. ursaresc; în dialectul ursarilor

v. vezi

V (de) vest, vestic

var. varianta

vb. verb; verbal

vb. intr. verb intranzitiv

vb. refl. verb reflexiv

vb. tr. verb tranzitiv

viit. (timpul) viitor

voc. **1.** vocativ. **2.** vocala.

vol. volum

vulg. vulgar

zlat. zlataresc; în dialectul zlatarilor

Siglele revistelor

E.T. "Études Tsiganes " (Paris)

J.G.L.S. " Journal of the Gypsy Lore Society " (Liverpool, Edinburgh)

L.D. "Lacio Drom " (Roma)

Semne

~ = tilda (suplineste un cuvânt-titlu sau o secventa invariabila din corpul cuvântului-titlu)

> = "a dat…"

< = "provine din…"

∅ = desidenta "nula"

§ = capitol

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

I. RROMII, INDIA SI LIMBA RROMANI

1. Rromii, India si primele dovezi lingvistice si istorice ale originii lor indiene

Cercetatorii care si-au propus sa abordeze problematica rroma dincolo de incertitudini, presupuneri si speculatii si s-au sprijinit în demersurile lor pe dovezi palpabile si pe argumente stiintifice indubitabile au ajuns, în cele din urma, la concluzia ca, de fapt, în legatura cu rromii persista câteva necunoscute majore (Ventcel'- Čerenkov, **1976**, *283*) ce privesc:

- *apartenenta la caste si tipul de îndeletniciri exercitate* (desi, îndeobste, se afirma - recurgându-se la argumente de ordin logic - ca, stramosii rromilor proveneau din casta cea mai de jos a societatii indiene);

- *arealul* din care acestia proveneau, *limbile de contact* din respectivul areal si *raporturile dintre idiomul vorbit de ei si alte idiomuri din faza medie de dezvoltare a limbilor indiene;*

- *apartenenta la una sau alta din gruparile etnice* indiene;

- *cauzele* care au generat plecarea acestora din India;

- *momentul* în care stramosii rromilor, protorromii, au parasit "Marea Indie" (Mahābhārata);

-*existenta unui exod* de proportie (sau daca plecarea lor s-a produs în valuri succesive);

- *timpul* cât a durat drumul parcurs de stramosii rromilor, din India pâna în Balcani, si câta vreme au poposit în fiecare din spatiile geografice strabatute etc.

Evident, edificiul necunoscutelor *mai poate fi înaltat* - daca, de buna seama, se doreste o cercetare ce se vrea cladita pe date certe, pe probe stiintifice - sau *poate fi demolat*, daca nu

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

ne vom multumi sa vehiculam, la rândul nostru, ipoteze, speculatii si teorii ce s-au perpetuat dintr-o lucrare într-alta.

Si totusi, în legatura cu necunoscutele problematicii rrome, regasite sau nu între cele de mai sus enumerate, trebuie sa observam ca singura disciplina care a oferit dovezi concludente, cel putin în câteva chestiuni foarte importante, a fost *lingvistica* (apartenenta limbii rromani la limbile indiene, arealul din care proveneau stramosii rromilor, drumul parcurs de acestia din spatiul indian pâna în cel balcanic, datarea aproximativa a perioadei când stramosii rromilor trebuie sa fi parasit India).

Desi facuta pur întâmplator, prima constatare de factura lingvistica, potrivit careia *limba rromani este de origine indiana*, îi este atribuita studentului ungur ***Wáli István***[1] [notat si: Váli (Vályi) Stefan (Stephan)], plasata eronat la anul 1763[2].

În realitate, *în anul 1776* se semnala, printr-o notita, în publicatia vieneza "*Allergnädigst - privilegierte Anzeigen, aus sämmtlich - kaiserlich - königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft*" (VI. Jahrgang, S. 87), constatarea facuta de Wáli István, pe vremea când era student teolog în Olanda, în legatura cu asemanarea dintre limba vorbita de fostii lui colegi indieni (malabrezi) si cea vorbita de rromii din Ungaria.

Teologul Wáli István[3] s-a format la Colegiul de Debretin, înaintea plecarii sale în Olanda la studii de specializare în cadrul Universitatii din Leida si Utrecht (în perioada 1753 - 1754), iar dupa revenirea în tara a functionat ca preot reformat în zona Komarom (Vekerdi **1982,** 1; Karsai **1996**, 26).

În perioada studiilor întreprinse în Olanda, Wáli István alcatuise împreuna cu trei colegi malabrezi un vocabular de peste 1000 de cuvinte, pe care, dupa revenirea acasa, în anul 1754, le-a citit rromilor din Győr (Raáb), solicitându-le sa redea sensul cuvintelor pe care acestia le întelegeau în limba maghiara.

Wáli István nu si-a publicat constatarea, dar a relatat despre ea unui prieten tipograf din Carei, teolog si el, Szatmár - Némethi Pap István, care, la rândul lui, a povestit-o

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

capitanului Dobai Székelyi Számuel. Pe baza scrisorii acestuia din urma a aparut, în anul 1776, o scurta informatie în publicatia vieneza mentionata privind constatarea facuta de Wáli István (Vekerdi **1982**, 1).

Dupa aproximativ 29-30 de ani de la constatare si 7 ani de la publicarea în presa, H.M.G. Grellmann (**1783**, 170 - 171, **1787**: 2, 280) a preluat informatia, a sustinut-o si a dezvoltat-o.

Evident, studentii malabrezi nu vorbeau o limba indiana, ci una dravidiana, dar acestia, cum erau de formatie brahmani, cunosteau limba sanscrita, limba de cult, apoi, limba malabrezilor continea ea însasi împrumuturi sanscrite.

A doua mare contributie a lingvisticii la problematica rroma a reprezentat-o *reconstituirea drumului* parcurs de stramosii rromilor, din India pâna în Europa, apelându-se la aportul etimologiei (Miklosich: **1872 - 1873**, III, 9).

Astfel, prin analizarea lexicului rrom, au fost identificate elemente vechi afgane, persane, armenesti, turcesti, grecesti, slave, românesti etc. (Miklosich **1872 - 1873**, II), jalonându-se, în acest mod, spatiile geografice parcurse de stramosii rromilor.

Si în privinta drumului strabatut de stramosii rromilor, din India spre Vest (Asia, Balcani, Nordul Africii, Europa), exista câteva pareri. Singura stiinta de la care se spera, si în viitor, elucidarea incertitudinilor ramâne tot lingvistica, însa pentru aceasta va fi nevoie de intensificarea cercetarilor, studiindu-se, cel putin, lexicul idiomurilor vorbite în fiecare tara din perspectiva etimologica.

Diversi autori[4] sunt de parere ca dupa parasirea Indiei de catre stramosii rromilor, spatiile geografice strabatute au fost cele corespunzatoare teritoriilor actuale ale Pakistanului, Afganistanului si Iranului - în decurs de câteve sute de ani - apoi, spre sfârsitul sec. al X-lea si începutul sec. al XI-lea, acestia ar fi ajuns în Nordul Mesopotamiei.

În paranteza fie spus, este de remarcat faptul ca înainte de sosirea stramosilor rromilor în vecinatatea estica a Imperiului Bizantin (ce a fiintat din anul 395 d.H. pâna în anul 1453) se

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

presupune ca s-a produs o deviere de la drumul principal, în sensul ca o mica parte din stramosii rromilor s-a îndreptat spre Nord, asezându-se în Asia Centrala (pe teritoriile actuale ale republicilor Tadjika, Kirghiza, Kazaha, Uzbeka si Turkmena), respectiv în regiunea chineza Sintzean (la Nord de Muntii Altân Tagh din Pamir si Tian-San, care o împart în bazinele Tarim si Tungaria (Yunggar)).

Întorcându-ne la traiectul principal al stramosilor rromilor, la vecinatatea estica a Imperiului Bizantin, trebuie sa aratam ca aici s-a înregistrat un moment-cheie pentru drumul stramosilor rromilor si pentru limba lor. Mai precis, probabil în zona delimitata de teritoriile actuale al Iranului (partea de NV), al Irakului (partea de N), al Turciei (partea de E), al Azerbaidjanului, al Armeniei si al Gruziei, s-a produs în fluxul migratiunii stramosilor rromilor o trifurcatie:

I. ramura "lom" sau "de nord", *II. Ramura "dom" sau de "sud est"* si *III. Ramura "rrom", "de vest"*.

I. Despre stramosii rromilor care constituie azi *ramura "lom" sau "de nord"* si care s-ar fi deplasat pe teritoriile pe care azi se afla republicile Azera, Armeana si Gruzina, unii autori sunt de parere ca drumul ar fi continuat spre NV prin Caucaz (pe teritoriul actualelor republici Daghestan, Cecenia, Osetina, Kabardino - Balkaria, Calmâca) si pe latura de NV a Marii Negre, ajungându-se în Balcani, apoi în Europa de Est, Centrala si de Vest, alti cercetatori aratându-se însa circumspecti fata de aceasta teorie (Vaux de Foletier **1971**);

II. ramura "dom" sau de "sud - vest" a avut ca directii Siria, Palestina, Egiptul, tarile din Africa de Nord de unde, probabil, grupurile de stramosi ai rromilor si-au continuat drumul, traversând Mediterana în Spania (în timpul stapânirii arabe), întâlnindu-se cu rromii veniti din Europa prin Pirinei (cei din a treia ramura).

Vaux de Foletier (**1971**) arata ca o parte din stramosii rromilor din ramura "dom" a ajuns, ca urmare a expansiunii comerciale arabe, în Insula Zanzibar (Tanzania).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

III. ramura "rrom", "de vest", cea mai numeroasa, este reprezentata de stramosii rromilor care si-au continuat drumul (din vecinatatea estica a Imperiului Bizantin) în Imperiul Bizantin (Asia Mica si Balcani) - unde au ramas câteva secole - iar de aici, mai departe, în Europa Centrala si de Vest.

Marcel Courthiade (**1995 a**, 22), la rândul sau, invocând "absenta unei documentatii serioase", aduce în atentie observatia facuta de lingvistul american Jan Hancock (**1992**, 1-19), anume, aceea ca grupurile lingvistice RROM, DOM si LOM "se pare ca s-au separat înainte de a fi patruns pe teritoriile iranofone /.../; desi toate trei prezinta aceste împrumuturi iraniene, totusi, aceste împrumuturi, aproape în totalitate, nu corespund între ele".

Aceasta remarca ne determina sa ne gândim ca ar fi fost firesc ca stramosii rromilor care s-au îndreptat spre centrul Asiei (spre actualele republici Tadjika, Kirghiza, Kazaha, Uzbeka si Turkmena, respectiv, spre regiunea chineza Sintzean) sa-si fi continuat drumul spre Vest pe un traiect mult mai lesnicios, "de câmpie", si anume, prin Câmpia Turanului, ocolind Marea Caspica (fie prin nordul Iranului, fie prin vestul, nordul si nord-estul Marii Caspice) si ajungând în zonele ocupate azi de republicile caucaziene (Calmâca, Daghestan, Ceceno-Ingusa, Osetina, Kabardino-Balkaria, Gruzina, Armeana, Azerbaidjana), eventual în N-V-ul Iranului.

Pe lânga argumentul alegerii unui drum "de câmpie" am mai adauga altele doua. În primul rând, faptul ca atât grupul ce s-a îndreptat spre Centrul Asiei, cât si cel din ramura caucaziana "dom" ("de sud-vest") erau grupuri putin numeroase, iar în al doilea rând, constatarea facuta de Marcel Courthiade (**1995 a**, 22) ca rromii din Caucaz, constituit din "*Bosa* sau *Posa*", împreuna cu ramura europeana a rromilor reprezinta un grup aparte, din punct de vedere lingvistic, în comparatie cu ramura "dom" (de "sud-vest"), reprezentata de grupurile *Nawar/Nuri* din Siria.

Marcel Courthiade (**1995 a**, 22-24), dupa ce admite ca patrunderea stramosilor rromilor în Europa s-a realizat pe trei cai de acces - traversând Caucazul, Bosforul si Africa de

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Nord -arata ca grupuri de Bosa/Posa (originare din Caucaz) pot fi întâlnite si la Moscova, iar legat de teza “trecerii prin Africa de Nord” în Europa sunt aduse argumente în defavoarea acesteia (prezenta unor cuvinte balcanice *trupo* “corp”, *clichi* “cheie”, *crallis* “rege”, *ulicha* “strada” etc - scrise în grafia spaniola), dar nu se exclude, totusi, posibilitatea ca “vreun contingent de Rromi” sa fi venit în Spania prin Africa de Nord si sa se fi dispersat în masa celorlalti Gitanos.

Chiar daca “legenda”[5] de mai jos nu ar fi livreasca, nefiind deci rodul unor lecturi ale informatorului Ali Ceausev, rrom “cosnitar” din Sumen (Bulgaria), de la care Donald Kenrick a cules, prin anii ’60, respectiva “legenda” (privind dispersarea stramosilor rromilor în trei parti ale lumii, înainte ca acestia sa fi ajuns în Imperiul Bizantin), ea merita , totusi, amintita, fie si numai pentru ilustrarea impactului pe care îl produc în constiinta rromilor simpli teoriile despre originea indiana si migratia rromilor. Ali Ceausev (care în perioada aceea avea contacte cu câtiva specialisti în domeniul rrom, ca: Chaman Lal - India, Donald Kenrick - Anglia, Milena Hübschmannová - Cehia) declara ca a auzit aceasta legenda de la un unchi al sau (Marušjakova-Popov **1994**, 64-65).

Legenda culeasa de la Ali Ceausev are urmatorul continut:”Aveam un împarat mare, un Rrom. El era printul nostru. Era padisahul nostru. Rromii locuiau pe-atunci cu totii laolalta într-o tara, într-un vilaiet bun. Numele acestui vilaiet era Sindh… Aceasta era o tara curata (frumoasa). Gaseai acolo multa fericire si multa bucurie. Toti o duceau bine. Numele împaratului nostru era Maramengro Dev. El mai avea doi frati. Numele lor erau Rromano si Singan. Toate bune si frumoase, dar se întâmpla un mare razboi. Musulmanii l-au facut. Soldatii au distrus tara Rromilor. Au pârjolit pamântul. Toti Rromii au fugit din tara lor… Cei trei frati si-au purtat oamenii pe drumuri îndepartate. Unii au mers *în Arabia*, unii *în Armenia* si altii *în Bizant*. În acele tari au devenit saraci”. (Traducerea am realizat-o dupa textul scris în limba rromani).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

În privinta celorlalte contributii (stabilirea, oarecum aproximativa, a zonei si a perioadei de plecare a stramosilor rromilor din India) cercetatorii delimiteaza ca areal NV-ul, C-ul si, partial, NE-ul Indiei, considerându-se, în genere, ca zona emblematica, ***Pundjabul***[6].

Legat de perioada în care s-a (s-au) înregistrat plecarea (plecarile, caci este posibil ca exodul sa se fi produs în mai multe valuri succesive), în urma conexarii si confruntarii datelor, informatiilor si teoriilor continute în lucrari consacrate rromilor, împartasim parerea ca stramosii rromilor trebuie sa fi parasit India ***într-o faza anterioara*** (sec. al II-lea - sec. al VIII-lea d.H.) ***sau cel mult într-o faza concomitenta cu cea a formarii limbilor neoindiene*** (din care si limba rromani face parte, adica sfârsitul mil. I d.H./începutul mil. al II.lea d.H.).

Argumentul principal îl constituie mentinerea ***caracterului detasat sintetic al limbii rromani***, spre deosebire de ***analitismul pregnant*** al celorlalte limbi neoindiene, mai cu seama al celor din Estul Indiei.

Zograf arata ca procesul de trecere de la sistemul flexionar bogat, cunoscut în limbile indiene medii, la structurile analitice noi din limbile neoindiene a decurs neunitar, structurile analitice noi aparând în limbile neoindiene din est, în timp ce în cele din vest pastrându-se "maximum de trasaturi arhaice". (Zograf **1976**, 141).

Mentinerea, asadar, în limba rromani a unora din trasaturile arhaice, sintetice, din limbile indiene *vechi* (perioada ce se întinde aproximativ de la jumatatea mil. al II-lea î.H. si pâna spre sec. al V-lea î.H.) si *medii* (de la jumatatea mil.I î.H. pâna în a doua jumatate a mil. I d.H. - mai cu seama din limba *apabhransa* ("limba alterata"), care marcheaza trecerea din faza limbilor *indiene medii* (limbile *prakrta*) la limbile *neoindiene* (Zograf **1960**, 12)) ne îndreptateste sa admitem ca plecarea stramosilor rromilor din India s-a produs, într-adevar, ***în intervalul sec. al II.lea - sec. al VIII-lea d.H.***[7]

Referitor la perioada în care stramosii rromilor au parasit India vin si interpretarile de ordin istoric[8], mai vechi sau mai noi, mai mult sau mai putin argumentate.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Astfel, într-o lucrare recenta a dr. Donald Kenrick (arabist si rromolog englez), intitulata *Zingari dall'India al Mediterraneo* (**1995**), se arata ca, din perspectiva istorica, primele migrari ale indienilor spre vest (extrapolând, deci si ale stramosilor rromilor) trebuie privite în contextul cuceririi, în anul 224 d.H., de catre sahul persilor Ardashir (224 - 241 d.H.) a Indiei de Nord (Pakistanul de azi), pe care a transformat-o în colonie a Persiei (Kenrick, **1995**, 13)[9].

Am considerat utila prezentarea în *Note* a precizarilor autorului în legatura cu legenda aducerii muzicantilor din India în Persia[10], deoarece se întregeste astfel imaginea noastra despre respectiva legenda (abundent, dar trunchiat citata în majoritatea lucrarilor referitoare la rromi).

Sirul ipotezelor privind prezenta stramosilor rromilor în spatiul dintre India si Balcani poate continua, dar, asa cum arata Rajko Djurić (**1987**, 7), privitor la mentiunile facute în scrierea lui Firdousi sau în manuscrisul calugarului gruzin de la Muntele Athos, "acestea sunt izvoare carturaresti, care, oricât de pretioase ar fi, nu pot fi utilizate ca atare".

Note

[1] Descoperirea lui Wáli István avea sa fie confirmata, la scurt timp, de reputati rromologi; *I.C.Ch.Rüdiger* (**1782 - 1793** - într-o oarecare masura), *H.M.G. Grellman* (**1783, 1787**), *M. Graffunder* (**1835**), *A.F. Pott* (**1844 - 1884**), *Heinrich von Wlislocki* (**1884**) s.a.

[2] Vekerdi József (**1882**, *1*) arata ca studiile în Olanda ale lui Wáli István s-au derulat între anii 1753 - 1754. În aceste circumstante, constatarea privind apropierile dintre limba rromani si limba vorbita de colegii sai indieni *nu putea sa aiba loc decât în acest interval*, chiar daca, ulterior, la înapoierea în Ungaria, probabil în anul 1754, s-a produs confirmarea propriu-zisa, prin verificarea mostrelor de limba în rândul vorbitorilor rromi din Győr (Raáb).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Vekerdi József ne supune atentiei si faptul ca preocupari pentru limbi orientale existau la mai toti studentii teologi din Colegiul de la Debretin si nu este exclus ca însusi Wáli István sa fi avut unele cunostinte de limba rromani (**1982**, 1). Asadar, consideram eronat anul 1763 (el figurând pâna si în lucrarea savantului A.F. Pott (insclusiv în editia reeditata din **1964**, V), deoarece în "notita" publicata *în anul 1776* se spune clar ca tipograful Stephen Pap Szathmár(i) - Némethi l-a vizitat pe capitanul Dobai Székelyi Számuel *în ziua de* 6 ianuarie 1763, dar aceasta neînsemnând ca observatia lui Wáli István trebuie pusa neaparat în contextul acestei date. În fond, se considera valabil anul în care s-a publicat aceasta constatare (*deci în 1776*) sau, bazându-ne pe datele cunoscute din biografia lui Wáli, chiar *anii 1753 - 1754,* când acesta a realizat chestionarul cu studentii "malabrezi" (de fapt, *ceylonezi*).

[3] Amanunte despre Wáli István au oferit si cercetatorii *Ercsey Előd* (**1971**) si *Ian Hancock* (**1993,** 21-23). *Ian Hancock*, profesor la Universitatea Austin - Texas, animat de obârsia sa rroma - strabunicii sai au venit în America din spatiul geografic ungar - a verificat în arhivele Universitatii din Leiden (Leyda) - cu sprijinul prof. dr. Hans Beukers de la Facultatea de Stiinte Sociale a respectivei universitati - daca numele lui Wáli István figureaza în registrele de înscriere la studii si s-a constatat inexistenta acestui nume în perioada 1750 - 1763.

Autorul admite, însa, posibilitatea ca Wáli István sa fi fost înscris într-o alta universitate "de exemplu la Utrecht sau Franeker" si sa fi vizitat doar din când în când Leyda, supozitie care coincide cu informatiile oferite de Vekerdi József (**1982**, 1), anume ca Wáli István a studiat la Leyda si Utrecht.

Ceea ce este si mai interesent în articolul lui Ian Hancock (**1993**, 21-23) îl constituie faptul ca sunt reperati cei trei studenti "din Malabar", respectiv, faptul ca sunt nominalizati alti doi tineri maghiari aflati atunci la studii teologice la Universitatea din Leyda (unul din acestia, dupa cum am descoperit, are mare importanta pentru cercetarile de limba rromani din spatiul ardelean).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Astfel, aflam numele studentilor din Malabar: *Joh. Jakobus Meyer*, înscris la studii la 4 septembrie 1750, *Petrus Cornelissen*, înscris la 7 octombrie 1752, si *Antonius Moyaars*, înscris la 23 septembrie 1754 - toti catalogati ca *ceylonezi* - ceea ce confirma, de asemenea, faptul ca Wáli si-a realizat studiile, într-adevar, *în perioada 1753 - 1754*, dupa cum precizeaza Vekerdi József (**1982**, 1).

Pe de alta parte, sunt identificate numele celorlalti doi tineri maghiari care au studiat în Olanda: *Michael Pap Szathmári* "Transilvano Hungarus" (înscris la 16 mai 1761, în vârsta de 23 de ani, ca student la teologie) si *Daniel Szathmári* (care apare în registrul de examene la data de 28 septembrie 1758 cu mentiunea "Hungarus, extra ordinem ab III Curatoribus et Consilibus commendatus"). De altfel, Michael Pap Szathmári apare si în registrul de examene, în iunie 1761, cu mentiunea "Commendatus a Professoribus Collegii Reformati Claudio Polotani in Transylvania" (*Hancock* **1993**, 22).

Ian Hancock, constatând ca Wáli István nu figureaza nici în registrele ce acopera anii 1700 - 1790, admite posibilitatea ca Wáli István sa nu fi existat în realitate, iar capitanul Székely von Doba (Dobai Székelyi Szamuel) sa fi nascocit acest nume, dar sa fi auzit, totusi, de aceasta întâmplare de la una din rudele unuia din cei doi *Szathmári* ("Satmareanul") care s-au aflat la studii de teologie la Leyda.

Dupa parerea noastra lucrurile sunt cu mult mai simple:

1. ***Wáli István*** a existat si a studiat teologia probabil la Universitatea din Utrecht, în perioada 1753 – 1754, si vizita, de asemenea, si Universitatea din Leyda, unde i-a cunoscut pe cei trei studenti "malabrezi"; *2.* În "notita" publicata la Viena, pe baza informatiilor capitanului Dobai Székelyi Szamuel, este posibil sa fi aparut eronat anul 1763 (în loc de *1753* sau 1754), fie dintr-o greseala de tipar, fie datorata faptului ca Székelyi von Doba (sau prietenul sau tipograf de la care aflase stirea) a uitat, pur si simplu, anul respectiv (*1753 / 1754*), când Wáli a studiat în Olanda; *3.* Michael Pap Szathmári a avut si el preocupari de limba rromani, dupa cum vom vedea în capitolul consacrat istoricului studiilor privind

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

limba rromilor din România, în care ne vom referi la *Dictionarul* ramas în manuscris al lui Farkas Mihály Vistai (realizat, aproximativ, în perioada 1768 - 1796). În acest context, nu este exclus faptul ca Michael Pap Szathmári sa-l fi cunoscut pe colegul lui teolog Wáli István, dupa ce acesta din urma se înapoiase din Olanda, si sa fi aflat chiar de la el relatarea.

Este, de asemenea, posibil ca Szathmári - "tipograful" sa fi fost ruda cu Michael Pap Szathmári si chiar acesta sa-i fi povestit tipografului întâmplarea, dupa cum presupune si Ian Hancock (**1993**, 23).

Vekerdi József, cel mai riguros specialist în limba rromani din Ungaria, a fost singurul care a verificat informatiile despre Wáli István (anul, locul si titlul exact al publicatiei vieneze, datele biografice ale lui Wáli István si ale lui Szathmári Pap Mihály etc.).

De la acest redutabil cercetator aflam, de pilda, ca Szathmári Pap Mihály era "un renumit profesor de teologie reformata, din Cluj, care a trait între anii 1737 - 1812 (*Vekerdi* **1982**, 2), ceea ce corespunde cu evidentele Universitatii din Leyda (în mai 1861, acesta avea 23/24 de ani).

[4] Miklosich (**1872 - 1880**), Vaux de Foletier (**1971**), Rishi (**1974,** p. II - XII) Clébert (**1976**, 45 - 121), Kepeski - Yusuf (**1980**, 11 - 15), Marušjakova-Popov (**1993**, 25 - 26), Courthiade (**1995 a**, 22 - 24) s. a.

[5]Legenda a fost publicata de Donald Kenrick întâi în limba engleza în lucrarea *The Destiny of Europe's Gypsies* (Puxon - Kenrick **1972**, 7), apoi a fost reprodusa, în limba rromani, în *Bibaxtale berša* ["Ani nefericiti"] (Puxon - Kenrick **1988**, 7) si, ulterior, a fost inclusa într-o antologie de texte rrome (însotite de versiuni în bulgara si engleza) de sotii etnografi bulgari Marušjakova-Popov (**1994**, 62 - 64, respectiv 63 -65).

[6] De mentionat ca, prin confruntarea unor elemente din fondul principal al limbii rromani cu echivalentele lor din limbile *punjabi, gujarati* si *hindi*, am observat, personal, o mai mare apropiere - evident, la nivel lexical - a limbii rromani de limba *gujarati*. Compararea am realizat-o în urma unui experiment similar (la care am participat, în anul

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1991, în cadrul Cursurilor Internationale de Limba Rromani, organizate la Karjaa - Finlanda), întreprins de doamna Harpal, lector de limba hindi la Universitatea din Helsinki. Cu acel prilej, au fost juxtapuse cuvinte din fondul principal al limbii rromani si echivalentele lor din limbile sanscrita, hindi si gujarati (limba materna a doamnei Harpal) si s-a relevat, de asemenea, o mai mare apropiere a limbii rromani de *gujarati* decât de limba *hindi.*

[7] R. Turner (*The position of Romani in Indo-Aryan*, "Journal of the Gypsy Lore Society", III, vol. 5) considera ca stramosii rromilor trebuie sa fi parasit India înainte de anul 1000.

Cercetatorii contemporani indieni însisi, ca, de pilda, Janardhan Singh Pathania, considera ca rromii sunt la origine indieni proveniti din partea de Nord a Indiei, ca limba lor este o limba *prākrt.* J.S. Pathania o denumeste afectiv "Rromani - prākrt", "unica limba vie dintre multele limbi *prākrta*", "bunica limbilor neoindiene moderne", care, ca si "strabunica" lor (*n. n.*), *limba sanscrita*, este o limba *sintetica*, "si nu *analitica* - cum sunt toate celelalte limbi si dialecte neo-indiene contemporane" (**1994,** 5).

[8] Amintim doar câtiva autori care, prin contributiile lor, au corectat puncte de vedere eronate si au adus informatii si interpretari inedite: Grattan Puxon (**1972**), Donald Kenrick (**1977**; **1995**), Rajko Djurić (**1987**), G. Puxon - D. Kenrick (**1988**).

[9] Donald Kenrick vede în aceasta realitate istorica o prima posibilitate oferita unei parti din indieni de a cauta conditii mai bune de lucru în Persia, presupunând ca din acest prim val ar fi facut parte: personal administrativ, preoti, mercenari, garzile palatului, muzicanti, contabili, comercianti (**1995**, 14).

Autorul însusi recunoaste ca, totusi, singurul reper cert privind migrarea indienilor, din India, poate fi considerat cel legat de perioada 241 - 274 d.H. din timpul domniei lui Shapur I, când acesta i-a adus pe indieni la Kabul, ca salahori la digul lui Shuster (**1995**, 17).

[10] Legenda aducerii muzicantilor indieni la curtea sahului persan Bahram V Gur capata în viziunea lui Donald Kenrick noi fatete (**1995**, 18, 19, 57, 58). Astfel, el aduce în discutie

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

trei referiri, consemnate ,tardiv, de trei autori, ce privesc legenda aceasta, potrivit careia în timpul domniei lui Bahram V Gur (420 - 438 d.H.) au fost adusi muzicanti si dansatori, din India, în Persia.

Autorii lor sunt: - Istoricul persan *Hamza al-Isfāhānī* (m. în anul 967 d.H., care a studiat la Bagdad si a locuit la Alep) a scris, în araba, în anul 950 d.H., deci la cinci sute de ani de la domnia lui Bahram V Gur, cartea *Ta'rih fī mulūk al -'ard* (v. trad.: U. Daudputah, *A Chronology of Persian Kings,* Bombay, (1932), reprezentând o "istorie despre regii Pamântului"; - Persanul *Firdousi [Firdawsi] - i Rumi* (Abul Kasim Mansūr), n. în anul 932 d.H. - m. în anul 1020 d.H.) a scris, în jurul anului 1011, în limba persana, poemul epic întru slava Iranului, intitulat *Sāh Name*, în care include si legenda aducerii muzicantilor indieni la curtea sahului Bahram V Gur (v. trad.: Juhes Mohl, *Le Livre des Rois*, Paris, 1877; R. Levy, *The Epic of the Kings*, Londra, 1967); - *Al - Ta'alibī*, nascut aprox. la anul 1020 d.H. în Afganistan, a scris pe la anul 1050 d.H. o "istorie a umanitatii", *Gurar al - Siyar*, a carei sectiune despre Persia a fost tradusa, probabil, dintr-o carte persana, pierduta, scrisa în jurul anului 950 d.H. (v. trad.: Zotenberg, *Histoire des Rois de Perse*, p. 564 - 567). În cuprinsul ei este si legenda care face aici obiectul discutiei.

Legenda spune ca sahul persan Bahram V Gur a cerut sa i se trimita din India niste muzicanti care sa-i înveseleasca supusii prin cânt si dans. Asa au sosit din India în Persia "12.000 de *zoti*" (dupa Hamza al - Isfāhānī, iar dupa Firdousi "10.000 de *luri*"), muzicanti (barbati, femei, copii). Se povesteste ca sahul a dat fiecarei familii câte un bou, un magar si grâu, ca acestia sa se poata întretine, având ca obligatie sa cânte gratis celor sarmani. Indienii însa, care fusesera dispersati în toata Persia pentru distrarea poporului, au mâncat boii si grâul si au ramas doar cu magarii. Când s-au întors, dupa un an, "cu fetele palide", Bahram Gur le-a zis: "Nu trebuia sa prapaditi grâul! Acum mai aveti doar magarii. Puneti tot ce aveti pe spinarile lor, pregatiti-va instrumentele si corzile si puneti-le sub ei!". "Acesti luri, chiar si

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

astazi, continua sa rataceasca în cautare de-ale gurii, sa doarma cu câinii si lupii, mereu sub cerul liber, si sa fure ziua si noaptea" (dupa *Firdousi*; cf. Kenrick **1995**, 19).

Ceea ce ni se pare însa foarte important este remarca lui Donald Kenrick care ne atrage atentia asupra unei erori care s-a perpetuat pâna azi, inclusiv în lucrarile unor reputati cercetatori preocupati de istoria rromilor, anume, aceea ca Firdousi socotea gresit ca *lurii* (nomazi si nu rromi!), familiari lui în epoca, ar fi descendentii muzicantilor pe care Bahram V Gur îi adusese în Persia. D. Kenrick precizeaza ca lurii de azi vorbesc limba *beluchi* si nu pâna demult voiajau ca artizani si muzicanti, iar directia predilecta în peregrinarile lor era, "mai degraba, spre est decât spre vest" (**1995**, 38).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

2. Primele repere si atestari istorice ale prezentei stramosilor rromilor în Balcani si Europa

Nu putem sa trecem cu vederea o alta teorie (care a fost si este preluata confuz în bibliografia de specialitate) de care se leaga si termenul de *(a)tigani*, apelativul prin care stramosii rromilor au fost denumiti de autohtonii Imperiului Bizantin. De mentionat ca termenul în cauza, *atsingani* (sau, în varianta nesonorizata *atsinkani*)[1], de la care provin denumirile care îmbraca un fonetism ce aproximeaza pronuntia greceasca în diferite limbi (*cigáni* - Slovacia, *ciganie* - Polonia, *ciganos* - Portugalia, *czigányok* - Ungaria, *cikáni* - Cehia, *tigani* (cu forma atestata *atigani*) - România, *sigÆyner* - Norvegia, *tsiganes* - Franta, цигани - Bulgaria; Serbia, цыгане - Rusia, *Zigeuner* - Germania, *zingari* - Italia etc.) este perceput, tot mai mult, în ultimii ani - de catre rromii din toate tarile în care sunt numiti cu astfel de forme apropiate de cea greceasca - ca fiind peiorativ.

Cercetatorii[2] sunt îndeobste de parere ca prima mentionare documentara a stramosilor rromilor, sub aceasta denumire pe care le-au dat-o bizantinii apare într-un manuscris despre Viata Sfântului Gheorghe[3], datat 1068 d.H. (dupa altii: aproximativ la anul 1100 d.H.), scris de un calugar georgian la Manastirea Iviron de la Muntele Athos. Prin anul 1054 d.H., în timpul domniei împaratului Constantin IX Monomahul (1042 - 1055), au sosit la Constantinopol, din Asia Mica, multi *athinganoi*, ce faceau parte dintr-o "secta eretica" si erau renumiti prin priceperile lor de ghicitori si vrajitori (Liégeois, **1985,** 13 - 14). Din alte surse aflam ca, întrucât în gradinile împaratesti veneau în permanenta animale salbatice, Împaratul Constantin IX Monomahul le-a cerut *athinganoi*-lor sa-l scape de fiare. Ei le-au dat carne vrajita animalelor si acestea au murit. Impresionat de priceperile lor, împaratul i-a rugat sa repete vrajitoria pe câinele lui, însa Sfântul Gheorghe a trecut crucea pe deasupra

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

carnii vrajite si câinele a ramas în viata. (Marušjakova-Popov **1993**, 27 - 28. Apud: Miklosich **1872 - 1880**, VI, 60).

Problema importanta care se ridica este daca, realmente, respectivii membri ai sectei erau sau nu la origine indieni. Aproape toti cercetatorii au fost de acord ca *ásígganoi* provine din limba greaca medievala (bizantina) din cuvântul *áqígganoz* "de neatins, intangibil" (cf. pref. privativ *a* + vb. *qigγávw* "a atinge"; "a leza").

Marcel Courthiade ([**1995 b**], 4) ne supune atentiei faptul ca, înainte de venirea stramo-silor rromilor în Imperiul Bizantin, denumirea în cauza era purtata de o secta ce refuza contactul fizic cu alte persoane, asa încât "atunci când "tiganii" au aparut în aceste regiuni, se pare ca au avut un comportament similar, care se explica prin faptul ca anumite grupuri conservatoare, întâlnite chiar si astazi (ca, de pilda, în Carpatii de Nord), refuza contactul cu populatia din jur, deoarece o considera "spurcata", "impura": de exemplu, ei nu manânca cu alte persoane, evita sa le atinga etc. Aceasta atitudine ar fi o reminiscenta a interdictiilor de contact între castele indiene si "tiganii" ce proveneau mai degraba dintr-o casta "de neatins" (Courthiade, **1995 a**, I, 27; Apud: Tonnet **1985**, 101, 115).

La aceasta parere se adauga si observatia lui Jean Pierre Liégeois (**1985**, 14) ca în multitudinea si continua miscare a populatiilor Imperiului Bizantin de la sfârsitul mil.I/începutul mil. al II-lea d.H. nu putem sti cu certitudine daca denumirea greceasca nu era folosita si pentru alte grupuri.

Daca admitem cu rezerva ca stramosii rromilor erau prezenti în Bizant în sec. X - XI d.H. conform mentiunilor din manuscrisul de la Muntele Athos, atunci, cu aceeasi rezerva, trebuie sa fim de acord ca *nici în continuare nu exista dovezi clare, cel putin pâna la anul 1348*, de când dateaza documentul semnat în Serbia de Stefan Dusan.

Asadar, *pentru perioada cuprinsa între anul 1054 d.H.* (când, potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, au sosit *athinganoi* la Constantinopol) *si anul 1348* (de când dateaza legea, semnata de Stefan Dusan, privind darile care urmau sa fie platite de "cingarie")

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

cercetatorii vorbesc despre alte câteva repere[4], care se pot constitui în posibile noi atestari documentare în Balcani, pentru acest interval.

Dar, dintre toate aceste mentionari de pâna la anul 1348, cum lesne se va desprinde din *Note*, ramân acceptabile doar acelea ce trimit la însemnarile monahului franciscan Simeon Simeonis de la anul 1322, respectiv de la anul 1340, si cele din cronica de la anul 1323 a lui Nicefor Grigoras.

Consideram ca denumirea ***atsingani*** îi privea, într-adevar, pe rromi, daca avem în vedere ca termenul a fost receptat pâna prin anul 1385 în Balcani sub forme foarte apropiate ca: ***atsingani (atsigani, atigani)*** (*1378*, Náfplion - Peloponez; *1384* - Methoni, *1385* - Vodita - România (Dan Voda), *1386* - Insula Corfu - "feodum atsiganorum" etc.).

Confruntând datele continute în lucrarile consacrate rromilor, am stabilit urmatoarea ierarhie a primelor mentionari documentare în diferite zone ale Balcanilor si Europei, d.H.:

1054 - potrivit manuscrisului de la Muntele Athos, "άσίγγανοι" se aflau la Constantinopol la acea data.

1068 - în manuscrisul de la Muntele Athos sunt mentionati "άσίγγανοι".

1322 - în Insula Creta, la Iraklio, potrivit monahului franciscan Simeon Simeonis, se gaseau urmasii din neamul lui Ham, fiul lui Noe, "ce locuiau în corturi si grote, neramânând mai mult de 30 de zile într-un loc".

1323 - în "Istoria Bizantului", Nicefor [Nikephoros] Gregoras face referiri la o grupa de "tigani acrobati" care a plecat din Constantinopol si a dat reprezentatii la curtile cârmuitorilor locali din Macedonia si Serbia (ajungând chiar la curtea împaratului Stefan Dusan[Dečan], în Serbia).

1335 - "În sintagma lui Matei Vlastar /…/ se vorbeste de tiganci care fac magii si despre tigani care poarta serpi la piept si-i etaleaza /…/ de asemenea, "despre tigani din preajma Manastirii Ksiropotamos din Athos si despre vaduva Ana, care are un nou barbat "tigan (egiptean)" (Marušjakova-Popov **1993**, 30).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1340 - Monahul franciscan Simeon Simeonis aminteste de existenta *mandopoli*-lor, care se îndeletniceau cu lecuirea bolilor pe pamânturile Moreei si vorbeau între ei într-o limba neînteleasa de altii.

1346 - Cu începere din anul 1346 (Djurić **1987**, 51), dupa altii din anul 1386 - Marušjakova-Popov **1993**, 29) sau "în a doua jumatate a secolului al XIV-lea" (Liégeois **1985**, 14), s-a creat în insula Corfú (Kerkira) o feuda "tiganeasca", "feudum acinganorum", care a fiintat pâna în secolul al XIX-lea si în care membrii sai, în mare parte fierari si caldarari, nu depindeau decât de bulibasa lor.

1348 - Stefan Dusan, împaratul Serbiei, legifereaza darile în potcoave pe care trebuie sa le achite "cingarie" (potcovari si selari).

1348 - Dupa unii cercetatori (Djurić **1987**, 51) în anul 1348, dupa altii în anii 1350 Marušjakova-Popov **1993**, 29) sau 1384 (Liégeois **1985**, 14; Kenrick **1995**, 48), venetianul Nicolo Frescobaldi a vizitat localitatea Modon (Methóni), aflata în partea de vest a Peloponezului, în Depresiunea Messenia, unde a constatat prezenta "tiganilor fierari" a "mandopolinilor".

1350 - v. *1348 - Modon.*

1362 - Într-un document, datat 5 XI 1362, pastrat în Arhiva din Dubrovnik, se semnaleaza existenta curelarilor (mentionati cu denumirea dubla de "egipteni / tigani").

1368 - mentionarea la Zagreb a "tiganilor".

1373 - Sunt mentionati "tiganii – mestesugari" la Zagreb.

1378 - v. *1373.*

1378 - În orasul Nauplia (Náfplion), pe coasta Peloponezului de Est, guvernatorul venetian reconfirma capeteniei "atinganilor", pe nume Ian, privilegiile dobândite

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

de înaintasii lui. (Dupa Kenrick (**1995**, 48), prezenta acestora se semnala la anul 1397).

1378 - Cu o oarecare rezerva, se vorbeste de o mentiune facuta în Diploma de la Rila a tarului Ivan Sisman datata 1378. Marušjakova-Popov (**1993**, 75) arata ca: "Asezarea "Agoupovi kleti", mentionata în text, în repetate rânduri a fost pusa în legatura cu "tiganii" (inclusiv traducerea sa "aghiupti kleti") de catre cercetatorii autohtoni si straini /…/ , cu toate ca textul în sine nu confera nici un temei pentru astfel de interpretari, atâta timp cât reiese clar ca este vorba de locuinte sezoniere ale pastorilor" (Apud: Il'inskij **1911**, 26 - 27). De altfel, ***kleti*** din sintagma "Agoupovi kleti" îsi are originea în cuvântul grecesc *χλητός* "numit, chemat".

Rajko Djurić (**1987**, 54) precizeaza ca în document se arata ca "Ivan Sisman a înzestrat Manastirea Rila cu câteva sate în care traiau *rromi*"!

Oricum, cercetatorii bulgari (Marušjakova-Popov **1993**, 75) considera ca "În ciuda inexistentei de date certe si de informatii de natura istorica, se poate afirma, cu o destul de mare doza de siguranta, ca stabilirea masiva a tiganilor pe pamânt bulgaresc trebuie sa se plaseze aproximativ în perioada cuprinsa între sec. al XIII-lea - al XIV-lea, fiind posibile contacte si prezente si mai timpurii".

1382 - Se mentioneaza prezenta "tiganilor" la Zagabria (Kenrick **1995**, 48).

1384 - v. *1348 - Modon.*

Atestarile urmatoare aveau sa se refere la spatiul geografic românesc. Desi acestea vor face obiectul unei tratari separate, le vom aminti, pe scurt, si aici, pentru a respecta înlantuirea cronologica. Astfel, la *3 oct. 1385,* domnitorul Dan Voda, într-un document, mentiona existenta a 40 de salase "de atigani", între daniile facute de unchiul sau Vladislav Voda Manastirii Sfântului Antonie din Vodita – Tara Româneasca. În *1387,* domnitorul Mircea cel

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Batrân, fratele lui Dan Voda, reconfirma aceste danii (inclusiv cele 40 de salase de "atigani") Manastirilor Vodita si Tismana, iar în anul *1388* daruia Manastirii Cozia "300 de salase de tigani". În anul *1416*, existenta rromilor era consemnata la Brasov (Kronstadt), iar în *1428* domnitorul Moldovei, Alexandru cel Bun, daruia Manastirii Adormirii, din Bistrita, 31 de familii de "tigani" etc.

Modul în care s-a configurat mai departe dispersia rromilor în Europa se poate deduce din cronologia de mai jos:

Slovenia (*1387* – Ljubliana), *Cehia* (*1399*, 1416), *Germania* (1407 – Hildesheim, 1414 – Essen, iun. 1418 – Frankfurt am Main, 1 nov. 1419 – Augsburg, 1424 – Regensburg), *Elvetia* (*1414* – Basel, 30 aug. 1417 – Zürich), *Franta* (*1418* – Strasbourg, 22 aug. 1419 – Châtillon-sur-Chalaronne dans l'Ain, 1419 – Mâcon, 1 oct. 1419 – Sisteron (Provance), 17 aug. 1427 – Paris, 5 iun. 1430 – Metz), *Belgia* (*1419* – Amberes, 3 ian. 1420 – Bruxelles, 30 sept. 1421 – Tournai, 8 oct. 1421 – Mons), *Olanda* (*1420* – Deventer), *Italia* (*18 iul. 1422* – Bologna, 7 aug. 1422 – Forli), *Slovacia* (*17 apr. 1423* – Spišská Nová Ves), *Spania* (*12 ian. 1425* – Zaragoza, 1428 – Galicia, 11 iun. 1447 – Barcelona, 1460 – Castellón de la Plana si Daroca, 1471 – Lérida, 1472 – Valencia, 1484 – Castellón de Ampurias, 1491 – Sevilla), *Danemarca* (*1433* si 1536), *Bosnia* (*1443*), *Polonia* (*1501*), *Lituania* (*1501* – Vilnius), *Rusia* (*1501*, 1721 – în Siberia), *Scotia* (*1505*), *Suedia* (*29 sept. 1512* – Stockholm), *Anglia* (*1513*, 1514), *Albania* (*1522 – 1523*), *Portugalia* (*1526*), *Norvegia* (*1540*), *Finlanda* (*1559*, 1584 - Åbo (Turku)), *Tara Galilor* (*1579*).

Note

[1] Termenul apare scris în felurite forme (fiind transliterat în diferite alfabete) în lucrarile consacrate problematicii rrome: *adsinkani, athiganoi, athigganeim, athingani,*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

athinganoi, ἀqígganoi, athinghars, atingar, atsinkanoi **,** *atsincan, atsykanoi, atsigane, atsinganein, atsingani, atsinganoi, atsinganos, atsinkanos, atsinkanos, azinganos* etc.

Vekerdi József (**1985**, 31) avertizeaza cercetatorii, ca, în greaca medievala (bizantina), grafia corecta era ***atsinganoi*** si nu "athinganoi" (cum apare în manuscrisul de la Muntele Athos), "ceea ce semnifica faptul ca denumirea balcano-europeana a acestui grup etnic nu deriva de la numele grecesc al sectei ***athinganoi.*** Este vorba doar de o asonanta a doua cuvinte diferite".

[2] Miklosich (**1872 - 1880**, VI, 60), Lal (**1969**, 17, 27), Djurić (**1987**, 7), Marušjakova-Popov (**1993**, 26; 28) s.a.

[3] Marušjakova-Popov (**1993**, 26) vorbesc de "Sfântul Gheorghe din Aton" (mort la anul 1065), iar Rajko Djurić (**1987**, 7) vorbeste de "Viata Sf. Gheorghe *Antonskog*".

Legat de existenta ***Sfântului Gheorghe - ostasul,*** trebuie sa avem în vedere ca a trait în sec.III d.H., ca venea din Cappadocia si ca a fost martirizat în anul 303 d.H. din porunca Împaratului Diocletian. Asadar, Sfântul Gheorghe la care se face referire în manuscris nu poate fi decât unul din ceilalti sase sfinti omonimi. Între acestia sunt cunoscuti: "un martir la Adrianopol, un episcop de Antiohia, *un patriarh de Constantinopol*, un martir spaniol, un martir francez" (Blajut **1982**, 182-184). Evident, aici este vorba de Sfântul Gheorghe - patriarh de Constantinopol.

[4] În unele lucrari apar informatii - de cele mai multe ori fara sa se faca trimiteri la sursa - de tipul: "Despre "atsingani" se aminteste în cronografia lui Teofan Izpovednik (la anul 800, în Frigia) si tot acolo este descrisa amanuntit prietenia lui Nicefor I [Nikephoros] (802 - 811) cu "maniheii, care îsi zic pavliceni" si cu "atsinganii" /…/ ; acestia din urma, ajutându-l cu dibacia lor într-ale magiei la reprimarea revoltei din anul 803, au primit din partea lui dreptul de a se deplasa liber prin tot Imperiul Bizantin, o parte din ei stabilindu-se în Tracia". (Marušjakova-Popov **1993**, 28);

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- Rajko Djurić arata ca în jurul anului 1050 d.H. se semnala venirea unui grup de “tigani” din Armenia (**1987**, 51);

- “În schimb, cu o mare doza de siguranta, se poate aprecia ca denumirea de “atsingani” din mentionarile istorice târzii îi priveste pe stramosii tiganilor, de exemplu: o referire din sec. al XII-lea, despre tiganii care umblau cu ursi dresati si vindeau amulete, sau o scrisoare a patriarhului Constantinopolului Anasthasie I, prin care îi atentiona pe credinciosi sa nu aiba • egaturi si contacte cu diversi dresori de serpi, magicieni, prezicatori, jucatori de ursi dresati s.a.m.d., pe care nu trebuie sa-i primeasca în gospodariile lor”. (Marušjakova-Popov **1993**, 28; Apud: Soulis **1961**, 147).

- “Conform lui Matei Kopitar, într-o mentiune dintr-una din scrisorile arhiepiscopului Teofilact Ohridski catre Împaratul Alexei I Comnen (sfârsitul sec.XI - începutul sec. XII) apar mentionati schivnicii “Σιγανόι” prin care sunt avuti în vedere tiganii, însa mai multi cercetatori sunt foarte sceptici fata de o astfel de interpretare” (Marušjakova-Popov **1993**, 75; *Apud:* A.F. Pott **1844**, I, 34);

- Tatomir Vukanović (**1983**) apreciaza ca tiganii erau prezenti “pe pamânturile balcanice, bizantine si macedo-sârbesti” în perioada 1289 - 1309. (Djurić **1987**, 58).

La aceste supozitii si date, ce se constituie în “repere”, vag sustinute prin probe si insuficient comentate, mai pot fi adaugate si alte teorii fanteziste despre înaintasii rromilor, de tipul: “au fost mentionati în Mahābhārata”, “în Iliada”, “în Odiseea”, “sunt egipteni”, “au venit cu ostile lui Tamerlan” (de aici si denumirea, în unele tari, de “tatari”), “provin din orasul Singara din Mesopotamia”, “la rastignirea lui Hristos, cel ce trebuie sa bata cuiele era tigan si de mila a furat unul din cuie” etc. etc.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

3. Primele atestari în limba rromani

Stereotipul potrivit caruia limba rromani este eminamente orala, nefiind consemnata în scris decât foarte târziu, este fals, deoarece *prima atestare în aceasta limba dateaza din anul 1547*, când englezul Andrew Borde[1] publica în *The First Boke of the Introduction of Knowledge* treisprezece expresii uzuale în limba rromani, însotite de traducerea lor în engleza.

Al doilea moment îl constituie inserarea de catre *Bonaventura Vulcanius* (**1597**) a 71 de cuvinte în cuprinsul unui capitol "ce se abate" de la continutul promis prin titlul cartii sale *De lit[t]eris et lingua Getarum siue Gothorum. Item de notis Lombardicis. Quibus accesserunt specimina variorum linguarum /…/* (Leiden, 1597). Olandezul Bonaventura Vulcanius adauga un capitol intitulat *"De Nubianis erronibus, quos Itali Cingaros appellant, eorumque lingua* ("Despre nomazii nubieni, pe care italienii îi numesc *cingari*, si despre limba acestora", p. 101 - 105), aratând ca toate aceste "lucruri" "le-am aflat de la stralucitul barbat Joseph *Scaliger*"[2] (p. 101).

Din prezentarea facuta de Bonaventura Vulcanius aflam ca *nomazii nubieni* (care "ratacesc în cete, fara a avea un loc anume de sedere /…/ prin toata lumea") provin din Egiptul de Jos, de unde "cam cu 160 de ani în urma"[3] au fost "alungati din teritoriile lor de catre sultanul Egiptului si, ratacind, ca cersetori, prin Palestina, Siria si Asia Mica, dupa ce trecura Hellespontul" (strâmtoarea Dardanele), s-au revarsat într-o multime "necrezut de mare în Tracia si în regiunile din jurul Dunarii". Bonaventura Vulcanius completeaza: "Italienii îi numesc *Cingari*, galii (francezii) - *Bohemieni* (caci de acolo, din Bohemia, le-au venit primele informatii despre ei). De asemenea, li se spune *Egipteni*, caci însusi nubienii numesc "Nubia" Egiptul de Jos. Stefan îi numeste *Nubieni* si *Nomádes /…/.* Metropola lor /…/ astazi este numita *Gondari*[4], fiind chiar trecuta în mapamondul turcesc /…/" (p. 101).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Motivatia ilustrarii capitolului în cauza cu cele 71 de cuvinte este explicata, în continuare, de însusi Bonaventura Vulcanius: "În general, nomazii sunt hoti ca si cingarii acestia, vlastarele lor, care au pastrat nu numai obiceiurile stramosilor lor si nerusinarea înselatoriilor, dar si limba; *din aceasta limba dam si noi aici câteva pilde, nu doar ca sa-i combatem pe cei care bat câmpii, afirmând ca aceasta limba a fost plasmuita de catre ei însisi si ca nu se foloseste nicaieri pe pamânt decât numai între acei nomazi cingari. Afirmatie careia, pe buna dreptate, nu trebuie sa i se dea crezare*" (p. 102).

Pentru a se lamuri problema nubienilor nomazi, Bonaventura Vulcanius consacra un nou capitol (p. 105 - 109) "altor nomazi nu foarte deosebiti de nubieni". Ei sunt însa deosebiti prin limba. În acest scop, autorul, citându-l pe colegul sau gascon Joseph Justus Scaliger, arata ca nubienii, denumiti de italieni "cingari", de spanioli "gitani, adica egipteni" si de belgieni "heydenen, adica pagâni", "si-au avut limba lor proprie si specifica provinciei din care au purces" (p. 105).

Prezentam în *Anexa* cuvintele respective grupate de Bonaventura Vulcanius într-o *Lista*[5], în care am inclus si variantele lor în limba rromani comuna (în interpretarea noastra).

Între cele 71 de cuvinte din limba "nomazilor nubieni", în fapt, *cuvinte din limba rromani*, s-au strecurat si unele erori de echivalare.

Una dintre acestea a fost semnalata de Pobożniak (**1964**, 5), anume, confuzia pe care o face Bonaventura Vulcanius la cuvântul *kascht* "lemn", pe care îl echivaleaza prin "tu bei".

Cuvintele fiind redactate în limba sursa într-o grafie mixta (spaniola - germana - franceza), îl determina pe Pobożniak sa creada ca aceasta confuzie îsi are originea în omonimia cuvântului francez *bois* (*s.* "lemn" "padure", respectiv *vb.* "tu bei").

Este posibil ca Bonaventura Vulcanius sa-si fi notat în franceza, spaniola, germana, dupa caz, echivalentele, sau sa se fi folosit de notatiile similare ale lui Joseph Justus Scaliger.

Analizând cuvintele, am ajuns la concluzia ca acest dialect apartine stratului I de evolutie a limbii rromani, deoarece formele verbale de indicativ prezent sunt identice cu cele

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

din dialectul spoitorilor dunareni, anume, dupa desinentele specifice prezentului se adauga *a* (pi**áw***a*, “beau”, pi**és***a* “bei”, pi**él***a* “bea”, pi**ás***a* “bem”, <pi**én***a* “beti”, pi**én***a* “beau”>), ceea ce corespund în celelalte dialecte rrome formelor de viitor (piáw**a** “eu voi bea”, piés**a** “tu vei bea”, piél**a** “el (ea) va bea”, piás**a** “noi vom bea”, pién**a** “voi veti bea”, pién**a** “ei (ele) vor bea”).

Argumentul este sustinut si de afirmatia lui Bonaventura Vulcanius ca nomazii nubieni, trecând Hellespontul, au ajuns “în Tracia si în regiunile din jurul Dunarii”.

Întrebarea care s-ar pune ar fi legata de aria din care au fost consemnate de Joseph Justus Scaliger aceste cuvinte: într-adevar din Egiptul de Jos sau dintr-o zona europeana?

Marcel Courthiade (**1995 a**, 4), mentionând ca Joseph Justus Scaliger este nascut la Agen (Franta), arata, citându-l pe Vaux de Foletier (**1961**, 43), ca se pare ca Scaliger “a adunat aceste cuvinte *în tara sa natala* unde egiptenii erau numerosi”. (Probabil prin *tara sa natala* se vrea sa se înteleaga, de fapt, tara de obârsie a stramosilor sai, Nubia?).

Câteva cuvinte nu concorda cu echivalarile date (cf. *Buchos* “Copil (!)”, probabil este f. vb. *bućhos* “tu (te) numesti”) sau, fiind consemnate probabil eronat, acestora nu li se pot stabili corespondentele în limba rromani comuna (Ex: *Thuochan* - stabilit de autor ca însemnând “haina”, *Tirachan* - care ar însemna “manta”, desi ar fi apropiat de *tirax* “pantof” din l. rr. c.). De asemenea, cuvântul *Bern* “cerc împletit din nuiele pe care si-l pun pe cap femeile nubiene”, dupa stiinta noastra, nu s-a pastrat în nici un alt dialect rrom.

Nu în ultimul rând, trebuie sa aratam ca unele cuvinte sunt indicate de autor ca fiind “boemiene”, ele fiind, probabil, împrumutate din limbile slave din aria Balcanica sau din Boemia (*krali* “rege”, despre care se spune în completare: “*asta este boemian*”, *maasz* “carne (boemian)” - care, de fapt, este cuvânt indian, *troupos* “corp”). Influenta slava balcanica se recunoaste si în forma nerecomandata de vocativ *daio* “mamo!” <daj!o> specifica dialectelor din aceasta zona (cf. în lb. rr. c. *daj!e* “mama!”).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Din pacate însa, lucrarile publicate în sec. al XVI-lea - sfârsitul sec. al XVII-lea continua sa vorbeasca de asa-zisa origine “egipteana” a limbii rromani, marginindu-se sa reproduca glosarul celor 71 de cuvinte “nubiene” (“egiptene”), ca, de pilda, *Vocabularium omnium orbis linguarum* al lui Hieronymus Megiser (**1603**), unde - cum observa Marcel Courthiade (**1995**, 3) - sunt comise greseli de interpretare. (În dreptul cuvântului latin *canis* sunt mentionate echivalentul “egiptean antic” *anubis* si, respectiv, cel “nou egiptean” *juket*, acesta din urma fiind, de fapt, un cuvânt din limba rromani (în lb. rr. c.: ‡*ukel*).

De altfel, pâna în secolul nostru, nu se gasesc, practic, decât cuvinte sau fraze citate de filologi, comparatisti sau etnologi, la modul “foarte aproximativ, mai cu seama cele din pana istoricilor si etnologilor” (Courthiade **1995 a**, 41).

Note

[1] Se pare ca Andrew Borde s-a folosit de un informator care stia “superficial” limba rromani (Courthiade **1995 a**, 41).

Expresiile sunt reproduse de Marcel Courthiade în “Rromani fonètika thaj lekhipa” (**1986**, 100 - 103), cu echivalarile în engleza si sârbocroata, respectiv cu variantele normalizate în limba rromani comuna. (În *Anexa* am prezentat expresiile în cauza, însotite de variantele propuse de noi pentru echivalarea în limba rromani comuna).

[2] Gasconul Joseph Justus Scaliger, descendent al umanistului renascentist italian Giulio Cesare Scaligero < Julius Caesar Scaliger, 1484 – 1558>, s-a nascut la Agen (în 1540) si a decedat la Leyda (în 1609).

[3] Deci, aprox. în jurul anului 1437.

[4] Gondar (Gonder), oras în NV-ul Ethiopiei (capitala Abisiniei între 1632 - 1855).

[5] *Index vocabulorum Linguae Nubianorum Erronum* (p. 102 - 105).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

4. Primele referiri cu privire la originea indiana a rromilor

În secolele al XV-lea - al XVII-lea, despre stramosii rromilor - desi fusesera mentionati sau se facusera trimiteri la existenta lor sub diferite denumiri, înca din secolele al XIII-lea - al XIV-lea, în timpul trecerii prin Imperiul Bizantin - persista ideea ca acestia sunt "egipteni", "faraoni", "boemieni", "tatari", "pagâni" etc. si nicidecum de origine indiana.

Chiar si primele mostre de limba rromani, la care ne-am referit în capitolul precedent, scoase la iveala de A. Borde si Bonaventura Vulcanius, la anii 1547, respectiv, 1597, sau reproduse ulterior de catre alti cercetatori, ca, de pilda, Hieronymus Megiser (care, la anul 1603, preia *Indexul* publicat de Bonaventura Vulcanius cu cuvinte în limba nubienilor nomazi etc. etc.), treceau drept elemente din limba "egiptenilor".

Dar pâna la constatarea originii indiene a rromilor, facuta de ungurul Váli István pe baza lingvistica, la jumatatea - sfârsitul sec. al XVIII-lea, nu avem decât vreo câteva mentionari exprese în acest sens.

Despre primele "trei mentiuni explicite" privitoare la apartenenta rromilor la spatiul indian ne sunt oferite amanunte de catre H. Bernard (M DCCC LXIX = **1869**, 19-23) si de Marcel Courthiade (**1995 a**, 1-3).

H. Bernard (**1869**, 22), referindu-se la prezenta rromilor la Bologna (la 18 iul. 1422), potrivit Cronicii de Bologna[1], respectiv la Forli (la 7 aug. 1422), în drumul acestora spre Roma (unde vor obtine de la Papa scrisori de protectie) ne supune atentiei faptul ca Fratele Géronimo < Hieronymi > în Cronica de la Forli[2] mentioneaza ca, de fapt, *doar unii spun ca ar*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

fi din India. Marcel Courthiade, obtinând manuscrisul Cronicii de la Forli, prin amabilitatea domnului Franco Zaghini, reproduce în teza sa de doctorat (**1995 a**, 1) pasajul în cauza.

Oricum, important este ca se consemneaza în cronica, *pentru prima oara*, ca "unii" spuneau ca acestia ar fi de fel din India.

Celelalte doua "mentiuni explicite", stabilite, cronologic, de Marcel Courthiade (**1995 a**, 1), sunt localizate astfel: a) în registrele de deliberare din Bras (Provence), din septembrie 1636, exista mentiunea "20^{s} aux Bohemiens, le vingt dud. [septembre 1636] baillés pour fere passer les Indiens de se lieu"[3] si b) într-un text explicativ consemnat pe versoul gravurii intitulate *Zingara orientale, overo donna errante* din albumul de costume traditionale "*Degli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo*", datat 1590, al lui Cesare Vecellio[4], neexploatat de cercetatori si "descoperit" abia în anul 1993 de diplomatul francez Frédéric Max. În legenda gravurii, înainte de a se descrie costumul purtat de "zingara", sunt oferite câteva date despre "zingari" (despre modul lor de viata nomad - ei ramânând doar "trei zile într-un loc, trei zile într-altul" -, despre Divinitatea în care acestia cred, anume, "regele din Calicut").

"Descoperirea" consta tocmai în punerea în legatura a rromilor cu toponimul Calicut < Kozhikode; Kallykott >, port în SV-ul Indiei, în Kerala, pe coasta Malabar.

Atât Frédéric Max cât si Marcel Courthiade (**1995 a**, 2) xeplica invocarea orasului Calicut de catre rromi nu întâmplator, ci pentru ca era bine cunoscut în epoca, dupa debarcarea, în anul 1498, a navigatorului portughez Vasco da Gama în acest port indian.

Evident, pâna la înregistrarea primelor observatii de ordin lingvistic, de la sfârsitul secolului al XVIII-lea, facute de Wáli István, J.C.C. Rüdiger, H.M.G. Grellmann s.a., trimiteri la originea indiana a rromilor se fac si în continuare, sporadic, în creatia unor mari scriitori ca: Miguel de Cervantes Saavedra[5] (1547 - 1616), cu a sa "La Gitanilla" (1613), din seria de "nuvele exemplare", în care plaseaza patria strabuna a stramosilor *gitanos* între Ind(us) si Gange, germanul *Hans Jakob Christoffel von Grimmelschausen* (aprox. 1622 - 1676), cu

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

romanul sau baroc *Der Abentheurliche Simplicissimus Teutsch* (1669), *Michael Moscherosch* (1601 - 1669) s.a.

Note

[1] *Chronica di Bologna. Rerum ital. Scriptores*, t. XVIII, 611-612.

[2] Consideram, la rândul nostru, utila reproducerea pasajului din *Chronicon fratris Hieronymi de Forlivio ab anno MCCCXCVI usque ad annum MCCCCXXXIII* (p. 34): "Eodem millesimo venerunt Forlivium quedam gentes misse ab imperatore, cupientes recipere fidem nostram, et fuerunt in Forlivio die VII augusti. *Et, ut audivi, aliqui dicebant quod erant de India*. Et steterunt hinc inde per duos dies, gentes non multum morigerate sed quasi bruta animalia et furentes. Et fuerunt numero quasi ducenti, et ibant versus Romam ad papam, scilicet viri et mulieres et parvuli" (Marcel Courthiade **1995 a**, 1).

[3] Marcel Courthiade extrage citatul din lucrarea lui Vaux de Folletier (**1961**, 68).

[4] Cesare Vecellio era nepotul pictorului italian Vecellio Tiziano.

[5] Jean-Paul Clébert (**1976**, 120; *Apud*: Walter Starkie **1960**, *Cervantes and the Gipsies*) mentioneaza ca una din matusile lui Cervantes era de origine gitana.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

5. Primele studii asupra limbii rromani

a) Studiile premergatoare

Desi aparusera indicii la sfârsitul secolului al XVI-lea, conform carora India era patria strabuna a rromilor, totusi teoria "egipteana" a originii rromilor s-a bucurat, cu începere din sec. al XV-lea si pâna la sfârsitul sec. al XVIII-lea, de o mult mai mare audienta.

Nici dupa un se• o• , când germanul Hiob Ludolf, specialist în limba etiopiana, demolase în lucrarea sa *Ad suam Historiam Aethiopicam antehac editam Commentarius* (Francofurti ad Moenum, **1691**) teoria "egipteana" a originii rromilor, situatia nu s-a schimbat. Este adevarat ca cercetatorul german - prin analizarea celor 39 de cuvinte rrome - nu a confirmat originea indiana a rromilor, dar a infirmat pretinsele origini etiopiana, egipteana, slava, tatara etc. si a subliniat ca rromii nu apartin nici unui popor european "constituind o natiune aparte" (Courthiade **1995 a**, 4).

Cu toate ca în câteva opere literare (care, de buna seama, ar fi trebuit sa se bucure, prin specificul lor, de o larga receptivitate în epoca) scriitorii presarasera aluzii la originea indiana a eroilor rromi, teoriile fanteziste au continuat însa sa reziste timp îndelungat[1], îndeosebi cea "egipteana". Asadar, pâna la sfârsitul primei jumatati a secolului al XVIII-lea, ambiguitatea cu privire la originea rromilor se mentine, desi existasera unele preocupari de consemnare a mostrelor de limba sau de stabilire a originii rromilor, ce-i drept, fara sa fi fost abordate din perspectiva etimologiei.

Pâna la debutul rromologiei propriu-zise (când studiile, sau încercarile de studii, consacrate problematicii rrome, confirmau si sustineau originea indiana a rromilor), au existat, începând din secolul al XVI-lea si pâna la jumatatea secolului al XVIII-lea, în afara celor doua repere de început (*A. Borde (***1547***) si Bonaventura Vulcanius (***1597***)*), alte câteva contributii ce merita a fi amintite.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Asa, de pilda, sunt citate, în bibliografia de specialitate, unele lucrari care contin cuvinte rrome, ca, de ex.:

- *Clene gipta sprake,* apartinând lui Johan van Evsum din Groningen (Olanda), scrisa în secolul al XVI-lea si publicata, mult mai târziu, la finele secolului al XIX-lea, de catre A. Kluyver[2]. Lucrarea se constituie într-un "dictionar de cuvinte si expresii" rrome, "aproape identice cu cuvintele utilizate în zilele noastre" de catre rromii germani (Pobożniak **1964**, 6);

- aproximativ 115 cuvinte rrome sunt incluse ca sursa de argou în asa-zisul "Lexicon Waldheim"[3], publicat în anul 1726 (Wolf **1993**, 17);

- *Histoire de la vie et des ouvrages de M. La Croze* (2: 310), publicata de Charles Etienne Jordan la Amsterdam, în anul 1741, contine cuvinte adunate de la rromii sedentari din zona Cetatii Spandau (Wolf **1993**, 17);

- *Wörterbuch Von der Zigeuner-Sprache, Nebst einen Schreiben eines Zigeuners an seine Frau, darinnen er ihr von seinem elenden Zustande, in welchem er sich befindet, Nachricht ertheilet.* (Frankfurt und Leipzig, 1755). Dictionarul, al carui autor este necunoscut, este apreciat nu numai pentru ca este primul dictionar german - rrom, dar si prin faptul ca este cel mai vechi dictionar rrom ordonat alfabetic (Wolf **1993**, 17).

b) Debutul rromologiei

Minimalizata ori recunoscuta la justa sa valoare, contributia adusa de ungurul Wáli István reprezinta, fara îndoiala, piatra de temelie a rromologiei.

Pentru prima data, prin observare si comparare, se pune în evidenta asemanarea dintre limba rromilor si o limba din spatiul indian.

Publicarea, în anul **1776**, în revista maghiara[4] (editata în perioada 1771 - 1776 în limba germana, la Viena, sub titlul *"Allergnädigst - privilegirte Anzeigen, aus sämmtlich - kaiserlich - königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft"*), a stirii prin care se anunta descoperirea lui Wáli István ca rromii sunt originari din India, a constituit

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

momentul-cheie de reasezare a cercetarilor de rromologie si, în special, a celor de limba si istorie, de pe alte pozitii, renuntându-se la teoriile fanteziste despre originea rromilor ce rezistasera câteva secole.

Daca vom tine seama si de faptul ca Wáli István a avut revelatia înrudirii limbii rromani cu o limba din India în perioada cât el s-a aflat la specializare în domeniul teologiei în Olanda anilor *1753 - 1754*, atunci putem afirma fara sa gresim câtusi de putin ca anul nasterii rromologiei nu îl constituie 1776 - când s-a publicat stirea în gazeta vieneza - nici 1763 cum se considera eronat - luându-se în calcul ultima data când s-ar fi facut relatarea despre aceasta descoperire unei terte persoane (Wáli István > Szathmár(i) - Némethi Pap István > *Dobai Székely Szamuel*) -, ci însasi perioada **1753 - 1754** a studiilor lui Wáli István în Olanda.

Iata ca ne aflam, dintr-o data, cu 28 - 29 de ani înainte de anul când Jacob Carl Christoph Rüdiger (**1782**) îsi publica lucrarea *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, în care - dupa cum arata Vekerdi József[5] - a încercat, fara rezultat, sa deturneze atentia opiniei publice de la importanta descoperirii lui Wáli István, minimalizând aportul stiintific al acestuia, pe considerentul ca limba malabrezilor nu este o limba indo-europeana, ci dravidiana.

Remarca este întemeiata, dar sa nu scapam din vedere ca brahmanii malabrezi (în acte apar, cum am vazut la §1, catalogati *ceylonezi* !) aveau ca limba de cult sanscrita, iar însasi limba lor materna continea împrumuturi din sanscrita. Asadar, recunoasterea “cu usurinta” a unor sensuri de catre rromii din Győr ale unora din cuvintele notate de Wáli István de la colegii lui din India nu poate fi decât evidenta. (De altfel, Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann avea sa restabileasca adevarul la un an dupa aceea - în 1783 - în lucrarea sa *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung. Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge* (Dessau und Leipzig).

Dar aceasta întâietate va continua sa fie umbrita si astazi, evident, destul de discret.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Asa, de ex., Tadeusz Pobożniak (**1964**, 6) mentioneaza în cadrul unei trimiteri bibliografice, recurgând la un citat din J. Sampson, ca *Jacob Bryant* ar fi lansat "ipoteza originii indiene, respectiv, iraniene" a limbii rromilor înainte de colectarea, se zice, în anul 1775, a vocabularului sau, *Collection on the Zingara or Gypsy Language* (publicat dupa 10 ani, în anul 1785, la Londra, în vol. 7 al revistei "*Archaeologia*").

Indiferent cum ar sta lucrurile, revelatia lui Wáli István, probata lingvistic de acesta, nu poate fi eclipsata, caci ea dateaza din anii 1753 - 1754 sau, cel mult, din anul 1763 ori cel târziu din anul 1776 - oricum înainte (dovedit prin anul de publicare) de Jacob Bryant si de eventuali alti pretendenti la titlul de întâietate.

De fapt, Jacob C. Ch. Rüdiger arata, la anul 1782, în lucrarea sa *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* (publicata la Leipzig), ca, prin anul 1777, i-a fost dat sa constate apropierea dintre limba rromani si limbile indiene, cu prilejul lecturii unei gramatici hindustane[6]. Aceasta constatare i-a fost împartasita, în aprilie 1777, lui Hartwig Ludwig Christian Backmeister[7], care a confirmat cele banuite, precizând ca trebuie sa fie vorba de "limba vorbita în Provincia Multan din sud-vestul (!) Indiei", care "pe vremea aceea" tinea de Afganistan, limba vorbita fiind *lahndi* (Wolf **1993**, 18), o limba neo-indiana din grupul indic, din actualul Pakistan, deci *din nord-vestul Indiei.*

Dar nici acesti ani invocati de J.C.Ch. Rüdiger (*1777* - anul constatarii, respectiv, *1782* - anul când tipareste aceste informatii) nu-i pot conferi dreptul la întâietate în locul teologului ungur Wáli István.

Si, ajungând, iarasi, în acelasi loc, la Wáli István, este timpul sa lamurim inadvertenta care a permis alimentarea contestarilor si supozitiilor de pâna acum.

Aratam în §1 ca în arhivele olandeze cei trei asa-zisi "malabrezi" figurau ca *ceylonezi.* Credem ca acesta era, de fapt, si adevarul, ei vorbind probabil limba shingaleza, deci tot o limba neo-indiana.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Ce sa-i fi determinat sa se legitimeze în fata colegilor - deci în discutii ce nu implicau declaratii oficiale - drept “malabrezi”? Explicatia este foarte simpla si ne-a fost oarecum indusa de o alta, pe care Marcel Courthiade, împartasind supozitia lui Frédéric Max (Courthiade **1995 a**, 2; 5), o facuse legat de locul indian de unde veneau rromii respectivi, anume localitatea Calicut de pe coasta Malabarului. Asadar, mentionarea ca loc de obârsie de catre subiectii rromi, în documentul datat 1636 (Bras - Provence), a localitatii din tinutul Malabarului nu era întâmplatoare, ci se motiva prin faptul ca, în epoca, zona de NV a Indiei devenise emblematica, fiind cunoscuta prin portul Calicut (Koźikode) în care navigatorul portughez Vasco da Gama debarcase în anul 1498, deci cu doua secole si jumatate înainte de prezenta celor trei studenti ceylonezi (“malabrezi”!) în Olanda.

Si chiar daca nu ar fi asa, limba *malabar(i)* ‹ malayalam, malayala, malayarma › - limba dravidiana si nu indo-europeana - contine, totusi, împrumuturi din limba sanscrita si din limbile indiene medii si moderne, ceea ce justifica descoperirea lui Wáli István referitoare la apropierile dintre *limba rromilor din Győr si idiomul vorbit de studentii ceylonezi* (impropriu denumiti “malabrezi”).

c) Etapa “clasica” a studiilor dedicate limbii rromani

Perioada ce se întinde de la jumatatea secolului al XVIII-lea pâna la sfârsitul secolului al XIX-lea poate fi considerata etapa “clasica” a studiilor rrome, îndeosebi ale celor de limba rromani.

Traditional, aceasta este jalonata, cronologic, prin contributiile incontestabile ale câtorva cercetatori, ca: *Wáli István* (**1753 - 1754**), *Jacob Carl Christoph Rüdiger* (**1782 - 1793**), *Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann* (**1783, 1787**), *Anton J. Puchmayer* (**1821**), *Alfred Graffunder* (**1835**), *Mihail Kogalniceanu* (**1837, 1840**), *George Borow* (**1841, 1851, 1874**),

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

August Friedrich Pott (**1844 - 1845**), *Alexandros Georgios Paspates ‹Paspati›* (**1870**), *Franz Xaver Miklosich* (**1872 - 1881**), *Barbu Constantinescu* (**1878**), *Antoine Kalina* (**1882**), *Henryk Wlislocki* (**1884**), *Rudolf von Sowa* (**1887**), *Habsburg József* <*főherczeg* = arhiduce> (**1888**), *Adriano Colocci* (**1889**) s.a., la ale caror contributii ne vom referi în lucrare la momentul potrivit.

Evident, acestea reprezinta numele mai mult sau mai putin "sonore", cel mai des invocate în lucrarile de specialitate, în realitate autorii, tot atât de importanti, fiind cu mult mai numerosi[8]. Pe de alta parte, unele contributii în domeniu sunt înca ignorate, nefiind cunoscute la valoarea lor.[9]

De remarcat faptul ca aportul teologului Wáli István nu este singular în Ungaria sfârsitului de secol al XVIII-lea, întrucât exista în aceasta tara o adevarata miscare stiintifica si culturala de promovare a limbii rromani cu precadere. De altfel, Vekerdi József (**1982**, 1-4; 25; 31-34) si Karsai Ervin (**1995**, 26-29) au prezentat galeria autorilor unguri[10] (la vremea aceea unii cercetatori referindu-se si la spatiile geografice slovac si transilvan) care au contribuit la dezvoltarea studiilor de acest gen în intervalul luat aici în discutie.

d) Istoricul studiilor privind idiomurile rrome din România

Între prezentarile privind preocuparile referitoare la rromii din România si, implicit, la limba si folclorul acestora le mentionam pe cele întreprinse de: Mihail Kogalniceanu (**1837**, **1840**), Paul Bataillard (**1849**), József főherczeg (Arhiducele Iosif, **1888**, 221-228), A.I. Candrea (**1894**, 64-74), Octav G. Lecca (**1898, 1908**), C.J. Popp Serboianu (**1930**), George Potra (**1939**), Ion Chelcea (**1944**) si pe cele existente în doua bibliografii: "*Bibliografia generala a etnografiei si folclorului românesc (1800-1891)*" (**1968**, 710 si în cont.) si "*Bibliografia istorica a României*" (**1972**, II, sec. XIX, tom I, 412-415).

Dar studii care sa abordeze în exclusivitate aspecte ale istoriografiei rrome doar din perspectiva domeniului limbii rromani nu aveau sa apara decât foarte recent prin publicarea

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

studiilor *Contributions à l'histoire des recherches portant sur la langue et le folklore des Tziganes de Roumanie* (Sarau **1990**) si *Beitrag zur Chronologie der Studien Betreffs der Zigeunersprache in Rumänien* (Sarau **1994 c**).

În paginile de fata vom restrânge cercetarea, examinând doar contributiile autorilor care si-au propus sa se refere pe larg la limba rromaní din România, în lucrari de-sine-statatoare sau în altele cu caracter general.

Contributiile de acest gen le-am clasat, în ciuda putinatatii lor, în patru grupe, ele datând din:

1) perioada "clasica" (de pâna la sfârsitul I-lui razboi mondial);

2) perioada interbelica;

3) intervalul delimitat de sfârsitul celui de-al II-lea razboi mondial si de finele anului 1989;

4) perioada contemporana (din anul1990 pâna în prezent).

1) Contributiile din perioada "clasica" (de pâna la sfârsitul primului razboi mondial) se leaga de numele cercetatorilor Farkas Mihály-Vistai, Mihail Kogalniceanu, J.A. Vaillant, Barbu Constantinescu, Franz X. Miklosich si Henrik Wlislocki, aparute într-o vreme când, în Europa, se înregistra un interes aparte pentru rromi.

Prima conributie importanta în domeniul limbii rromani din spatiul geografic românesc, desi ramasa în manuscris, o constituie vocabularul trilingv (rrom-latin-maghiar) realizat de ardeleanul "vistean" **Farkas Mihály-Vistai** "prin anul 1790": *Vocabularium Zingarico - Latinum et Hungaricum. Quod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szatmári. Per Michaelem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum*[11].

Manuscrisul a fost întocmit de tânarul rrom Farkas Mihály, pe vremea când urma cursurile Colegiului reformat din Cluj, la îndemnul profesorului clujean de teologie reformata

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Szatmári Pap Mihály (1737-1812), nimeni altul decât unul din cei trei tineri ardeleni care studiasera în Olanda cam în aceeasi perioada cu ungurul Wályi István, întemeietorul rromologiei, la care am facut referiri în §1.

Echivalentele rrome olografe apar glosate în stânga coloanei latine din dictionarul latin-maghiar publicat de Cellarius Cristophorus la Cluj, în anul 1768, sub titlul "Primitiva Lingvae latinae Vocabula", pe întinderea celor 83 de pagini ale sale.

În maniera în care a fost conceput "vocabularul" credem ca nu putea fi operant, decât daca acesta ar fi fost tiparit ca vocabular a carui prima componenta (coloana cu cuvinte-titlu) sa fi ramas tot cea latina, deoarece în formula adoptata (prin asezarea echivalentelor rrome în prima coloana, deci, nu în ordine alfabetica, ci asa cum au rezultat ele în urma echivalarilor) nu s-ar fi putut utiliza.

Lucrarea este importanta nu numai prin faptul ca reprezinta prima contributie lingvistica rroma din spatiul geografic românesc si una dintre primele abordari lexicografice rrome pe tarâm european, dar si prin bogatia de cuvinte vechi rrome pe care o releva. Ea si-a depasit de la bun început caracterul sau • e comanda sociala (daca luam în considerare mentiunea[12] din titulatura manuscrisului), prin folosirea ei în epoca de alti autori la documentarea si scrierea unor lucrari. În acest sens, este de remarcat faptul ca, la începutul manuscrisului, apare o trimitere, în limba maghiara, facuta probabil la inventarierea si indexarea lui în cadrul Bibliotecii "Muzeului Ardelean" (Erdelyi Múzeum Könyvtára), la cartea lui Beregszázi Pál, *Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig, 1796), mentionându-se, totodata, ca "El <Beregszázi Pál> a folosit si revizuit acest dictionar[13].

Vekerdi József (**1982**, 1, 2, 25) arata ca în lucrarea sa Beregszázi Pál (**1796**, 132) face mentiunea ca profesorul Szatmári Pap i-a pus la dispozitie unele cuvinte din manuscrisul lui Farkas Mihály-Vistai. În acest fel, se poate presupune ca Beregszázi Pál s-a folosit în prima faza de cuvintele oferite de profesorul clujean si, mai târziu, probabil dupa ce cartea sa

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

aparuse în anul 1796, a procedat la consultarea si "revizia" sa în biblioteca, caci, într-adevar, pe manuscrisul lui Farkas Mihály-Vistai apar adaugiri olografe ale unui cunoscator de limba rromani .

Prin urmare, nedetinând alte date despre Vistai (cu exceptia, eventual, a posibilei origini din localitatea Vistea[14]) putem admite ca manuscrisul trebuie sa fi fost în mod sigur conceput în intervalul cuprins între cei doi ani de publicare a celor doua carti mentionate (dictionarul latin-maghiar din anul *1768*, respectiv, cartea lui Beregszázi Pál datata *1796*).

Vekerdi József (**1982**, 2) este de parere ca manuscrisul ar data "din jurul anului 1790", terminus antequem.

Examinând lexicul continut de manuscris (2148 de unitati), constatam ca dialectul cunoscut de Farkas Mihály-Vistai era cel "carpatin", cu puternice influente lexicale, românesti, maghiare si slave. Apar, astfel, cuvinte abstracte tipice pentru graiurile acestui dialect, la origine desprins din dialectele din stratul I (ca, de ex.: *meri**pó*** "moarte", *mudari**pó*** "omor; crima", *phiri**pó*** "umblet, mers", *sungli**pó*** "miros"), cuvinte vechi ca *hirhíl* "mazare", *rikonó* "câine (catel)" etc.

Se remarca împrumuturi *românesti (brádosz* "brad", *nyégura* "ceata, negura", *pódosz* "pod", *redetsína* "radacina", *umbránsosz* "umbros" etc.) *maghiare* (*barlángosz* "pestera; bârlog", *hátárosz* "hotar; granita" s.a.) si *slave* (*v. źámba* "broasca").

A doua contributie semnificativa pentru lingvistica rroma o constituie "schita" publicata de tânarul Mihail Kogalniceanu, la Berlin, în doua versiuni, franceza (**1837**) si germana (**1840**), editata mai târziu (**1900**), la Iasi si în limba româna, sub titlul *Schita despre tigani*, în traducerea lui Gh. Ghibanescu. Chestiunile de gramatica, dupa cum precizeaza însusi M. Kogalniceanu (**1837**, 35), sunt preluate din lucrarea lui R.S. Graffunder (**1835**)[15], iar elementele lexicale cuprinse în sectiunea de vocabular francez-tiganesc (*Vocabulaire Français-Cigain*, 37-46) provin din lucrarile lui H.M.G. Grellmann (**1783**,; **1787; 1810**). Câteva cuvinte rrome au fost verificate de M. Kogalniceanu la rromii din Moldova, prin

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

intermediul corespondentei si cu concursul surorilor sale[16]. Editia germana a lucrarii lui M. Kogalniceanu contine la p.39, fata de originalul în limba franceza, un tabel comparativ pentru numeral (*Zahlwörter. Zigeunerisch-Indisch Deutsch*), adaugat de traducator (fara a se preciza sursa) din lucrarea lui H.M.G. Grellmann, *Historischer Versuch ueber die Zigeuner…* (**1787**, 286-287), dupa cum am constatat recent.

De asemenea, traducatorul german Fr. Casca introduce în componenta *Kleines Wörterbuch der Zigeuner Sprache* (50-71) cuvinte rrome pe care le marcheaza printr-un asterisc. Varianta românească *Schita despre tigani* cuprinde 806 cuvinte rrome în sectiunea *Glosar Tiganesc-Românesc* (47-66), fata de 700 cât numara originalul în limba franceza.

De buna seama ca pentru o analiza amanuntita a lexicului rrom înmagazinat în cele trei versiuni (franceza, germana si româna) este nevoie de un spatiu amplu (pe care îl vom rezerva cu prilejul îngrijirii versiunii românesti a *Schitei* ...publicate în anul 1900).

Ceea ce trebuie însa relevat aici este faptul ca, în epoca, nu a existat, practic, lucrare din domeniul rrom în care sa nu se fi facut frecvente trimiteri la continutul "schitei" lui Mihail Kogalniceanu. Iar ceea ce este si mai semnificativ este faptul ca M. Kogalniceanu a scris "schita" tot la "comanda sociala", imboldul primindu-l din partea naturalistului si geografului german Alexander von Humboldt (fratele lingvistului Wilhelm von Humboldt), pe care mult prea tânarul M. Kogalniceanu îl cunoscuse la Berlin "în saloanele domnului de Savigny"[17].

Restrângând comentariul, trebuie sa observam ca problemele de gramatica tratate de Mihail Kogalniceanu sunt, în general, corecte. Între aspectele eronat prezentate ar fi, de pilda, confuzia dintre formele de locat. si de dat., respectiv, dintre cele de abl. si de gen.

Sunt însa prezente fapte de limba sintetice, vechi, rar întâlnite astazi, cum ar fi suf. **-der**, utilizat pentru formarea comparativului sintetic al adj. si adv.:

phuró "batrân" + **-der** > *phuro**dér*** "mai batrân"

phurí "batrâna" + **-der** > *phuri**dér*** "mai batrâna"

phuré "batrâni, batrâne" + **-der** > *phure**dér*** "mai batrâni, mai batrâne.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Si mai interesanta este forma *baba* “înca” (probabil rezultata dintr-o forma apropiata *vava*, produsa prin reduplicarea adv. de afirmatie *va* “da”), utilizata la formarea superlativului:

Baba phurodér “înca si mai batrân” <cel mai batrân>.

Judecând dupa specificul cuvintelor din *Vocabular* si dupa unele chestiuni gramaticale, constatam ca dialectul reprezentat în lucrare este dial. carpatin. În sprijinul acestei observatii vin formele verbale tipice ale vb. *hi* “a fi” (cf. h*om, hal, hi, ham, han, hi*), genitivele lungi, în general sincopate (cf. adj. *dadésgro* “al tatalui; de tata, s.m. *bakríngero* “pastor”) s.a.

Este interesant, de asemenea, ca verbele sunt glosate cu infinitivul lung “cântare” / “a cânta” (cf. *baśabén* “a cânta” (lit. “cântare”), “sarutare”/”a saruta” (cf. *čiumabén* “a saruta” (*lit.* “sarutare”).

Evident, nu lipsesc procesele fonetice, mai cu seama cele rezultate ca influenta din partea limbii germane, de contact, din care amintim frecventele treceri ale cons. *p* în *b* si invers (cf. *palal* “în spate, înapoi” > ***b****alal*, ***b****ut* “mult” > ***p****ut* s.a.).

Al treilea mare moment în seria contributiilor de limba rromani din spatiul românesc îl constituie lucrarea *Grammaire, dialogues et vocabulaire de la Langue rommane des sigans pour fair suite à L’Histoire vraie des vrais Bohémiens* publicata de J.A. Vaillant[18], la Paris, în anul 1861 (retiparita apoi, în 1868, sub titlul *Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue des Bohémiens ou Cigains*). Desi ocupa doar 13 pagini, *Gamatica* (p. 35-48) izbuteste sa ofere o imagine multumitoare asupra principalelor chestiuni de limba rromani, iar *dialogurile* prezentate (p. 49-69) reusesc sa faciliteze celor interesati achizitionarea unor formule si expresii minimale de comunicare în aceasta limba.

Vocabularul rrom (tiganesc)-francez (p. 70-152) – componenta cea mai importanta a lucrarii, ce reuneste peste 2000 de elemente – gloseaza, din pacate, cu mare usurinta foarte multe cuvinte românesti, care, pentru cititorii care nu cunosc limba româna, pot trece drept rrome. Asa, de ex., *airea* “délire” (cf. adv., adj. românesc *aiurea*), *ajerime* “intelligence,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

compréhension, intellect" (cf. s.f. românesc *agerime*), *bold* "épingle" (cf. s.n. românesc *bold*), *borfas'* "souillon" (cf. s.m. românesc *borfas*), *trez* "réveil" (cf. s.f. românesc *trezie*) etc. etc.

Analizând lexicul înmagazinat, am constatat ca sunt prezente preponderent fapte de limba si elemente lexicale caracteristice dial. caldararilor (în general, graiurilor fostilor nomazi) si, de asemenea, tipice dial. ursarilor.

Sesizam, astfel, s.m. terminate în suf. abstract **–mós** (tipic pentru dial. caldararilor si spoitorilor), ca: *guglimós* "sucre, miel" (în genere "dulceata"), *s'udrimós* "fraîcheur" (dar si "racoare; raceala") etc, mutatia africatei *ćh* în fricativa *ś*, de asemenea, tipica dial. caldararilor: *s'urí* "couteau", *us'ar* "cendre" etc., sau cuvinte întâlnite doar în dial. cald., ca: *c'angá* "genou<x>" etc si, în acelasi timp, se releva existenta unor elemente lexicale din dial. ursarilor: *birlí* "abeille" (în dial. cald. exista forma inconfundabila *birovlí* tot cu sensul de "albina"), *felur*<*in*> "tilleul" (cf. la C.S. Nicolaescu-Plopsor (**1934**, 4) *fëlurína* "tei" (pl.)) – o forma extrem de rara[19].

Se pare însa ca J.A. Vaillant nu a izbutit sa stapâneasca bine aceasta limba, de vreme ce apar greseli de tipul: *bul* "bon, beau"; în fapt *bul* semnifica "fund" (*anat.*) în toate dialectele.

Demersul acesta ramâne însa important, prin straduinta autorului de a consemna direct, de la informatori, elementele de limba rromani si de a le prezenta, din perspectiva sincronica (chiar daca lipsesc indicatii privind provenienta (sub)dialectala).

O contributie de seama privitoare la limba rromilor de pretutindeni o reprezinta lucrarea slavistului vienez Fr. Miklosich *Über die Mundarten und die Wanderung der Zigeuner Europa's* (**1872-1881**), care, prin materialul lingvistic rrom continut, provenit din spatiul de limba româna[20], se constituie în *cel de-al patrulea moment important* pentru istoricul studiilor de limba rromani.

Meritele deosebite ale acestei lucrari constau în:

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1. stabilirea, pe baza analizei lexicologice a limbii rromani - recurgându-se la mostre de folclor din diferite tari – a drumului parcurs de stramosilor rromilor, anume: India, Persia, Armenia, Turcia, Grecia, Tarile balcanice s.a.m.d., delimitându-se 13 mari varietati nationale ale acestei limbi (între care si cea "românească"). În acest context, sunt oferite si câteva informatii cu caracter general în legatura cu limba rromani din spatiul geografic românesc, cu situatia juridica a rromilor, cu principalele grupuri de rromi - caldarari, fierari, spoitori etc. (Miklosich **1872-1873**, III, 13);

2. combaterea teoriei potrivit careia rromii spanioli ar fi patruns în Spania prin Africa de Nord, aratându-se ca idiomurile rrome europene nu contin – cum ar fi fost firesc, conform respectivei teze – elemente arabe;

3. cimentarea observatiei ca rromii s-au aflat într-o prima faza în contact mai îndelungat cu vorbitorii de limba greaca, apoi cu cei ai unei limbi slave si, în ultima faza, cu vorbitorii românofoni, cu exceptia rromilor din Italia de Sud[21].

Dar Fr. Miklosich a avut si un alt rol important pentru limba rromani de influenta românească, prin faptul ca i-a sugerat dr. Barbu Constantinescu, distins profesor de patrologie[22], realizarea unei culegeri de folclor rrom.

Într-adevar, dr. Barbu Constantinescu avea sa marcheze, prin publicarea culegerii *Probe de limba si literatura Tiganilor din România*, în anul 1878, poate cel mai semnificativ moment al cercetarilor în domeniul lingvisticii rrome din Tarile române de pâna în secolul XX, considerat aici ca *cea de-a cincea mare contributie în domeniu.*

Desi, prin intentie, lucrarea dr. Barbu Constantinescu îsi propunea sa reuneasca mostre ale folclorului rrom din diferite (sub)dialecte rrome, culegerea sa s-a dovedit a fi o importanta contributie pentru informatii din domeniul foneticii, morfologiei, sintaxei si lexicului limbii rromani, materialul inserat servind la redactarea altor lucrari, ca, de ex., a celei realizate de C.J. Popp Serboianu (**1930**), dupa cum am descoperit nu demult, si, de asemenea, la structurarea unei lucrari lexicografice elaborate de noi (Sarau **1992**).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Culegerea dr. Barbu Constantinescu contine 75 de cântece (p.4-52), din care 14 cântece au fost publicate de autor, anterior, în revista lui B.P. Hasdeu, "Columna lui Traian"[23], si 15 basme (p.52-112), toate în text bilingv, rrom si român. Este mentionata apartenenta la un idiom sau altul ("caldararesc", "ursaresc", "laiesesc", "netotesc" etc.), textele fiind însotite de scurte indicatii gramaticale si de mici lexicoane.

Câteva dintre mostrele folclorice au suscitat interesul cercetatorilor straini, materializat prin gazduirea si comentarea lor în prestigioasa publicatie de specialitate "*Journal of the Gypsy Lore Society*"[24].

Presa românească[25] a primit, de asemenea, cu respectul cuvenit deosebit de importanta contributie a autorului.

Prin urmare, data fiind receptarea multumitoare, pâna în momentul de fata, a acestei lucrari, consideram superflua orice încercare de reliefare a deosebitului aport adus la descrierea limbii rromaní de catre dr. Barbu Constantinescu[26], din perspectivele dialectologiei, lingvisticii si folcloristicii rrome.

Desi limba rromilor din Tarile române beneficia de un numar mai mare de lucrari, cele câteva lucrari la care ne-am referit aici, evident, exceptând contributia manuscrisa a lui Farkas Mihály-Vistai, totusi, limba rromilor ardeleni avea sa se bucure de o descriere la un înalt nivel de exigenta lingvistica de rafinatul cunoscator si teoretician al limbii rromani, dr. Henryk Wlislocki (n. la Brasov, în anul 1856; m. la Sânmiclaus, în anul 1907)[27].

Henrik Wlislocki ramâne, poate, cel mai prolific cercetator din lume, de pâna la finele secolului trecut, al fenomenului rrom, excelând în domenii ca: folclorul, limba, etnografia si etnologia.

Dintre lucrarile sale[28] privitoare la limba rromani se detaseaza ca importanta *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik. Wörterbuch* (**1884**), ce reprezinta, în ierarhizarea noastra, *cea de-a sasea contributie în domeniu* din perioada abordata aici.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

2) Contributii privitoare la limba rromani (din perioada interbelica)

Ca si perioada anterioara, asa-zisa "clasica", perioada interbelica se remarca si ea prin contributiile notabile ale unor autori ca: C.J. Popp Serboianu, Ioan Cibu, Al. Graur, C.S. Nicolaescu-Plopsor, George Potra, Emil Petrovici.

Aceasta perioada este importanta si prin faptul ca încep sa apara primele asociatii ale rromilor[29], care si-au editat publicatii[30] proprii. În cele câteva reviste, pe lânga problematica generala referitoare la rromi, sunt publicate si scurte mostre de limba rromani[31].

Astfel, dupa un hiatus de cca un sfert de veac (de la finele secolului trecut si pâna dupa primul razboi mondial) - când preocuparile pentru limba si folclorul rromilor de la noi, cu mici exceptii[32], scad - se revigoreaza interesul lingvistilor români pentru studierea influentei limbii rromani asupra limbii române, din perspectiva argoului[33].

Prima contributie din perioada interbelica în domeniul cercetarilor privind limba rromani o constituie cea adusa de preotul C.J. Popp Serboianu. Cartea sa, publicata în anul 1930, la Paris, *Les Tsiganes. Histoire-Ethnographie. Linguistique. Grammaire-Dictionaire*[34], desi importanta prin continut, este tributara metodei de abordare stiintifica a problematicii. Cartea cuprinde, între altele, o gramatica a limbii rromani (p. 85-224) si un mic dictionar rrom-francez (p. 297-363). Sunt identificate 10 parti de vorbire, cele din limba româna, si 8 cazuri: nominativ, genitiv, dativ$_1$, dativ$_2$, acuzativ, vocativ, "social" [sociativ] si ablativ, iar la sfârsitul lucrarii este prezentat un tablou comparativ de declinari si de conjugari continute în lucrarile unor specialisti ca: Zippel, G. Borrow, H.M.G. Grellmann, A. Paspati, M. Graffunder, J.A. Vaillant etc.

Materialul investigat (dupa cum am constatat nu demult) provine din culegerea de folclor a lui Barbu Constantinescu, *Probe...* .

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Critica[35] a receptat cu multa rezerva lucrarea lui C.J. Popp Serboianu, în principal, datorita extinderii artificiale a sensurilor cuvintelor inserate în lexiconul rrom-francez. În mâna specialistilor însa, cartea este de un real folos.

Al doilea moment în cronologia acestor contributii îl reprezinta publicarea primului "dictionar" român-rrom[36], în fapt - avându-se în vedere dimensiunile sale modeste (32 p.) - un *vocabular*, al carui autor nu si-a propus sa-l structureze dupa exigentele lexicografice.

Cel de-al treilea reper - cel mai important pentru perioada interbelica - îl reprezinta studiul lui Al. Graur, *Les mots tsiganes en ro• main*[37], care, încununeaza cercetarile celor care s-au preocupat de argou în intervalul respectiv.

Studiul s-a bucurat de o extrem de mare receptivitate în rândul specialistilor pâna în zilele noastre.

Desi vizeaza în principal folclorul rrom, culegerile[38] arheologului si folcloristului C.S. Nicolaescu-Plopsor, editate în text bilingv rrom-românesc, reprezinta comori de limba inestimabile ale rromilor ursari. Cântecele si basmele inserate în aceste culegeri provin de la rromii ursari din localitatea doljeana Gubaucea. Câteva cântece au fost incluse de unii cercetatori straini în lucrari de folclor rrom[39] care cuprindeau o arie geografica mai larga. Contributiile folcloristului C.S. Nicolaescu-Plopsor reprezinta cel *de-al patrulea mare moment* în istoriografia de specialitate, din perioada aceasta.

Cel de-al cincilea moment în istoricul cercetarilor de limba rromani din tara noastra îl reprezinta, pentru intervalul luat în discutie, demersul lui George Potra, *Contributii la istoricul Tiganilor din România*[40]. Aceasta carte, în ciuda observatiilor formulate de recenzentii ei[41], are o mare însemnatate. Pe lânga numarul impresionant de documente în care este consemnata prezenta rromilor la noi, lucrarea mai cuprinde: doua vocabulare "româno-tigan" si "tigano-român" (mentionate si în sectiunea referitoare la rromii spoitori), concepute "pentru a servi de aici înainte tuturor acelora care se vor ocupa în mod serios de limba

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

tiganilor" (Potra **1939**, 164 si în cont.) si doua capitole în care sunt tratate chestiuni legate de *Onomastica* (p. 138-159) si de *Toponimie* (p. 160-163).

Chestionarul utilizat de lingvistul Emil Petrovici la strângerea materialului pentru *Suplement*[42]. *Termeni considerati obsceni* (vol. I, Sibiu-Leipzig, 1942, 10 p.) a fost aplicat în 12 puncte dialectologice asa-zise "minoritare", între care si în unul cu vorbitori de limba rromani (punctul 769 - Stefanesti, Sectorul Agricol Ilfov).

3) Contributii consacrate limbii rromani în perioada delimitata de sfârsitul celui de-al doilea razboi mondial si de finele anului 1989

Aceasta perioada se caracterizeaza prin scaderea numarului de studii[43] publicate în domeniu, desi interesul, în general, pentru fenomenul rrom din România nu a încetat sa existe[44]. Stim, de pilda, ca foneticianul Andrei Avram a fost extrem de interesat de limba rromani, dar, din cauza interdictiilor doctrinare ale epocii, s-a aflat în imposibilitatea de a se dedica acestui subiect pe masura interesului si a înaltei sale pregatiri lingvistice.

Câteva din contributiile realizate de acesta (cele mai numeroase si competente, de altfel, din perioada la care ne referim) au fost, totusi publicate[45].

Preocupari de limba rromani de înalta tinuta stiintifica a avut si reputatul turcolog Vladimir Drimba, care si-a propus sa reia tematica abordata de Al. Graur în studiul *Les mots tsiganes en roumain* (**1934**), (re)analizând si completând corpusul de elemente românesti împrumutate din limba rromani. Din pacate, studiul sau, acceptat sa fie publicat, în anul 1966, de revista "Studii si cercetari lingvistice", avea sa fie retras în faza de "bun de difuzare" si interzis. Tiparirea sa, sub titlul *Împrumuturi românesti din limba tiganeasca*, s-a produs abia în ultimii ani[46].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

4) Studii si preocupari de promovare a limbii rromani

în perioada contemporana (dupa anul 1990)

Dupa decembrie 1989, se constata o adevarata explozie a fenomenului rrom în toate planurile (socio-politic, muzical, editorial, publicistic etc.). Din pacate însa, cele câteva publicatii rrome aparute în peisajul publicistic românesc[47] rezerva un spatiu extrem de mic chestiunilor de limba rromani[48].

În aceasta perioada, prin oficializarea *Alfabetului international al limbii rromani*, adoptat cu prilejul celui de-al patrulea Congres International al "Rromani Ùnia" (organizat la Varsovia, în aprilie 1990), si prin acceptarea lui în procesul didactic din câteva tari, în România se trece, cu începere din anul de învatamânt 1990/1991, la studiul limbii rromani, pe de o parte, în cadrul Scolilor Normale (din Bacau, Bucuresti si Târgu-Mures), la grupele initiate pentru pregatirea viitorilor învatatori "(pentru) rromi", pe de alta parte - din anul de învatamânt 1992/1993 - si în învatamântul primar si gimnazial, acolo unde exista solicitari din partea copiilor rromi si a parintilor acestora (ca, de ex., la scolile din satul Bobesti, com.Glina-SAI, Sântana - jud. Arad, Caracal - jud. Olt, Varias - jud. Timis s.a.). De asemenea, cu începere din anul universitar 1992/1993, pentru prima data în învatamântul superior românesc, s-a initiat studiul limbii rromani la Facultatea de Limbi si Literaturi Straine a Universitatii din Bucuresti, prin deschiderea unui curs facultativ, cu concursul, întelegerea si perseverenta câtorva reputati dascali ai învatamântului românesc: prof. univ. dr. Nadia Anghelescu - sefa de atunci a Catedrei de Limbi Orientale, prof. univ. dr. Lucia Wald si prof. univ. dr. Iancu Fischer - decan, în acea vreme, al Facultatii de Limbi si Literaturi Straine.

Prin institutionalizarea studiului limbii rromani, apar primele instrumente de lucru necesare procesului didactic din scolile în care se învata aceasta limba. Astfel, sunt elaborate doua programe scolare[49] pentru limba rromani, un dictionar rrom-român (Sarau **1992**), un

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

manual pentru învatarea limbii rromani (Sarau **1994 a**), o culegere de texte în aceasta limba (Sarau **1995**).

Dar perioada contemporana este importanta si prin aceea ca se publica si câteva lucrari ce nu au putut fi tiparite în perioada totalitara, cum este studiul turcologului Vladimir Drimba la care ne-am referit mai sus.

Din aceeasi categorie de lucrari ce nu au putut sa vada lumina tiparului în respectiva epoca mai fac parte: studiul lui Ion Calota, *Rudarii din Oltenia* (**1995**), contributie semnificativa la cunoasterea rudarilor (la origine si ei rromi), care, dupa cum se stie, în prezent nu mai vorbesc limba rromani în nici una din tarile în care traiesc (Grecia, Macedonia, Iugoslavia, România, Ungaria), lucrarea sociologului dr. Mihai Merfea (**1991**), *Tiganii. Integrarea sociala a romilor*, în care apar si unele referiri la limba rromani (de cele mai multe ori fanteziste) sau culegerea de povesti *Rromane paramìća* a avocatului Petre Copoiu, aparuta postum (**1995**).

Cu toata deschiderea adusa de noua societate contemporana, remarcam, paradoxal, un numar restrâns de lucrari dedicate nu neaparat chestiunilor de limba rromani, ci problematicii rrome în general. Caci, în afara lucrarilor mai sus mentionate, mai putem enumera doar vreo alte câteva, ce privesc, în principal, sociologia[50], istoria[51], infractionalitatea[52], poezia[53], literatura[54], textul biblic[55].

În concluzie, dupa cum se poate constata, au existat putine lucrari consacrate limbii rromani de varietate românească. Pasajele si capitolele privitoare la limba rromilor din tara noastra au fost incluse, de fapt, în lucrari cu caracter mai larg, ce vizau istoria, sociologia etc.

În consecinta, traditia românească a acestor studii - reprezentata de Mihail Kogalniceanu, Barbu Constantinescu, Henryk Wlislocki, C.J. Popp Serboianu, C.S. Nicolaescu-Plopsor, Al. Graur, Emil Petrovici, Andrei Avram, Vladimir Drimba - se impune a fi continuata de tinerii lingvisti români.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

N o t e

[1] Tadeusz Pobożniak (**1964**, 6) mentioneaza între foarte putinele preocupari de clasificare a rromilor si de stabilire a originii lor, din secolul al XVIII-lea, si acestea fanteziste, supozitia profesorului de limbi orientale J.Ch. Wagenseil, din Altdorf (Elvetia), ca rromii trebuie sa fie evreii persecutati în Germania secolului al XIV-lea, retrasi o vreme în paduri si reaparuti în lume dupa mai multi ani.

[2] A. Kluyver **1900**, *Mededelingen van de Maatschapij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1889 - 1900*, Leiden; *Apud*: Pobożniak **1964**, 5-6).

[3] *Beschreibung des Chur-Sächsischen allgemeinen Zucht -, Waysen - und Armen Hauses… in … Waldheim …*, Dresden und Leipzig, 1726.

[4] Vekerdi József (**1982**, 5) sustine ca revista vieneza era facuta, în spirit unguresc, de unguri si destinata ungurilor.

[5] Vekerdi József (**1982**, 25).

[6] Schultze, Benjamin **1725**, *Grammatica Hindostanica*, s.l.).

[7] Wolf (**1993**, 17) mentioneaza ca H.L.Ch. Backmeister (1730 - 1806) era inspector pentru Colegiul Academiei de Stiinte din St. Petersburg, având lucrari de geografia si de istoria Rusiei.

[8] William Marsden (**1785**), Ferdinand Bischoff (**1827**), J.A. Vaillant (**1861; 1868**), Bath Charles Smart (**1863**), G.I. Ascoli (**1865**), C.G. Leland (**1873**) s.a.

[9] Farkas Mihály - Vistai a pregatit, în jurul anului 1790, un valoros dictionar *rrom - latin - maghiar*, ramas în manuscris, la care ne vom referi si în capitolul rezervat studiilor privitoare la rromii din spatiul geografic carpatin.

[10] Bergszászi Pál **1796** (*Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen*, Leipzig), Molnár János **1798** (*Specimen linguae Zingaricae (Czingariae)*, Debrecen; nu s-a pastrat nici un exemplar, lucrarea fiind citata de autori dupa Habsburg József

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

főherczeg (**1888**, 299)), Enessei György **1798** (*A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei* (Győr, 39), Koritschnyák Jakab **1806** (*Fundamentum linguae Zingaricae*; publicat în "Egyetemes Philologiai Közlöny", XI (1887, 705-731), Szmodics János **1827** (*Zala megyei gelsei plébános nyelvtana és cigány-magyar, magyar-cigány szótára*, manuscris pastrat la sectia de resort a Bibliotecii Academiei Ungare de Stiinte, respectiv, schita *A' czigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest*, publicata în "Tudománytár", 9 (1836), 47-59), Breznyik János (**1853**) publica sub numele de Bornemisza János *A' czigány nyelv elemei* (Pest, 42), Inhátko György **1877** (*Czigány nyelvtan*, Losonc, 104), Győrffy Endre **1885** (*Magyar és czigány szótar. Czigányul mondva: Vakeriben*, Paks, 152), Nagyidai Sztojka Ferenc ‹Fardi› **1886** (*Ő császári és magyar királyi fensége József főherczeg magyar és czigány nyelv gyök-szótára. Románé álává. Iskolai és utazási használatra*, Kalocsa, 1886, 202; ed. a II-a: Paks, 1890), Habsburg József (főherceg) **1888** (*Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe*, 1888, XXIII + 377) s.a.

[11] Manuscrisul s-a aflat initial în custodia Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum) din Cluj, în prezent gasindu-se la Biblioteca Centrala Universitara din acelasi oras (fond de manuscrise 370).

[12] "Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum. *Quod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szathmári.* Per Michelem Farkas, alias Vistai, natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum" (*subl. ns.).*

[13] Dupa aceea, lucrarea manuscrisa a fost cunoscuta sau citata si de alti cercetatori straini (ca, de pilda: F. Caronni (**1812**, 52), Francesco Predari (**1841**, 218-219), Paul Bataillard (**1870**, 195-196)) sau unguri (József főherczeg si Ponori Thewrewk Emil).

József főherczeg – Ponori (**1888**, 302-303) aratau ca manuscrisul fusese "redescoperit" de profesorul din Győr, Markovics Sándor, care, de altfel, a avut si o alta contributie în domeniu (v. articolul *Czigány szók a magyarban* [Cuvinte tiganesti în maghiara] în "Magyar Nyelvőr", 1886, 497-502).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[14] Vekerdi József (**1982**, 25) arata ca satul "Vista" se afla "spre vest de Cluj", fara a se preciza daca, într-adevar, Farkas Mihály-Vistai era originar din acest sat. Potrivit "Codului postal" al localitatilor din România (**1974**, 112) exista urmatoarele localitati omonime: Vistea (în jud. Cluj), Vistea, Vistea de Jos si Vistea de Sus (toate în jud. Brasov).

Cercetarile privind identitatea lui Farkas Mihály-Vistai, personalitatea profesorului Pap Mihály Szatmári cât si îngrijirea editarii manuscrisului în cauza vor face obiectul preocuparilor noastre viitoare.

[15] v. p. 9-10 / la M. K[ogalniceanu]: p. 32-33;

p. 22-23-24 / la M.K.: p. 30-31;

p. 25 / la M.K.: p. 31;

p. 28-29 / la M.K.: p. 28-29;

p. 37-38 / la M.K.: p. 29-30;

p. 54 / la M.K.: p.36.

[16] M. Kogalniceanu, *Scrisori catre surorile sale. Publicate de Petre V. Hanes, profesor secundar*, Bucuresti, Editura "Tipografiile Române Unite", [1934], 126 p. În scrisoarea lui M. Kogalniceanu (74-75), trimisa din Berlin la data de 21 aprilie (3 mai) 1836 celor trei surori (Maria, Elena, Profira), se spune: "/…/ Mes chères soeurs, dites au domestique Jean de s'informer ce que veulent dire dans la langue cigaine les mots ci-dessous: *pen, sob, gur, gam, pi, durke, deblo, gadscho, romnitschel.* Ensuite, dites lui de s'informer comment on dit en cigain: *parle, dors, bats, aime, bois, donne, mange, dieu* etc…, et puis envoyez-moi ces détails, parcequ'un savant, qui s'applique beaucoup à l'étude des langues orientales, m'a prié pour cela". În scrisoarea datata "Berlin, le 1/13 février 1837" (p. 95-97) M. Kogalniceanu scrie: "/…/ Demandez aussi à mon père quel est le nombre des Cigains de la couronne (*Tiganii domnesti*), ainsi que les Cigains des boïars; de même le nombre des Juifs", iar în scrisoarea trimisa de tânarul M. Kogalniceanu din Swinemünde, la 2 august 1837, de asemenea, surorilor sale, se arata: "/…/ Le premier volume de mon histoire paraîtra à la fin du

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

mois d'août: pour le moment, j'ai fait paraître un petit livre sur les Cigains et sur leur langue. Si la poste l'accepte, je vous en enverrai un exemplaire. Je l'ai composé pour le prince royal de Hanovre, qui s'intéresse beaucoup aux Cigains,- je ne sais pas pourquoi, parce qu'ils ne le méritent guère". (p. 111).

[17] M. Kogalniceanu (**1891**, 13) precizeaza ca Savigny era "profesor de drept roman, celebru ministru de justitie si unul din fiii cei mai distinsi ai coloniei franceze din Berlin").

[18] Cu privire la personalitatea profesorului francez J.A. Vaillant, v. Constantin Turcu, *Un calator francez acum un veac prin judetul Neamt: J.A. Vaillant.* Note biografice asupra vietii si activitatii lui Vaillant în Principate si traducerea calatoriei prin judetul Neamt. [Piatra Neamt], [1934], 46 p. + 1 h. (Extras din "Anuarul Liceului de baieti Piatra Neamt pe anul 1933-1934"); Cudalbu-Slusanschi (Oltea), *Contributions à la biographie et à l'oeuvre de J.A. Vaillant (1804-1886)*, Paris, 1939, 113 p. (Extrait de "Mélanges et l'Ecole Roumaine en France", XIV, 1938); Constantin Turcu, *J.A. Vaillant, pionier al culturii franceze, în Principate si luptator pentru idealurile românesti*, Bucuresti: "Cartea Românească", [1941], 31 p.; Ileana Vîrtosu, *J.A. Vaillant si cetatenia sa româna (1864)*, [Bucuresti], 1966, 10 p. ("Extras din "Analele Universitatii Bucuresti". Seria: Stiinte Sociale. Filologie. Anul XV, 1966); Isar Nicolae, *J.A. Vaillant si profesorii francezi din cadrul Colegiului "Sf. Sava" (1829-1848)* [Bucuresti, 1972], 15 p. (Extras din "Analele Universitatii Bucuresti", Seria: Istorie, Anul XXI, 1972, nr. 2).

[19] Valorificarea dialogurilor si a lexicului, în scopul repunerii în circuit a unor vechi cuvinte rrome, constituie, de asemenea, unul dintre proiectele noastre de viitor.

[20] v. Ivan Petrovič Dončev [Vocabular cu 300 cuvinte din lb. rromani, culese în Basarabia în anul 1852] în "Fr. Miklosich, *Mundarten…*, Pt. a II-a, Wien, 1873, p.42-47"; Leo Kirilowicz [Vocabular cu 218 cuvinte din lb. rromani, culese în Bucovina, în anul 1872], în "Fr. Miklosich: *Mundarten…*, Pt. a II-a, Wien, 1873, p.51-54; v. si: Leo Kirilowicz,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Zigeunerisches aus der Bukowina. Das Lügenmärchen, în Fr. Miklosich: "*Beiträge…*, Pt. a IV-a,Wien, 1878, p.256-259.

[21] O astfel de remarca apare si într-o traducere, a lui Ant. Bengea, din "Republica franceza" (publicata în "Telegraful", nr. 1319, marti, 31 aug. 1876, p.1.

[22] Dupa cum îl prezentau dictionarele vremii, dr. Barbu Constantinescu (n. în anul 1839, la Ploiesti; m. în anul 1891), pedagog, a fost profesor de istorie bisericeasca universala si de filosofie la Seminarul Central din Bucuresti (1866), profesor de istorie universala la Liceul "Matei Basarab", profesor de pedagogie (1874) si director al Scolii Normale de învatatori (1877), apoi, în 1882, profesor de pedagogie si directorul Azilului "Elena Doamna", culminând cu functia de decan al Facultatii de Teologie unde a predat istoria bisericeasca si patrologia (Enciclopedia).

[23] An VIII (1877), nr.10-11, 605-620.

[24] Francis Hindes Groome, *A Roumanian Gypsy folk-tale. The bad mother.* Translated from the Romany of Constantinescu, "J.G.L.S.", Edinburgh, 1889, vol.1, p. 25-29; *The red King and the witch: a Roumanian Gypsy folk-tale*, "J.G.L.S.", 1889, vol.1, p. 345-349; *The Vampire, a Roumanian Gypsy story*, "J.G.L.S.", 1891, vol.2, p. 142-148; *Two Gypsy versions of the Master Thief* [cu prezentarea textului nr.VI (p.79-87), *The two Thieves*, în traducere engleza, cules de dr. Barbu Constantinescu de la Simion Bacriu din Budesti, azi jud. Calarasi], "J.G.L.S.", 1892, vol.2, nr.3, p.142-147; vol. si "J.G.L.S.", seria a III-a, 1940, nr.19, vol.1-2, p.50 etc.

[25] "Observatorul", I (1878), nr.100; "Presa", XI (1878), nr.181, p.3; "Revista noua", An VII (1894), nr.2, p.69.

[26] Culegerea de folclor a dr. Barbu Constantinescu se afla, de asemenea, în proiectul nostru de revalorificare (în vederea realizarii unei reeditari adnotate, inclusiv din perspectiva informatiei prezentate de George Potra (**1939**, 4-5), anume aceea ca în Biblioteca Academiei Române se afla unele din manuscrisele dr. Barbu Constantinescu.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[27] Despre viata si creatia sa, v.: I.A. Candrea (**1894**, 69); necrologul din "J.G.L.S.", New Series 1 (1907-1908), p.193-197; Szinnyei József, *Magyar irók élete és munkái*, 14 (1914) col.1614-1618;

[28] Wlislocki Henrik, *Magyarból átvett czigány szavakról*, "Egyetemes Philologiai Közlöny", 1883, p.39-41; *Czigányból átvett erdélyi szász szavak*, "Egyetemes Philologiai Közlöny", 1884, p.312-313; Heinrich von Wlislocki, *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner*, Hamburg: Verlagsanstalt und Druck Act. Gesellschaft, 1890, VII, 390 p.; Merita, de asemenea, consemnate mostrele de folclor rrom publicate: *Vier Märchen der Transsilvanischen Zeltzigeuner. Inedita. Mit gegenüberstehender deutscher Übersetzung und Glossar*, "Ungarische Revue", 1886, p.219; *Märchen des Siddhi-Kür in Siebenbürger*, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 41 (1887), p.448-460; *Volkslieder der transsilvanischen Zigeuner*, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", XLI (1887), p.347-350; *Beiträge zu Benfey's Pantschatantra*, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft"; 42 (1888), p.113-150 s.a. publicate, în traducere, în alte limbi.

[29] Prima asociatie rroma din România a fost Societatea "Înfratirea Neorustica", recunoscuta ca persoana juridica în data de 1 mai 1926, prin Decizia nr. 393 a Tribunalului din Fagaras. Societatea a fiintat în comuna Calbor din judetul Fagaras, presedintele ei fiind Naftanaila Lazar.

În cursul anului 1933, au existat, la Bucuresti, doua încercari de polarizare a rromilor în doua asociatii. Preotul C.J. Popp Serboianu înfiinteaza "Asociatia Generala a Tiganilor din România", iar G.A. Lazarescu-Lazurica (Lazureanu) înfiinteaza "Uniunea Generala a Romilor din România", recunoscuta ca pers. juridica la 16 nov. 1933. La 11 august 1934 ia fiinta, tot la Bucuresti, "Asociatia Uniunea Generala a Romilor din România", avându-l ca presedinte pe Gheorghe Niculescu, comerciant, devenita asociatia oficiala a rromilor. (v. si: prof. dr. Dumitru P. Ionescu, *O fila din istoria romilor*, "Satra libera", anul I (1990), nr. 5 (oct.), p. 2).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

La Craiova, fiinta, de asemenea, în anul 1934, "Asociatia Romilor din Oltenia", având presedinte pe Marin I. Simion.

[30] În perioada interbelica, cu începere din anul 1934, cele trei asociatii mai sus mentionate editeaza câte o revista, dupa cum urmeaza: Societatea "Înfratirea Neorustica" a editat, sub directiunea lui Naftanaila Lazar, în februarie 1934, prima publicatie rroma de la noi, "Neamul Tiganesc" (nr. 1 (febr. 1934) - nr. 3 (apr. 1935)); "Asociatia Uniunea Generala a Romilor din România" a editat, în intervalul 1934-1939, revista "Glasul Romilor", iar "Asociatia Romilor din Oltenia" a editat, între 23 septembrie 1934 (nr. 1) - 22 octombrie 1934 (nr. 2), publicatia "O Róm", condusa de N.St. Ionescu - Bucuresti si Marin I. Simion - Curteanca.

[31] *O dad amaro* "O Rom", Anul I (1934), nr. 1 (23 sept.), p. 2; Jeni Dobrin, [*Apel*], "Neamul Tiganesc", Anul I (1934), nr. 1 (febr.), p. 1; *Tatal nostru !*, "Neamul Tiganesc", Anul I (1934), nr. 2 (sept.), p. 4; f.a., *Lamurire*, "Neamul Tiganesc", Anul I (1934), nr. 2 (sept.), p. 2 etc.

[32] Putnoky Nicolau, *Despre limba tiganeasca în raport cu alte limbi*, "Transilvania", An XVIII (1887), nr. 7 si 8 (1-15 apr.), p. 62-64; dr. A. Byhan, *Some Rumanian Gypsy Words*, "Journal of the Gypsy Lore Society", vol. II (July 1908 - April 1909), nr. 1 (July 1908), p. 45-50 [p. 46-49: Vocabular rom-englez cu mostre din limba romilor din Mahalaua "Trei calici" din Iasi; p. 49-50: numeralul), Al. Graur, *Verbes roumains d'origine tsigane*, "Romania", Paris, 1926 (tome L II), nr. 205-206; p. 157-159.

[33] Preocuparile de la începutul secolului (v. V. Scântee, *Din viata puscariei "Smechereasca"*, "Dimineata" [Bucuresti], Anul III (1906), No. 1004 (marti, 21 noiembrie), p.4) se amplifica imediat dupa primul razboi mondial: Barbu Lazareanu, *Argot-ul delincventilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 106 (3 dec. 1922), p.5; B[arbu] L[azareanu], *Argot-ul puscariilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 108 (17 dec. 1922), p.5; Barbu Lazareanu, *Argot-ul închisorilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 110 (31 dec. 1922), p.5 si

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

No.109 (24 dec.1922), p.5; B.L., *Argot-ul delincventilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 113 (21 ian. 1923), p.5; B.L., *Argot-ul închisorilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 115 (4 febr. 1923) si No. 116 (11 febr. 1923), p.5; Nicu Marinescu, *Argot-ul scolaresc*, "Adevarul literar si artistic", No. 121 (18 mar. 1923), p.5 , No. 122 (25 mar. 1923), p.3; Jean Cristescu-Ninetta, *Argot-ul frizeresc*, "Adevarul literar si artistic", No. 127 (29 apr. 1923), p. 3 si *Argot-ul frizerilor*, No. 130 (20 mai 1923), p.5, No. 134 (17 iun. 1923), p.6; D. Zaharia, *Argot-ul închisorilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 127 (29 apr. 1923), p.5; M.L. Aristide, *Din argot-ul avocatilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 130 (20 mai 1923), p.5; S. Brahariu, *Din argot-ul militarilor*, "Adevarul literar si artistic", No. 141 (5 aug. 1923), p.5; Saul Goldstein-Bârlad, *Argot-ul scolaresc*, "Arhiva", XXXI (1924), No. 3-4 (iul.-oct.), p. 279-281; Stefan Pasca, *Din "argot"-ul românesc*, "Dacoromania", anul VII (1931-1933), p. 163-167; C. B[aleanu], *Tainele ocnelor*, "Dimineata", Anul 28 (1932), dum. 1 mai, No. 9106, p. 2.; D.I. Atanasiu, *Viata de râs si de plâns din ocna*, "Ordinea", No. 1131 (19 dec. 1935) [Model de limba si vocabular]; P. Ciureanu, *Note de argot*, "Buletinul Institutului de filologie româna "Al. Philippide"", Iasi, II (1935), p. 203-207); Iorgu Iordan, *Completari si observatii la articolul precedent* [P. Ciureanu, *Note de argot*], "Buletinul Institutului de filologie româna "Al. Philippide"", II (1935), p. 208-212; V. Cota, *Argot-ul apasilor. Dictionarul limbii smecherilor*, [Bucuresti, Tiparul Românesc, 1936]; Valentin Gr. Chelariu, *Din limbajul mahalalelor*, "Buletinul Institutului de filologie româna "Al. Philippide"", IV (1937), p. 102-131; în acelasi numar v. si: C. Armeanu, *Argot iesean* (p. 131-137); Gh. Agavriloaiei, *Din argot-ul scolarilor*, (p. 137-150); Iorgu Iordan, *Note si observatii la articolele precedente* (p. 150-204); Al. Vasiliu, *Din argoul nostru*, "Grai si suflet", VII (1937), p. 95-131; Al. Vasiliu, *Glose la câteva expresii din argou*, "Grai si suflet", VII (1937), p. 309-312; St. Pasca, *Al. Vasiliu: Din argoul nostru* în *"Grai si suflet", vol VII (1937), p. 95-131* si *Al. Vasiliu: Glose la câteva expresii din argou ib., p. 309-312* [recenzii] în "Dacoromania", IX (1936-1938), p. 325-329; D. Sandru, *Însemnari si rectificari. Pe marginea unui raspuns*, "Grai si suflet", VII

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

(1937), p. 312-316; Al. Graur, *Notes sur quelques mots d'argot*, "Bulletin Linguistique", V (1937), p. 222-225; Al. V. Dobrescu, *Argotul. Argotul pungasilor. Argotul sportiv. Argotul modern*, Bucuresti, Editura "Oficiul de Librarii", 1938, 64 p.; George-Mihail Dragos, *Argot basarabean*, "Buletinul Institutului de filologie româna "Al.Philippide"", V (1938), p. 237-263, s.a.

[34] Paris: Payot", 1930, 397 p. + 8 pl.

[35] Al. Graur, *C.J. Popp Serboianu. Les Tsiganes. Histoire. Ethnographie. Linguistique. Grammaire. Dictionaire. Paris: Payot 1930, in 8º, 399 p. si opt tablouri comparative*, "Viata Românească", XIII (1931), nr. 3, p. 316-319; St. Pasca, *Popp Serboianu...*, "Dacoromania", VII (1931-1933), p. 411-413; Bárzi Géza, *C.J. Popp Serboianu...*, "Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes", 11e Année, 1933, Paris, p. 76-78; G.A. Lazurica, *Les Tsiganes - O carte interesanta despre tigani de P.S.S. Arhimandritul Calinic I. Popp Serboianu*, "Adevarul literar si artistic", XII (1933), nr. 650, p. 8, col. 5-7.

[36] Ioan Cibu, *Dictionar româno-tigan*, ed. I (1932), Sebes-Alba, 32 p.

[37] "Bulletin Linguistique", 1934, vol II, nr. 3, p. 108-200; v. si Iorgu Iordan, *Al. Graur. Les mots tsiganes en roumain, "Bulletin Linguistique", 1934, vol. II, p. 108-200*, "Buletinul Institutului de filologie româna "Al. Philippide"", Iasi, II (1935), p. 271-279; A[lexandru] I[ordan], *O lucrare de filologie: Al. Graur "Les mots tsiganes en roumain"*, "Convorbiri Literare", 67 (1934), nr. 10, p. 884; Al. Graur, *Notes sur les "mots tsiganes en roumain"*, "Bulletin Linguistique", III (1935), p. 185-187; Al. Graur, *Notes sur "Les mots tsiganes en roumain"*, "Bulletin Linguistique", IV (1936), p. 196-200.

[38] Dr. C.S. Nicolaescu-Plopsor, *O Róm. Ghileà Romané*, Craiova, 1934 [martie], 32 p.; *O Róm. Paramiseà Romané*, Craiova, 1934 [iulie], 31 p.

[39] Roman S. Demeter, Piotr Demeter, *Obrazcy fol'klora cygan-kaldararej*, Moskva, 1981 (7 cîntece).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[40] Bucuresti, "M.O. Imprimeria Nationala", 1939, 377 p. + 2 pl.

[41] Al. Graur, *George Potra: Contributiuni la istoricul...*, "Viata Românească", 1939, nr. 5, p. 125-127; Nicolae Iorga, *Contributiuni la Istoria...*, "Revista Istorica", 1939, vol. XXV, nr. 7-9 (iul.-sept.), p. 284-286.

[42] Lucrarea era o completare a *Atlasului linguistic român II* (partea a doua), publicat de Muzeul Limbii Române sub conducerea lui Sextil Puscariu (vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940, 152 p.).

[43] Alphonse Juillard, *Le vocabulaire argotique roumain d'origine tsigane*, "Cahiers Sextil Puscariu", vol. 1, pt.I, 1952, p. 151-181 (recenzie: A.M. Fraser, *Le vocabulaire...*, J.G.L.S., p. 68-71, 1952); L. Serdeanu, *Nume de persoane în Tiganiada lui I. Budai-Deleanu*, "Limba Româna", V (1956), nr. 1, p. 52-58; Lucia Wald si Elena Slave, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, Bucuresti: Editura Stiintifica, 1968, p. 107; 116; Ion Calota, *Observatii asupra graiului unei familii de rudari*, "Actele celui de-al XII-lea Congres International de Lingvistica si Filologie Romanica", Bucuresti, 1971, vol. 2, p. 343-350; Ion Calota, *Graiurile rudarilor din Oltenia*. Rezumatul tezei de doctorat. Conducator stiintific: Dr. Teofil Teaha. Academia R.S.R. Centrul de Cercetari fonetice si dialectale din Bucuresti, Craiova, 1974, 30 p. (teza de doctorat avea sa fie publicata abia în anul 1995: Ion Calota, *Rudarii din Oltenia. Studiu de dialectologie si de geografie lingvistica românească*, Craiova, 272 p. + 48 harti); Ion Calota, *Elemente de substrat tiganesc la coritarii din Iugoslavia* (Comunicare la cel de-al III-lea Simpozion româno-iugoslav, 1976); V. Arvinte, *"La Cigogne" în Atlasul Limbilor Europei*, "Anuarul de lingvistica si istorie literara", Iasi (1979-1980), nr. 27, p. 5-20; Marius Sala, Ioana Vintila-Radulescu, *Limbile lumii. Mica enciclopedie*, Bucuresti, Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1981, p. 245; prof. Gheorghe Sarau, cercet. Nicolae Gheorghe, *Criterii socio-lingvistice în clasificarea colectivitatilor de tigani*, [comunicare prezentata la Simpozionul "*Implicatiile sociologiei în cercetarea limbii si literaturii*", organizat de Catedra

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

de Limba Franceza a Universitatii Bucuresti si de Centrul de Studii Sociologice - Bucuresti, Univ. Bucuresti, 20 martie 1986] etc.

[44] v. articolele prof. rrom Petre Radita în "L.D." (nr. 2 / 1966, nr. 1, 2, 3, 4-5/1968, nr. 2, 3, 4-5/1970 si în E.T. (nr. 3/1965, nr. 3/1980, lucrarile folcloristei Nagy Olga: *Lüdérc sógor*, Bucuresti: Kriterion, 1969; *A nap húga meg a pakulár. Erdélyi népmesék*, Cluj: Dacia, 1973, 170 p.; *Hősök. Csalókák. Ördögök*, Bucuresti: Kriterion, 230 p.; Nagy Olga és Vöő Gabriella, *A mesemondó Jakab István*, Bucuresti: Editura Academiei R.S.R., 1974, 411 p. etc. sau articolele lui Petre Copoiu din "E.T." (nr. 1, 2/1988); v. si J. Kochanowski, *Critère linguistique dans l'histoire dinamique / illustration per les faits tsiganes*, "Actele celui de-al X-lea Congres International de Lingvistica" [1970] (*Discutii*: *E. Seidel, D.S. Kenrick si J. Kochanowski*, p. 509-511); Stefan N. Popa, *Unele consideratii asupra limbii romilor din R.S.F. Iugoslavia*, în "Omagiu G. Ivanescu", 1982, p. 244-250; v. si: Nicolae Gheorghe [despre Festivalul cultural rrom de la Manastirea Bistrita, jud. Vâlcea], în "Roma" [India], vol. 9, nr. 2, iul. 1985.

[45] Andrei Avram, *Cercetari lingvistice la o familie de tigani*, "Revista de Fonetica si Dialectologie", vol. II, 1960, p. 93-103; Andrei Avram, *Siegmund A. Wolf: Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw), Mannheim, 1960*, în "Studii si cercetari lingvistice", nr. 3, 1962, p. 426-432; Andrei Avram, *Jiří Lípa: Příručka cikánštinu, Praha, 1963, 156 s.*, "Studii si cercetari lingvistice", nr. 5, 1964, p. 673-674.

Despre activitatea sa în domeniul limbii rromani v. Vladimir Drimba, *Lingvistica orientala. Indologia*, în "Istoria lingvisticii românesti", Bucuresti: Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1978, p. 204.

[46] Articolul a aparut în aceeasi publicatie, în anul 1992 (XLIII), anume: partea I în nr. 2: 173-190 si partea a II-a în nr. 3: 253-278.

[47] *"Neo Drom"* (Sibiu, mar. 1990), *"O glàso al romengo. Glasul romilor"* (Timisoara, 1-15 apr. 1990), *"Satra libera"* (Slobozia, 14 mai 1990), *"An gre. Viitorul"* (Slatina, mai

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1990), *"Aven Amentza"* (Bucuresti, 24 mai 1990), *"Nicovala"* (Sibiu, 8-9 sept. 1990), *"O cicat le romengo"* (Resita, 1990), *"Divano romano"* (Sibiu, 1990), *"Gazeta romilor"* (Hunedoara, 1990), *"Asul de trefla"* (Bucuresti, 1993).

[48] Chestiunile de limba rromani gazduite de aceste publicatii îmbraca, în genearal, forma unor mostre de limba si de literatura ce vizeaza: *a) vocabularul*: f.a., *Ghid de conversatie romano-român*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 1 (mar.), p. 4; f.a., *Dictionar* "Aven Amentza", Anul I (1990) nr. 1 (24 mai), p. 3; f.a., *Ghid de conversatie.Generalitati*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 3 (iun.), p. 4; f.a., *Dictionar*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 4, p. 4 etc.; *b) studiul limbii*: I. Sismanian, I[onescu] Vasile [traducere [de]...], *Janes romanes? Învatati romanes fara profesor*, "Aven Amentza", Anul I (1990), nr. 1 (24 mai), p. 6 si 8; Gheorghe Sarau, *Romani sau romanes?*, "O glaso al romengo. Glasul romilor", Anul I (1990), nr. 16 [în realitate: nr. 2] (15-30 apr.), p. 2; Jamu Pathania [India], *Limba internatio-nala a romilor*, "Neo Drom", anul I (1990), nr. 3 (iun.), p. 2 etc.; *c) mostre de limba rromani* / creatie culta: Cornel Rezmives, *Menta noia (Egagi e nevi)*, "O glaso al romengo", Anul I (1990), nr. 16 [nr. 2], (15-30 apr.), p. 2; Constantin Bot, *Äc sal ghes*, "O glaso al romengo", Anul I (1990), nr. 16 [nr. 2], (15-30 apr.), p. 3; Papuśa Bronislava Wajs - Polonia, *Phuw miri, me sîm tiri šaiori. Pamântul meu, sunt fetita ta*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 2 (mai), p. 2; Mato Xodak - URSS, *Tala o kašt souvau. Sub copac adorm*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 2 (mai), p. 3; P[aun] Gh.[eorghe] Ialomiteanu, *Eminescu - Tagore. Rezonante în graiul romilor români!*, "Satra libera", Anul I (1990), nr. 2 (mai), p. 1; Luminita Mihai, *Tràio. Viata*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 3 (iun.), p. 2; Ioan Stoica [Sebes], *Cine sunteti voi, Romilor? Kon san tumen, Romale?*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 4, p. 2; Luminita Mihai Cioaba, *Blestem de tigan[ca]. Arman Romneako*, "Satra libera", Anul I (1990), nr. 5 (oct.), p. 4; Mihai Boros [Bistrita], *Pentru tiganii de pe drum. Le Romenge di po drom*, "Neo Drom", Anul I (1990), nr. 4, p. 2 etc. *d) pasaje din textele biblice*: f.a., *Biblia. Cap. 2 (dui). O abiau andai e Kana*, "O glaso al romengo. Glasul romilor", Anul I (1990), nr. 16 [nr. 2] (15-30 apr.), p. 4; Mateo

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Maximoff [traducere de...], *Gilia Davidoske. Psalmii lui David*, "Aven Amentza, romale", Anul I (1990), nr. 2, p. 2; [Evanghelia dupa Matei], *Tatal Nostru. (Amaro dat)*, "Satra libera", Anul I (1990), nr. 5, p. 1 etc.

[49] Gheorghe Sarau [Ministerul Învatamântului si Stiintei], *Programa de limba si literatura romaní pentru clasele de învatatori ale Scolilor Normale (cl. IX-XII)*, aprobata, la data de 16 oct. 1992, de catre Directia Organizarea Activitatii Scolare - Serviciul pentru minoritati, cu nr. 44081; Gheorghe Sarau [Ministerul Învatamântului], *Programa scolara pentru studiul limbii romaní* (clasele I-XIII), aprobata cu nr. 39910/1994, 23 p.

[50] Elena si Catalin Zamfir, *Tiganii între ignorare si îngrijorare*, Bucuresti: Editura Alternative, 1993, 256 p.

[51] Lucian Cherata, *Istoria tiganilor - Origine, specific, limba -*, [Craiova:] Editura Z, [1994], 208 p. [cu *Gramatica limbii tiganesti*, p. 79-148, în fapt, o "morfologie" si doua mici lexicoane: "Mic dictionar tigan-român" (p. 175-186) si "Mic dictionar român-tigan" (p. 187-196)]. O istorie a rromilor din România pregateste pentru tipar istoricul Viorel Achim , cercetator la Institutul de Istorie "Nicolae Iorga" din Bucuresti.

[52] Amza Tudor, *Tiganii într-o lume a contrastelor*, Bucuresti: Editura Georgiana, 1994.

[53] Luminita Mihai Cioaba, *O angluno la phuveako. Radacina pamântului. Die Wurzel der Erde. Earth's Root. Poezii*, Sibiu: Editura "Neo Drom", 1994, 128 p. [trad. în lb. germ.: Beatrice Ungar; trad. în lb. engl.: Mircea Ivanescu].

[54] Gh. Paun-Ialomiteanu, *"Arzoaica" a stat cu dracul la masa. E thabardi "beślas la meselaθe le bengeça*, Slobozia: Editura "Satra", 1991, 80 p. [redactor: Gheorghe Sarau]; Gh. Paun - Ialomiteanu', *Bulibasa si artista. Bare romesko ai "sukarni"*, Slobozia: Editura Satra, 1992, 128 p.; Vasile Baran, *Noaptea Mokshanalei. Povestiri tiganesti*, Bucuresti: Editura Paco, 1995, 216 p. [Consultant stiintific pentru limba romaní (tiganeasca): Gheorghe Sarau].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[55] *Evanghelia pala o Marco. Romaní (dialectul caldararilor) - româna*, Bucuresti: Societatea Biblica Interconfesionala, 1996, 80 p. [trad.: Gheorghe si Ioan Vaida]; *Evanghelia pala o Matei. Rromaní (dialectul ursarilor) - româna*, Bucuresti: Societatea Biblica Interconfesionala, 1996, 112 p. [trad.: Stefan Bârnis; revizori din partea Societatii Biblice Interconfesionale din România: Preot B. Pál, Prof. Gheorghe Sarau].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

6. Locul limbii rromani în cadrul limbilor neoindiene

a) Stadiul cercetarilor privind locul limbii rromani în contextul limbilor indiene

Pâna în momentul de fata, s-au înregistrat putine preocupari ale specialistilor în limba rromani în directia examinarii cu prioritate a acestui subiect.

Pe lânga cercetatorii[1] care, oferind în demersurile lor clasificari generale ale limbilor neo-indiene, s-au referit si la limba rromani, au existat si unii care si-au propus cu claritate abordarea acestei probleme: L. Ralf Turner (**1927**) si Tadeusz Pobożniak (**1964**, 5-16).

Lucrarea englezului indianist L. Ralf Turner ramâne pâna astazi în bibliografia de specialitate, singura contributie care îsi propune sa trateze amanuntit chestiunea locului ocupat de limba rromani în spectrul limbilor din India. Abordând acest subiect din perspectiva fonetica, el apreciaza ca limba rromani trebuie sa fi fost cândva o limba centrala, transferata în Nord-Vestul Indiei. Astfel, R. Turner împartaseste ideea ca limba rromani a facut parte din *grupul central* de limbi indo-ariene noi (la G. Grierson: hindi de V, panjābī, gujārāti, bhīlī, khandeśi, rājasthānī) - pornind de la similitudinile de ordin fonetic, în principal, dintre acestea si limba rromani - dupa care ar fi fost purtata de vorbitorii ei printre cei ai limbilor de NV (la G. Grierson acestea sunt: *lahnda* (sau punjabi de Vest) si *sindhi*, iar la S.K. Chatterji limbile de Nord sunt: *sindhi, lahndā, pundjabi de Est*, iar cele de Vest sunt: *gujārāti* (inclusiv *bhīlī* si *khandeśi*) si *rājastānī*).

Structurata în conditii de izolare de mediile lingvistice indo-ariene înrudite, limba rromani pastreaza fondul lexical de baza, care îsi are originea în limbile indo-ariene vechi si apropierea tipologica de limbile indo-ariene medii si noi (Ventcel'-Čerenkov **1976**, 284).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

b) Situatia lingvistica din India în perioada premergatoare exodului proto-rromilor, a exodului si în cea posterioara lui

Daca exodul proto-rromilor s-a declansat în mil. I d.H., în jurul anilor 300-500 sau 900, - când limbile indo-ariene intra în faza lor moderna, cunoscute sub denumirea de limbi ale grupului indic, “sanscritic”, - ramâne o problema greu de solutionat, deschisa. Chestiunea legaturii dintre limba vorbita de proto-rromi si limbile indiene este însa o certitudine, judecând dupa unele asemanari la nivel fonetic, morfologic, sintactic si lexical dintre limba rromani si sanscrita, pe de o parte, si, respectiv, dintre limba rromani si alte limbi neo-indo-ariene.

Îndeobste, se presupune ca momentul declansarii exodului din India s-ar fi produs înainte de mijlocul secolului al III-lea d.H., se pare, din Nordul partii Centrale a Indiei. Limba vorbita de proto-rromi ar fi cunoscut, în continuare, un contact mai strâns cu limbile indice de NV si limbile dardice, detasându-se apoi de acestea si penetrând cu timpul si în alte zone (Sala; - Vintila - Radulescu **1981**, 245).

Acceptând ideea plasarii momentului exodului proto-rromilor la jumatatea secolului al III-lea d.H., trebuie sa observam ca în India, în perioada aceea, se înregistra- din punctul de vedere al datarii aproximative a izvoarelor scrise -etapa limbilor indo-ariene medii, care se întinde înca de pe vremea lui Buddha (sec. V î.H.) si pâna spre jumatatea mileniului I d.H. Este faza lingvistica a limbilor indo-ariene medii care, în sanscrita, era denumita prin “prākrta-“ (“limba folosita de toti, comuna”).

Lingvistii secolului trecut, pornind de la asemanarile pe care le ofereau *sanscrita* si *avestica*, au apreciat ca indo-iranicii (dupa o coabitare de un mileniu si jumatate, ce tinea cam din mil. III î.H.), s-au desprins la începutul mil. II (dupa unii autori, în jurul anului 1500 î.H.),

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

în grupurile *indo-aric* si *iranic*, producându-se, implicit, scindarea limbii indo-iraniene în *sanscrita vedica* si *iraniana*.

Grupul *indo-aric* a cunoscut trei faze lingvistice importante de dezvoltare: *veche, medie* si *moderna*.

I. Limbile indo-ariene vechi - reprezentate de *limba sanscrita vedica* (aprox. de la ½ mil. al II-lea î.H. - când a fost adusa din NV în India de catre indo-arieni - si pâna spre sec.al V-lea î.H.) si de *sanscrita clasica*. Pe lânga aceste doua limbi trebuie luate în calcul si unele varietati ale limbilor vechi indo-ariene, care nu au fost fixate în scris si deci nu s-au pastrat pâna azi, dar care au avut influenta asupra limbilor indo-ariene medii.

A. Limba vedica, limba a ritualului de cult brahman, este surprinsa îndeosebi în cele patru *Veda* ("a cunoaste", "stiinte sacre"), culegeri de imnuri si cântari religioase, rugi, invocatii, interpretate cu prilejul ofrandelor si al invocarii divinitatii în momentele solemne sau cotidiene ale vietii, datate aproximativ din sec. al XII-lea - al IX-lea î.H..

Înainte de a fi fost fixate în scris, foarte târziu - caci scrisul a fost cunoscut abia în epoca regelui Aśoka (274 - 236 î.H.) -, vedele, fiind considerate de origine divina, a• cunoscut o circulatie orala, tainica si de initiere, accesibila brahmanilor, discipolilor lor si cucernicilor.

Într-o prezentare succinta, acestea sunt:

- *R g - V e d a* - "Veda slavirii prin imnuri" este anterioara secolului al X-lea î.H. (unii autori indicând chiar a doua jumatate a mileniului al II-lea î.H.).

Aceste imnuri, constituite de la 1 la 58 de strofe, erau declamate de preotul brahman, ele reprezentând laude aduse zeului invocat, menite sa suplineasca, în fapt, aducerea de jertfe (plante, animale (calul), poate chiar si oameni etc.). Cele mai multe erau pentru slavirea zeului focului (Agni) si a zeului ploii si al cerurilor (Indra)[3].

Rg-Veda reuneste 1028[4] de imnuri (10.600 strofe în total), iar dupa Satsvarūpa Dāsa Goswami (**1993**, 2) ar contine 1017 imnuri, dispuse în zece carti (**1993**, 49).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- *S ā m a - V e d a* - “Veda cânturilor (muzicii)”. Grupeaza, în cele 1549 de versuri, pe lânga parti din *Rg-Veda*, imnuri, invocatii, rugi, care, potrivit ritualului, erau cântate de cel de-al doilea preot brahman în timpul oficierii sacrificiului vedic sau în cadrul slujbelor ce îi urmau (Constantin Daniel **1975**, XIII).

- Y a j u r - V e d a - “Veda riturilor de sacrificiu” cuprinde, în versuri, formulele ce trebuiau enuntate în ceremonialul vedic, ele fiind nuantate în functie de tipul de sacrificiu si instructiuni pentru îndeplinirea sacrificiilor.

“Multe din formulele rostite” nu se adresau zeilor, ci, mai degraba, “obiectelor cu care se executa jertfa sau animalelor ce erau aduse la sacrificiu” (Constantin Daniel **1975**, XIII-XIV).

- *A t h a r v a - V e d a* - “Veda formulelor si imnurilor magice”, pe lânga unele texte provenite din *Rg-Veda*, înmanuncheaza, în versuri si proza, în cele 20 de sectiuni ale sale, 731 de imnuri (6000 de strofe).

Formulele si imnurile magice nu se înscriu în ritualul aducerii de jertfe, ca în cazul primelor trei vede, ele îmbracând, în fapt, haina vrajilor si descântecelor si avându-si originea în credintele populare ale epocii vedice.

Prin recitarea lor, s-ar dobândi calitati, daruri, favoruri, izbavirea de boli crunte, ascendent asupra vrasmasilor si fortelor potrivnice.

Caracterul detasat, prin obiectivul urmarit, al acestei vede (*Atharva-Veda*) se deduce si din faptul ca ea a fost structurata separat de triada “trayī vidyā” (“Tripla stiinta”) - ce reunea primele trei vede - si careia i s-a adaugat ulterior.

Satsvarūpa Dāsa Goswami (**1993**, 48), citând din *Bhāgavata Purāna*[5] (1.4.17 - 25), care îl prezinta pe înteleptul Vyāsadeva (Krsna Dvaipāyana Vyāsa), arata ca acesta ar fi transpus în scris *Vedele* “la începutul erei Kali, cu aproximativ cinci mii de ani în urma” si ar fi compus, “din compasiune” pentru “femei, lucratori si prieteni ai celor nascuti în a doua

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

categorie (rude necalificate ale brahmanilor)" naratiunea istorica *Mahābhārata*, precizând ca, totusi, savantii nu pot fi de acord cu o astfel de viziune (**1993**, 49).

De altfel, si alte "descoperiri" privind datarea *Vedelor* au fost eclipsate repede. Astfel, Hermann Oldenberg (**1995**, 43) arata ca la un moment dat s-a crezut ca acestea ar fi fost scrise prin 1181 î.H., dupa altii prin 1391 î.H., dar "s-a descoperit ca afirmatiile vedice nu sunt o baza serioasa pentru calculele astronomice".

Limba vedica însa mai este reprezentata, în afara acestor patru vede, si de alte creatii:

- *B r ā h m a n a* - "Brahmanele" se constituie în comentarii ale vedelor în proza, într-un asa-zis "aparat critic" necesar patrunderii, "decodarii" întelesurilor din textele vedice si aplicarii corecte a ritualurilor de sacrificiu.

Se presupune ca *Brāhmana* dateaza din perioada sec. al VIII-lea - al VI-lea î.H., ele fiind "rod al efortului speculativ al gânditorilor din casta sacerdotala" (Bercea **1993**, 12).

- *Ā r a n y a k a* - "Textele silvice" se constituie, de asemenea, în opere exegetice si se adreseaza celor ce au atins deja o treapta înalta de cunoastere a *Vedelor* si *Brāhmanelor* si care sunt dispusi sa-si desavârseasca exercitiul cunoasterii în linistea propice oferita de spatiile silvice, sub îndrumarea brahmanilor.

- *U p a n i s a d e l e*, ce dateaza dinainte de Buddha, aprox. din secolul al VI-lea î.H., continua seria vedica sacra (*Veda, Brāhmana, Āranyaka*) si o încheie, din acest motiv fiind denumite si *Vedānta* ("Sfârsitul Vedelor"). *Upanisadele* totalizeaza un numar de 108 dizertatii filozofice despre viata, suflet, lume, prin care se încearca identificarea legaturii dintre om si univers, stabilindu-se "natura Absolutului ca fiind nemateriala" (Goswami **1993**, 53).

În secolul al VI-lea î.H., prin aparitia a doua curente exterioare traditiei brahmanice, *jainismul* si *buddhismul*, se spulbera mentalitati si se sparg canoane, accesul la spiritualitatea brahmanica fiind netezit si pentru celelalte caste, pentru femei chiar.

Bercea (**1993**, p. 15-16) arata ca între mutatiile spirituale ale acestei perioade se detaseaza perceptia "existentei ca suferinta", viata si lumea fiind tot mai mult "valorizate

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

negativ", "gândirea indiana - deopotriva religioasa si filozofica - precizându-si acum acea orientare care îi va fi definitorie pe mai departe: orientarea soteriologica. Din aceasta perspectiva, aventura spirituala indiana nu este una a purei cunoasteri, oricât de magnifice ar fi edificiile intelectuale construite de filosofi, ci o aventura a cunoasterii ca drum care duce la mântuire, la salvare. /…/ Desi *Upanisadele* pornesc de la amintita conceptie vedico-brahmanica a unui *Sacru/Absolut* de maxima consistenta ontologica, *jainismul* de la un ***realism atomist***, iar *buddhismul* de la un *nihilism* care plaseaza atât eul cât si cosmosul sub specia iluzoriului, toate trei scolile vor aborda soteriologicul prin aducerea în centrul atentiei a interioritatii umane, printr-o investigatie a proceselor sau a esentei launtrice a individului" (*subl. ns.*).

Cele mai vechi *Upanisade* (dintre cele 14 antice, structurate în spiritul traditiei vedice) sunt: *Brhdāranyaka - Upanisad* si *Chāndogya - Upanisad*[7].

B. Sanscrita reprezinta treapta urmatoare a evolutiei literare a limbilor vechi indo-ariene. Desi este cunoscuta ca limba pur literara, ea nu are o unitate în deplinatatea cuvântului, asistându-se la o serie de variante, ceea ce presupune existenta, înca din faza sa cea mai veche, a unor diferentieri dialectale – de altfel, sesizate de gramaticieni, dar, fiind reperate în secvente izolate si saracacioase, este destul de dificil de profilat configuratia geografica a vechii Indii (Zograf **1976**, 115).

Se pare ca sanscrita a fost structurata pe baza unui dialect (sau, mai degraba, a unui grup de dialecte) din partea centrala a Indiei, ea cunoscând apoi o larga cuprindere în întreaga zona de raspândire a limbilor indo-ariene. Deloc neglijabil este contactul limbii sanscrite cu unele limbi indo-ariene în toate cele 3 faze istorice ale dezvoltarii acestora. Aceasta coexistenta (la care se adauga si contactul cu limbi total diferite limbi ne-indo-europene) avea sa influenteze structura limbii sanscrite sub raport fonetic, lexical si sintactic. Asa, de pilda, circa 500 de cuvinte ar proveni din limbile dravidiene, iar constructiile absolute si compusele foarte lungi ar fi dupa model tamil (Sala si Vintila-Radulescu **1981**, 216).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

La rândul sau, limba sanscrita a avut o puternica înrâurire asupra vocabularului altor limbi (ca, de ex., asupra limbilor neo-indice [bengali, hindi, singhaleza etc] sau a altor limbi exterioare Indiei (coreeana standard, mongola literara, limbile indoneziene, kampuchiana, toharica etc. (Sala si Vintila - Radulescu **1981**, 216).

Sanscrita, limba literara a operelor cu continut laic dar si limba de cult, a cunoscut trei etape principale de dezvoltare în decursul celor peste trei mii de ani cât a servit, deopotriva, ca limba literara, stiintifica, administrativa si religioasa:

- *s a n s c r i t a e p i c a* (mil. I î.H.) este reliefata de monumentalele poeme epice (câteva sute de mii de versuri) *Mahābhārata* si *Rāmāyana* (sub imperiul Maurya, 324 - cca 183 î.H., dar fixate în scris prin sec. al V-lea d.H.).

Evenimentele si personajele din epopeea Rāmāyana sunt anterioare celor zugravite în Mahābhārata.

Cel mai lung poem din literatura lumii îl reprezinta epopeea Mahābhārata, "Istoria Indiei", careia i se adauga si 18 carti (*Purāna*). Poemul filosofic *Bhagavad - gītā*, din cartea a VI-a, ar reprezenta sectiunea cea mai cunoscuta.

Îndeobste, se considera ca Mahābhārata este, practic, imposibil de sintetizat, ea constituindu-se într-un fluviu de evenimente, personaje, calatorii, lupte, istorisiri, basme etc.

Micile abateri de ordin lingvistic sesizate în continutul lor explica influenta limbilor vorbite. De retinut ca nu sunt identificate fapte de limba mai timpurii decât cele fixate de Gramatica lui Pānini.

- *s a n s c r i t a c l a s i c a* (aprox. la mijlocul mil.I î.H. când "se pare ca sanscrita încetase sa mai fie o limba vie" (Sala si Vintila - Radulescu **1981**, 216), dezvoltându-se ca o limba literara si ca o limba uzuala practicata de paturile culte pâna în epoca moderna).

Caracterul riguros al limbii sanscrite clasice se regaseste în cele peste 4000 de reguli continute de Gramatica normativa a lui Pānini (*Ast ādhyayā*, adica "Cele opt capitole"), datata sec. al IV-lea î.H.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Înflorirea creatiei în limba sanscrita clasica se realizeaza între sec. al V-lea d.H. si sec. al XII-lea d.H. Limba sanscrita clasica continua sa fie folosita pe mai departe "ca limba de cultura, literara, administrativa si epigrafica oficiala" (Sala si Vintila - Radulescu **1981**, 216) si, cu toate acestea (spre deosebire de limba vedica), nu se dezvolta si nu sufera influenta limbilor vii prakrite din perioada medio-indo-ariana si nici cea a limbilor neo-indo-ariene.

Constantin Daniel (**1975**, IX-X) sintetizeaza în câteva rânduri imaginea pe care trebuie sa o avem despre limba sanscrita: " /…/ sanscrita reprezinta o limba mai elaborata, artificioasa chiar, creata în mare parte de preoti, poeti, de povestitori, si, asa cum greaca din *Iliada* si *Odiseea* lui Homer n-a fost niciodata vorbita, fiind o creatie a poetilor, este putin probabil ca sanscrita, în forma pe care o cunoastem acum, sa fi fost vorbita în popor. Caci limba sanscrita a pastrat întotdeauna caracterul ei de limba a poetilor, a preotilor si a eruditilor, devenind din ce în ce mai rigida gramatical, mai cu seama dupa ce vestitul gramatician *Pānini* (în secolul al V-lea înainte de era noastra) i-a fixat reguli imutabile.

De aceea, sanscrita n-a evoluat niciodata, ramânând fixata în formele ei stravechi, si toti învatatii indieni, pâna aproape de zilele noastre, s-au straduit sa se conformeze cât mai exact regulilor lui Pānini, atunci când scriau în limba sanscrita".

În limba sanscrita clasica a fost scrisa o literatura bogata si variata. Mentionam în acest sens:

- Culegera de povestiri *Pančatantra* (sec. al V-lea î.H.);

- dramele lui Kālidāsa (sec. al IV-lea - al V-lea d.H.);

- romanele lui Dandin (sec. al VI-lea - al VII-lea d.H).

- s a n s c r i t a h i b r i d a, b u d i s t a

La baza sanscritei "budhiste, hibride" se afla una din limbile *prakrit* de N-V, care a suferit, ca urmare a interventiei în texte, exercitata de copiatori, o "sanscritizare" fortata (Zograf **1976**, 115), prin înlocuirea unor cuvinte si forme prakrite cu corespondentele lor sanscrite sau prin reconstructia unor asa-zise forme sanscrite "legitime", în situatia când

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

acestea erau inexistente. Din acest motiv, sanscrita *hibrida*, *budista* este mult mai aproape de faza medio-indo-ariana decât de cea veche indo-ariana.

La aceste 3 etape se poate adauga *sanscrita actuala*, o limba pretioasa, artificiala, uzitata ca o limba a comunicarii savante (orale si scrise), care figureaza astazi între cele 15 limbi oficiale din India, ea continuând sa fie declarata de unele persoane, îndeosebi de brahmani, drept limba materna (Wald - Slave **1968**, 100); (Sala si Vintila - Radulescu **1981**, 216);

II. Limbile medio-indo-ariene (indo-ariene medii) sunt reprezentate de limbile vii, comune (cu începere aprox. de la jumatatea mil. I î.H., înca din vremea lui Buddha), care au cunoscut o circulatie paralela cu sanscrita. În timp ce sanscrita era limba religiei brahmane, limbile prakrite structurau literatura miscarii religioase si reformatoare a budhismului. Zograf (**1976**, 132) identifica pentru aceasta faza lingvistica: *edictele* pe stânca ale *împaratului Aśoka* (274 - 236 î.H.), încadrate perioadei *monumentelor epigrafice* (pâna în sec. al V-lea d.H.), *manuscrisele din Asia Centrala* (datate sec. al III-lea - al VII-lea d.H.), *literatura canonica si necanonica* a buddhismului (reprezentata, de la sfârsitul mil. I î.H., în principal de *pali*, limba ramurii sudice a buddhismului de *ardhamāgadhī,* de *māhārāstrī* si de *śauraseni*)), *monumentele literaturii laice redactate în māhārāstrī* ("prakrit preferentiala"), de asemenea, în *apabhramśa (apabhrãśā*), *dramele scrise în sanskrita clasica* (din sec. al II-lea d.H.), când, pentru zugravirea limbajului unor personaje - mai cu seama femei, vizitii, slugi etc. - s-a recurs la prakritele *māhārāstrī, śaurasenī,* mai rar la *(ardha)-māgadhi* sau la altele construite artificial, *lucrarile gramaticilor indieni* (ca, de ex. ale lui Vararući si Hemaćandra). Formele cele mai arhaice, arata Zograf în continuare (**1976**, 133), dupa structura lor, care se leaga de faza indiana medie timpurie, le reprezinta *pali, dialectele monumentelor epigrafice din epoca lui Aśoka* si, probabil, *limba prākrit din Niia* (varietate de prākrit nord-vestica).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Treapta urmatoare este ilustrata de prakritele prorpiu-zise: *māhārāstrī, s(h)aurasenī, ardhamāgadhī* si *māgadhi.* La acestea se pot conexa si idiomurile *paiśaći*, nepastrate, dar care ar fi înregistrat o circulatie literara.

G.A. Grierson (**1903 - 1928**) stabilea urmatoarea interdependenta:

[paiśaći] śauraseni māgadhi

(gr.dard; pisācha)

ardhamāgadhī

māhārāstri

Limba pali, limba în care s-a scris literatura canonica buddhista, reprezinta cea mai arhaica etapa a limbilor indo-ariene medii.

În limbile prakrite târzii se deosebesc doua ramuri: *vestica* si *rasariteana*, regasite în inscriptiile lui Aśoka (Zograf **1960**, 12). Forma de baza a limbii prakrit din ramura vestica o reprezinta *śauraseni*, iar cea din ramura de rasarit este ilustrata de *māgadhi.* Pozitia intermediara este ocupata de *ardhamāgadhī.* În apropierea acesteia din urma se situeaza *māhārāstri* (faza anterioara a limbii *marathī*) (Zograf, **1960**, 12).

Apabhramśa

Faza urmatoare în dezvoltarea limbilor medio-indo-ariene o reprezinta *apabhranśa* (“limba în descompunere”, “alterata, contaminata”), care este plasata spre mijlocul mileniului I d.H. (Zograf **1960**, 12). Acesteia îi sunt caracteristice dezmembrarea vechiului sistem gramatical flexionar si aparitia unor noi procedee analitice (descriptive) de exprimare a raporturilor gramaticale, *aprabhramśa* constituind puntea de legatura între prakrite si limbile neo-indo-ariene (Zograf **1960**, 12).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

O imagine generala asupra teritoriului ocupat de subcontinentul indian în secolele al IX-lea si al XI-lea se poate desprinde din cele doua harti reproduse în *Anexa*.

III. Limbile neo-indo-ariene (indo-ariene moderne)

Trecerea de la faza de limbi medio-indo-ariene la cea de limbi neo-indo-ariene s-a definitivat la sfârsitul mil. I d.H./ începutul mil. al II-lea d.H.

Cele mai timpurii mostre ale scrierii în limbile neo-indo-ariene dateaza din sec. al X-lea - al XII-lea d.H., în: limba veche bengaleza, vechea marathi, vechea hindi etc. (Zograf **1976**, 141).

Vorbitorii limbilor neo-indo-ariene sunt în contact la NV cu vorbitorii limbilor iraniene, la N si NE cu cei ai limbilor tibeto-birmane, la E cu vorbitorii limbilor munda si la S cu cei ai limbilor dravidiene (Wald - Slave **1968**, 107).

De asemenea, limbi neo-indo-ariene mai pot fi întâlnite în Centrul, Sudul si Vestul insulei Ceylon (Śri Lanka), unde se vorbeste *singhaleza*, în restul insulei fiind prezenta tamila, limba dravidiana.

Limbile neo-indo-ariene au penetrat în sfera literara datorita ideologilor reformarii religioase din Nordul Indiei, ce promovau curente visnuiste. La început, au fost propagate sub forma liricii religioase, apoi sub cea a poemelor cu subiecte traditionale, legate de legendele despre Rama si Krisna, având audienta, în acest fel, în rândul maselor largi populare. (Zograf **1976**, 142).

Sistemul flexionar este înlocuit cu cel al constructiilor analitice. Se remarca înmultirea îmbinarilor analitice, ceea ce conduce la aparitia unor forme flexionare noi, aglutinante. Aceste noi forme apar cu precadere• în Est, în timp ce în Vest se pastreaza maximul de trasaturi arhaice (Zograf **1960**, 15).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

c) Clasificarea limbilor neo-indo-ariene

Zograf (**1976**, 142), pornind de la cele 17 limbi regasite în clasificarea lui G. Grierson (**1903 - 1928**, I: 1, 27), considera ca exista 11 limbi literare neo-indo-ariene, excluzând grupurile de dialecte apropiate din punct de vedere genetic, dar care nu au o forma scrisa unitara, standard. Astfel, cele 11 limbi sunt: *hindi, urdu, bengalī, panjābi, marathi, gujarāti, oriyā, assāmī, sindhī, nepālī* si *singhaleza.*

G. Grierson (**1903 - 1928**, I: 1, 120) delimitezaa în cadrul limbilor indo-ariene doua ramuri de baza -*exterioara* si *interioara* - cu o ramura *intermediara* între ele:

A. Ramura interioara	**B. Ramura intermediara**	**C. Ramura exterioara**
I. *Grupul central*:	III. *Grupul intermediar*:	IV. *Grupul de NV*:
- hindi de V	- *hindi de E*	- *lahndā* (sau pandjā-
- panjābi		bi de Vest)
- gujarāti		- *sindh*ī
- bhīlī		V. *Grupul de S*:
- khandeśi		- *marāthī*
- rājasthānī		VI. *Grupul de E*:
II. *Grupul pahari*:		- *oriyā*
- pahari de E		- *bihārī*
- pahari central		- *bengalī*
- pahari de V		- *assāmī*

Dupa cum se constata, clasificarea propusa de Grierson nu ia în calcul *limba singhaleza* si *limba rromani* (ultima, potrivit lui R. Turner (**1927 a**, 34), intrând în *grupul central*).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

S.K. Chatterji (**1926**, 150-169) a dat o noua divizare a grupurilor de limbi neo-indo-ariene (fiind împotriva împartirii limbilor în doua ramuri si a unificarii limbilor de Vest cu cele de Est). Clasificarea oferita de S.K. Chatterji este recunoscuta de majoritatea lingvistilor indieni. Limbile pahari, ramase în afara schemei lui, sunt considerate de S.K. Chatterji (ca, de altfel, si de G. Grierson) dardice, dupa origine, dar care, în perioada medio-indo-ariana, au suferit puternice influente din partea grupului de Vest (central).

I. **Grupul de Nord**: - *sindhi*

- *lahndā*

- *panjabi de Est*

II. **Grupul de Vest**: - *gujārāti* (inclusiv *bhīlī* si *khadeśi*)

- *rājasthānī*

III. **Grupul central**: - *Hindi de Vest*

IV. **Grupul de Est**: - A. *Hindi de Est*

- B. Subgrupul descendentilor vorbitori de *magadhi*:

- *bihārī*

- *oriya*

- *bengalī*

- *assāmi*

*V. **Grupul de Sud**:* marathī.

Daca din punct de vedere *genealogic* situatia limbilor neo-indo-ariene se poate deduce din schemele de mai sus, din punct de vedere *tipologic* aceste limbi pot fi delimitate în 3 grupuri, dupa observatiile lui Zograf (**1976**, 147).

A. Grupul indic de Nord (care include toate limbile neo-indo-ariene din India, Pakistan, Banglades si Nepal - enumerate si cuprinse în schemele de mai sus - cât si dialectul *pariya*, descoperit în Tadjikistan.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

B. Grupul de limbi din Ceylon (Śri Lanka) reprezentat de limba ***singhaleza*** (separata de limbile indo-ariene de Nord, în urma cu aprox. 2500 de ani, s-a dezvoltat în exteriorul spatiului geo-lingvistic indo-arian).

C. Grupul de dialecte ale limbii rromani (a caror desprindere de spatiul lingvistic indian s-a produs în primul mileniu d.H.). Zograf (**1976**, 147) stabileste, în cadrul primului grup (indic de Nord), existenta a 3 subgrupuri esentiale, delimitate pe baza trasaturilor fonetice, morfologice si sintactice ale structurii limbilor indice moderne:

- *sgr. de Vest*: (sindhś, panjābi, gujarāti, marāthī)

- *sgr. Central*: hindi (subgr. Central si de Vest se interpatrund destul de strâns).

- *sgr. de Est*: bengalī, assāmī, oriyā.

Un spatiu de tranzitie între limbile indice moderne de E si celelalte limbi îl ocupa limba *nepālī* si dialectele *bihāri.*

Colin P. Masica (**1991**), în *The Indo-Aryan Languages*, examineaza contributiile câtorva autori privind clasificarea idiomurilor neo-indo ariene, în ordinea cronologica a publicarii lor: Hoernle (**1880**), Grierson (**1903-1928,** respectiv cele din **1931-1933**), Chatterji (**1926**), Turner (**1921, 1926, 1927 a-b,** contributii republicate în **1975** sub titlul *Collected papers (1912-1973)*), Katre (**1968**), Nigam (**1972**), Strand (**1973**), Cardona (**1974**), evident, cu trimiteri si la cercetarile lui Zograf (**1960**).

Autorul prezinta, de asemenea, în anexe (p. 446-463) schemele si hartile de distribuire a idiomurilor neo-indo-ariene elaborate de cercetatorii mai sus enumerati, cât si o harta cu repartizarea idiomurilor indo-ariene moderne (p. 10-11). Dar, obsevând ca în majoritatea lucrarilor consacrate descrierii limbilor neo-indo-ariene cercetatorii prefera o abordare tipologica a acestor idiomuri, scapându-se astfel din vedere esentialul - oferirea de minime coordonate în caracterizarea si definirea locului distinct al fiecarui idiom în parte - am procedat, pe baza conexarii informatiilor obtinute din diferite surse[7], la stabilirea, dupa numarul de vorbitori, a ierarhiei principalelor *27 de limbi neo-indo-ariene* (indice moderne,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

neo-indice, indo-ariene moderne) si la sintetizarea într-un tabel (prezentat la finele capitolului) a datelor care le definesc.

Aceste limbi sunt: *hindi, bengali, urdu* (ca varianta a limbii hindi), *panjabi* (de Est), *bihari, marathī* (cu dial. konkani), *kosali, gujarati, rājasthānī, oriya, assami, lahndā* (pnjabi de Vest), *rromani, nepālī, singhaleza, sindhi, bhili, kasmiriana, pahari de Vest, garhwālī, kumāūnī, khandeśi, shina, maldiviana, khōwar, kohistānī, phalūra.* Constatam, astfel, ca, dintre acestea, un numar de 4 limbi (*rromani, singhaleza, kohistānī* si *maldiviana*) nu sunt vorbite în momentul de fata pe teritoriul subcontinentului indian, iar alte 17 limbi sunt raspândite atât în India cât si în alte tari (*hindi*: India/Africa, Guyana, Surinam, Fiji, Mauritius, Trinidad, unde au ajuns ca imigranti, *bengali*: Bangladesh/India, *urdu*: Pakistan/India/Guyana (imigranti), *punjabi de Est*: India/Pakistan, *bihari*: India/Nepal, *kosali*: India/Nepal, *gujarati*: India/Pakistan, *rājasthānī*: India/Pakistan, *assami*: India/Bangladesh, *lahndā* (punjabi de Vest): Pakistan/India, *nepālī*: Nepal/India, *sindhi*: Pakistan/India, *kasmiriana*: India/Pakistan, *shina*: Afganistan/ Pakistan /India, *maldiviana*: Maldive/India, *khōwār*: Pakistan/India, *phalūra*: Pakistan/India.

De asemenea, 7 limbi sunt vorbite doar pe teritoriul Indiei: *marathī* (cu dial. konkani), *oriya, bhili, pahari de Vest, garhwāli, kumāūni, khandeśi.*

Este de remarcat si faptul ca un numar de 5 limbi din cele 27 enumerate fac parte din *subgrupul dardic* din cadrul grupului indic: *kasmiriana, shina, khōwār, kohistānī, phalūra.*

Dintre cele 15 limbi regionale oficiale din India, 10 sunt neo-indo-ariene: *hindi* (limba oficiala nationala), *bengali, urdu, panjabi de Est, marathī, gujarati, oriya, assami, sindhi* (din anul 1967, ultima, în ordinea recunoasterii), *kasmiriana.* Celelalte 5 limbi regionale din India nu sunt din ramura indo-iraniana.

De mentionat ca si alte limbi neo-indo-ariene sunt limbi oficiale, dar în tarile respective: *nepali* (în Nepal; evident, limba fiind vorbita si în India), *singhaleza* (în Sri Lanka)

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

si, din nou, *bengali* cu dublu statut de limba oficiala (*nationala* - în Bangladesh, *regionala* - în India).

Îndeobste, încadrarile într-un grup sau altul se regasesc în configuratia geografica zonala a Indiei. Prezentam, de asemenea, la sfârsitul capitolului, distributia geografica în viziunea noastra a subgrupurilor indice (*central, de est, de sud, de sud-vest, dardic, de vest, pahari de Vest, de nord-vest* si *de Nord*), respectiv, alternativa distributiei lor - marcata prin paranteze rotunde.

Un index amanuntit al idiomurilor neo-indo-ariene, rezultat din cercetarile noastre, a fost inserat la sfârsitul lucrarii.

d) Situatia lingvistica din India

a limbilor indiene contemporane

Daca ne referim la *limbile indiene contemporane* si nu numai la *limbile neo-indo-ariene* (sau la "limbile indice moderne"), atunci suntem nevoiti sa procedam la o abordare a lor din perspectiva geografica, luând în calcul limbile din India, indiferent de ramificatiile familiilor lingvistice carora le apartin.

Laurentiu Theban (**1969**), în articolul sau *Limba si "dialect" în India*, ordoneaza descrescator principalele 28 de limbi materne vorbite în India (cele cu peste un milion de vorbitori): *hindi, telugu, bengali, marāthi,* tamil*, urdu, gujarāthi,* kannada, malayālam, *oriya, panjābi, bhojpuri, assāmi, mārwāri, kharī bolī, maithilī,* santālī, *chattīsgarhī, magahī, kaśmīrī, mewārī, dhundhārī,* gondī, *konkani, mālwī,* kurukh-orāon, *kumauni, nepālī.*

Acestea reprezinta ramificatiile a 3 familii lingvistice, dupa cum urmeaza:

1. familia de limbi dravidiene (6 limbi, în cazul de fata): telugu, tamil, kannada, malayālam, gondī si kurukh-orāon.

2. familia austro-asiatica (o limba, si anume: *santālī*).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

3. familia de limbi indo-europene (celelalte 21 de limbi, din totalul de 28 de limbi prezentate mai sus).

În India, se stie, pe lânga cele trei ramificatii de familii lingvistice mai sus mentionate exista si cea de-a patra, anume, cea reprezentata de familia sino-tibetana (cea mai numeroasa ca numar de limbi si cea mai putin reprezentata ca numar total de vorbitori ai acestor limbi).

Consideram utila ilustrarea acestui raport dintre limbile din India, stabilit de Laurentiu Theban (**1969**, 235), din punct de vedere genealogic si numeric (numar de limbi / numar de vorbitori), în cadrul celor 4 ramificatii ale familiilor de limbi:

1. *indo-europeana*: 574 de limbi / 322 milioane de vorbitori.

2. *dravidiana*: 153 de limbi / 108 milioane de vorbitori.

3. *austro-asiatica (munda)*: 65 de limbi / 6 milioane de vorbitori.

4. *sino-tibetana*: 226 de limbi / 3 milioane de vorbitori.

De observat ca limba *sindhi* (recunoscuta în anul 1967 ca cea de-a 15-a limba oficiala din India) nu figureaza între cele mai numeroase 28 de limbi materne din India, limba fiind vorbita preponderent în Pakistan.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

G = Grierson (**1931**)
Ch = Chatterji (**1926**)
T-M = Turner-Masica ((**1921; 1926; 1927**) - **1991**)
K = Katre (**1968**)
N = Nigam (**1972**)
S = Strand (**1973**)
C = Cardona (**1974**)

Limbile indo-ariene moderne (neo-indo-ariene)

Limba	Subgrupul	Grupul	Numar aproximativ de vorbitori	Aria de raspândire în India	Limba regionala oficiala în India	Aria de raspândire în teritorii exterioare Indiei	Atestare	Alfabet (scriere)	Obser-vatii
hindi (de Vest)	*indic central* (G, Ch, T-M, K, C, N "hindi de Vest")	indic	60-185 mil.	Uttar Pradesh, Madya Pradesh, Punjab, Haryana, Zona Delhi si jumatate din populatia statului Bihar	1965-lb. oficiala *nationala* introdusa treptat, din 1950	Africa, Guyana, Surinam, Fiji, Mauritius, Trinidad (imigranti)	poezii din sec. al XII-lea d.H.	alfabetul *nāgarī,* derivat din scrierea *devanāgarī*	
bengali	*indic de Est* (G, Ch, T-M, K, C, N)	indic	76-144 mil. Alte statis-tici: 115 mil. (70 mil. în India si 45 mil. în Bangladesh)	Bengalul de Vest, Bihar, Assam	Da	Bangladesh (limba oficiala)	poezii anterioare sec. al XII-lea	alfabet derivat din scrierea devanāgarī	alfabet utilizat si pentru limba *santali*
urdu	*indic Central* (partea de sud)	indic	31-75 mil. Alte statis-tici: 35 mil. (28,6 mil. în India, 7 mil. în Pakistan,	Uttar Pradesh, Maharashtra, Andhra Pradesh	Da	Pakistan (limba oficiala); Guyana (imigranti)		scriere persano-araba adaptata	varianta a limbii *hindi*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

panjabi (de Est)	*indic de Nord-Vest* (Ch, T-M, C si N; ceilalti, G si K, o considera din sgr. indic Central	indic	20-60 mil. Alte statis-tici: 54 mil. (40 mil. în India, 14 mil în Pakistan	Punjab, Rajasthan	Da	Pakistan	literatura din sec. al XII-lea - al XIII-lea	scrierea persano-araba *landā*	
bihari	*indic de Est* (G, Ch, K, N), ceilalti (T-M, C) o considera din sgr. indic central	indic	48,5-50 mil.	Bihar, Uttar Pradesh, Bengal	-	Nepal (în Tarai)	literatura din sec. al XV-lea (în dial. maithilī)		
marathi (cu dial. *konkani*)	*Indic de Sud* (G, Ch T-M, K, C). N o considera ca facând parte dintr-o rami-ficatie de Sud a sgr. indic Central	indic	28,5-45 mil. Alte surse: 43,2 mil.	Maharashtra, Madhya, Pradesh, Mysore, Andhra Pradesh Goa	Da	-	cea mai veche inscriptie dateaza din sec. al XII-lea	scrierea *devanāgarī*	
kosali (hindi de Est)	*indic Central* (doar la G apar în schema-arbore si dialectele sale: *awadhi*, *bagheli* si *chhattisgarhi*; cei-lalti, T-M, K, C si N, o includ în sgr. indic Central, iar Ch - în sgr. indic de Est	indic	30 mil.	Uttar Pradesh, Madhya Pradesh, Bihar	-	Nepal			înrudita cu *oriya* si *bengali*
gujarati	*indic de Sud-Vest* (dupa Ch si T-M; dupa G, K si N = sgr. central, iar dupa C = sgr. de Vest/Sud-Vest	indic	16-25 mil.	Gujarat, Madhya Pradesh, Rajasthan, Mysore, Andhra Pradesh, Bengalul de Vest, Punjab, Uttar Pradesh, Bihar, Orissa, Maharashtra	Da	Pakistan	literatura din sec. al XV-lea (limba lui Gandhi)	scrierea *devanāgarī*	
rājasthānī	*indic Central* (G, K T-M, C, N; doar Ch o considera din sgr. indic de Sud-Vest)	indic	18-22 mil.	Rajasthan, Madhya Pradesh, Punjab	-	Pakistan	poezie religioasa si eroica medievala	-scrierea *devanāgarī* - scriere proprie	

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

oriya	*indic se Est* (G, Ch, T-M, K, C, N)	indic	16-20 mil. Alte surse: 19,7 mil.	Madhya Pradesh, Orissa, Bihar, Andhra Pradesh, Bengalul de Vest	Da	-	inscriptii din sec. al XVIII-lea	scriere derivata din scrierea indica *brahmi*, cu câteva caractere din cea ind. *nāgari*	
assami	*indic de Est* (G, Ch, T-M, K, C, N)	indic	8-16 mil. Alte surse: 8,9 mil.	Assam	Da	Bangladesh		scriere asemana-toare cu cea a lb. *bengali*	pâna în 1936, cînd a fost recunos-cuta ca limba aparte, a fost conside-rata dia-lect al lb. *bengali*
lahndā (panjabi de Vest)	*indic de Nord-Vest* (G, Ch, T-M, C, N)	indic	9-15 mil.	Punjabul de Nord-Vest (dialectele: hindkō, pōthvārī)	-	Pakistan (în Nord-Est)		- alfabet propriu; - alfabet arab	
rromani	*indic de Nord-Vest* (eventual, Nord-Vestul partii Cen-trale)	indic	6-10 mil.	-	-	Asia, Europa, Nordul Africii, America, Australia	atestare din anul 1542 (în Anglia)	- alfabete nationale; - din aprilie 1990, se oficializeaza, cu prilejul celui de-al 4-lea Congres Mondial al Uniunii Rromani, alfabetul lb. rromani	
nēpalī (pahari de Est)	*indic Central* (G - dupa ce, initial, a considerat-o într-un sgr. aparte "pahari" - T-M si K; Ch o include în sgr. indic	indic	5-10 mil.	Bengalul de Vest, Assam	-	Nepal (limba oficiala; lingua franca în Nepal si Himalaya)	Inscriptie din anul 1337	scrierea *devanāgarī* nestandardizata	

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

	de Nord, iar C în sgr. indic de Nord-Vest)								
singha-leza	*indic de Sud* (G, Ch, K, N; T-M se întreaba daca nu ar face parte din *sgr. indic de Sud-Vest*, iar C o considera din sgr. indic de Vest/Sud-Vest)	indic	7-9 mil.	-	-	Sri Lanka (în Centru, Sud si Vest; limba oficiala din 1956, alaturi de lb. regionala dravidiana *tamil* si de engleza	Inscriptii din sec. al III-lea î.H. (în India, de unde este adusa în Sri Lanka prin sec. al VI-lea-al V-lea)	alfabet derivat din scrierea indica *brahmi*	la origine ar fi facut parte dintr-un grup indic de NE sau/si de NV
sindhi	*indic de Nord-Vest* (G, Ch, T-M, K, C, N)	indic	5-8 mil. (‹ 1,2 mil. în India)	Gujarat, Rajasthan (provincia Sindh), Maharashtra	În 1967 este recunoscuta ca cea de-a 15-a lb. regionala oficiala	Pakistan (în Sud)	Literatura saraca de prin sec. al XVII-lea - al XVIII-lea	scrierile *devanāgarī, lundā* si *gurmuki* (folosite si azi, în scop comercial, îndeosebi în India) au fost înlocuite de alfabetul arab	
bhili	*indic Central* (G, N implicit si K)	indic	2,4-3 mil.	În zona de Est a Gujaratului	-	-	-	scrierea *devanāgarī*	a fost considerat dialect al lb. *gujāratī*
kāshmīri (kasmiriana)	*indic sgr. dardic (la S*: ramif. *shina)*: G, Ch, K; dupa T-M si C *sgr. indic de Nord-Vest*, iar dupa N - *sgr. indic de Nord*	indic	3 mil.	Jammu-Kashmir	prin Constitutia Indiei din 1950	Pakistan	- documente de prin sec. al X-lea; - texte literare din perioada 1200-1500	Cronologic: alfabetul *shāradā*, scrierea *devanā-garī*, scrierea *persano-araba*, (oficiala din 1947), *alfabetul latin* si scrierea *takri*	

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

pahari de Vest	*indic de Nord/ Nord - Vest* (Ch, C, T-M); G îl conside-ra, initial, în sgr. "pahari" (sgr. de Vest), apoi în sgr. Central, ca si K, dealtfel	indic	2 mil.	Himachal, Pradesh, Punjab, Uttar Pradesh	-	-		- scrierea *devanā-garī*; - scrierea persana	asema-nari cu lb. dar-dice si cele hi-malaice; (v. în *Indice* idiomu-rile din "ramifi-catia - sgr." *pahari de Vest*
garhwāli	*indic de Nord* (G o încadreaza în *rami-ficatia de Centru* a sgr. *pahari*, alaturi de *kumāũnī*; Ch o include în *sgr.indic de Nord*, C o ane-xeaza *sgr. indic de Nord-Vest*, iar T-M si K - în *gr. indic Central*	indic	1,2-1,5 mil.	Uttar Pradesh					
kumāũnī	*indic de Nord* (G o încadreaza în *rami-ficatia de centru* a sgr. *Pahari*, împre-una cu lb. *garhwālī*; Ch - în *sgr. indic de Nord*, C - în *sgr. indic de Nord-Vest*, iar T-M si K în *sgr.*	indic	1 - 1,2 mil	Uttar Pradesh					denumi-rea lb. este da-ta dupa cea a masivu-lui Ku-maon din Himala-

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

	indic Central								ya, unde se vor-beste
khandesi	*indic Central* (dupa G)	indic	1 mil. Alte surse: 400.000	Maharashtra, Madhya Pradesh					
shina	*indic dard* (dupa S: ramificatia *shina*)	indic	100.000	Jammu-Kashmir	-	Afganistan, Pakistan			
maldivi-ana	*indic de Sud*	indic	85.000 - 100.000	În insulele Minicoy (din arhip. Laccadive)	-	Maldive			
khōwār	*indic dard* (dupa S: ramificatia *chitral)*	Indic	6.956 - 95.000	Jammu-Kashmir	-	Pakistan (Kashmi-rul de Vest)			
kohistānī	*indic dard* (dupa S: ramif. *centrala*)	indic	7.000-67.000	-	-	Pakistan			denumi-re purta-ta si de un dial. al lb. kasmiri-ene; v. si *In-dicele de idio-muri indo-ariene moder-ne* (în *Anexa)*, pentru limbile *dardice* în general
phalura	*indic dard* (dupa S: ramificatia *shina*)	indic	800 - 1.000	Jammu-Kashmir		Pakistan			

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

nūristānī (= kafir(i)	-	grup intermediar între grupurile *indic* si *iranian* (ale ramurii indo-iraniene a lb. indo-europene), considerat anterior subordonat fie gr. iranian, fie celui indian (ca ramificatie a sgr.dardic). Reuneste idiomurile: *kati* (=bash-gali), *prasun* (= wasiweri), *waigali* (=kalasā-alā; waiala), *tregami* (=gambiri) *ashkun* si *nūristāni propriu-zis* (=kafir(i))				Pakistan, Afganistan			grup inclus sub raport metodologic

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Distributia geografica a subgrupurilor indice

sgr. indic dard(ic):
4 ramificatii: **chitral** [*khōwār* si *kalasha*], **kunar** [*dameli, gawarbati, ningalami-grangali, shumashti* si *pashai*], **centrala = kohistani** [*bashkarīk* (= dīrī = gāwrī = gārwī), *torwālī, maiyā, tirāhī* si *wotapūrī-katārqalai*] si **shinā** [*shinā* (astōri, brōkpa, shinā din Drās, čilāsi (= chilasi), dah, gilgitī, gurēzī, hanū), *phalūra* (phalūra, ashret (ašrētī), biyōrī) si sāwi (sau), *kāshmīri* (cu: bunjwali, kāshmīri propriu-zis, kashtwāri, poguli si s(h)iraji-kashmīri)]. Alte idiomuri: doda siraji, rambani.

sgr. indic "pahari", ramificatia pahari de Vest
- (ramificatia centrala a sgr. "pahari": garwālī, kumāũni)
- *ramificatia pahari de Vest* (a *sgr. "pahari"* cu *subramificatiile* (*baghati, bradawah* (bhadravahi-(khashali)-bhalesi), *chameali, (d)jaunsari, kiu(n)thali* (= mahasui) *kului, mandeali, satlaj* (cu *s(h)odochi* si *siraji exterior, sirmauri*) si cu celelalte *idiomuri* (*bangani, churahi, handuri, kangri, kochi, padari, pangwali, rudhari*).
- (sgr. dardic)

sgr. indic de Nord-Vest/Nord:
- *punjabi de Vest = lahnda*
- *punjabi (de Est)*
- *sindhi*
- *rromani (la origine)*
- (kashmiri)
- (ramificatia pahari de Vest)
- (ramificatia centrala a sgr. "pahari": garhwāli, kumāũni)
- nēpali = pahari de Est
- (sgr. dardic)

sgr. indic de Nord:
- (nēpalī = pahari de Est)
- *ramificatia centrala a sgr. "pahari"*: garwāli, kumāũni
- (kāshmīri)

sgr. indic de Sud-Vest:
- (rājasthāni)
- *gujarati*
- (singhaleza-maldiviana)

sgr. indic Central:
- (pahari de Vest, inclusiv ramificatia centrala "pahari": garhwālī, kumāũni)
- *hindi = hindi de Vest*
- *nēpali = pahari de Est*
- *kosali = hindi de Est*
- (bihārī)
- *urdu*
- (punjabi [de Est])
- *rājasthānī*
- (gujarati)
- *khandeshi*
- *bhīlī*

sgr. indic de Est:
- *assamī*
- *bengalī*
- (kosali = hindi de Est)
- *bihārī*
- *oriya*

sgr. indic de Sud:
- *marathī* (cu konkani)
- *singhaleza*
- *maldiviana*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Note

[1] G.A. Grierson (**1903 - 1928**), S.K. Chatterji (**1926**), Zograf (**1976,** 145-147), Ventcel' - Čerenkov (**1976**, 283-339) s.a.

Relativ recent, s-a publicat o remarcabila lucrare de catre Colin P. Masica (**1991**, *The Indo-Aryan Languages*), în care anexeaza câteva scheme de clasificare a limbilor neo-indo-ariene (*Schemes of NIA Subclassification*, 446-463).

[2] Problema similitudinilor dintre limba rromani si limbile indiene este în continuare putin studiata chiar si de lingvistii preocupati de identificarea dialectelor limbii rromani. Putinele referiri notabile în acest sens ramân cele inserate de Ian Hancock (**1993**, 1-4) si de Marcel Courthiade (**1989 b**).

[3] Satsvarūpa Dāsa Goswami (**1993**, 50) arata ca "Cele patru *Vede* încurajeaza satisfacerea dorintelor materiale prin venerarea semizeilor", exemplificând: *Indra* - pentru reactivitate sexuala si ploaie, marii stramosi patriarhi *Prajāpatis* - pentru "copii reusiti", *Durgādevī* - pentru "o mare avere", *Agni* - pentru cel ce aspira dupa putere, *Vasus* - pentru cel ce tânjeste dupa bani, *Varuna* - pentru linistea pe oceane.

[4] Daniel Constantin **1975** (XII).

[5] *Śrīmad-Bhāgavatam* este una si aceeasi cu *Bhāgavata Purāna* cea mai cunoscuta dintre cele optsprezece *Purāne*; cf. A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, *Śrīmad-Bhāgavatam. First Canto. Vol. 1*, New York: Bhaktivedanta Book Trust, 1974, 207-214.

[6] Traduse, sub acest titlu, *Cele mai vechi Upanisade*, si la noi (Bercea, **1993**).

[7] Datele au fost extrase si sintetizate din lucrarile: Wald - Slave (**1968**), Theban (**1969**), Zograf (**1976**), Vyhuholev (**1976**), Sala si Vintila - Radulescu (**1981**), Masica (**1991**), Aslam Yousuf - Malherbe (**1993**).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

7. Rromii în Principatele române

I.) O problema controversata: prima mentionare documentara a rromilor

Daca pâna spre finele primei jumatati a secolului al XIV-lea consemnarile în documentele vremii referitoare la prezenta rromilor în Balcani erau mai mult deduse (îmbracând caracter subtextual ori contextual, pentru sustinerea lor recurgându-se, de cele mai multe ori, la argumentari complementare, începând cu a doua jumatate a secolului al XIV-lea - pentru prima oara în Balcani si în lume, totodata - apar, în câteva documente emise în Balcani, mentionari exprese ale rromilor, cu denumiri apropiate de cea bizantina.

Se remarca îndeosebi documentul emanat de tarul sârb Stefan Dusan, la anul 1348, si, respectiv, cel românesc emis de cancelaria domnitorului Dan Voda în anul 1385 (ambele amintite la §2).

Paul Bataillard (**1849**, 20-21), pe baza traducerii "valahe" a doua documente, pusa la dispozitia sa de catre "tânarul erudit român" Nicolae Balcescu, arata ca "voievozii Valahiei, Vlad Dan II si Mircea I, reînnoiesc, primul în anul 1386 [*n.n.* corect 1385, caci documentul fiind datat 3 octombrie 6894, pentru intervalul 1 sept.- 31 dec. se scad 5509 ani, si nu 5508] si secundul în anul 1387, o donatie de patruzeci de "salase de tigani", adica de patruzeci de corturi sau de colibe de rromi, facuta Manastirii Sfântului Anton [*n.n.*: de la Vodita] de catre unchiul lor Vladislav, "care a domnit la anul 1370". Paul Bataillard mai precizeaza ca cele doua documente erau în proprietatea Manastirii Tismana.

Se pare ca aceasta informatie s-a bucurat în epoca de o mare receptivitate, chiar daca semnalarea nu era în întreg• me inedita, în sensul ca unul din documente, cel din anul 1387, emis de domnitorul Mircea Voda fusese deja inclus într-o colectie publicata de I. Venelin (**1840**) la Petersburg.

B. P. Hasdeu (**1867**, 191-193), cu prilejul comentariului privind hrisovul Manastirii Arhanghelilor de lânga Prizren, emis de tarul sârb Stefan Dusan în anul 1348 (cel mentionat

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

în §2) - prin care rromii potcovari din zona deveneau îndatorati, anual, fata de aceasta Manastire cu câte patruzeci de potcoave de cai[1] - a comentat si prezentat documentul emis de Mircea Voievod la 27 iunie 1387 (6895), pentru a ilustra si sustine prezenta rromilor în Tara Românească cam în aceeasi perioada.

În document, Mircea Voievod confirma *Manastirii Tismana* cu hramul Sfintei Maria (localitatea Tismana, jud. Gorj) si *Manastirii Vodita* (localitatea Vârciorova-Halta, jud. Mehedinti) daniile facute acestora, între care si cele "40 de familii de (a)tigani" (A se observa ca în traducerea lui B.P. Hasdeu apare cuvântul "familii" si nu "salase", cum este în sintagma românească utilizata de Bataillard (**1849**): "quarante «salase de tigani»".

Din acelasi document mai aflam ca Manastirea Tismana a fost ridicata de tatal lui Mircea Voievod (Radu Voievod, ce a domnit în perioada 1373-1384), iar fratele Voievodului Mircea , domnitorul Dan Voievod (care a domnit între anii 1384-1386), a "întarit-o" "cu multe lucruri".

E de observat (caci toate aceste date nu le-am prezentat întâmplator) faptul ca majoritatea cercetatorilor scapa din vedere ca *cele 40 de "familii" ("salase") de (a)tigani* au fost donate Manastirii Vodita, cu hramul Sfântului Andonie (Antonie), - zidita de Vladislav Voda *în timpul domniei sale (1364-1373), si nu Manastirii Tismana, mai târziu ridicata* - în ale carei documente se reproduceau si daniile facute anterior Manastirii Vodita) de catre cei trei predecesori ai lui Mircea Voievod: Dan Voda (frate), Radu Voda (tata), respectiv, Vladislav Voda (unchi).

În documentul (nr. 6), publicat fragmentar si rezumat de Panaitescu-Mioc (**1966**, p. 17), emis de Vladislav Voievod, potrivit autorilor, prin 1374 (desi se cunoaste ca acesta a domnit pâna în anul 1373), nu gasim mentionate cele 40 de familii de (a)tigani daruite, între altele, ctitoriei sale Vodita.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Cele *40 de familii (salase) de (a)tigani* sunt însa pentru întâia data mentionate în documentul de la 3 octombrie 1385 (6894), emis în Arges, de domnitorul Dan I Voievod, pentru reconfirmarea zestrei Manastirii Tismana si, implicit, a Manastirii Vodita.

Fraza finala care s-a perpetuat în cele doua documente (datate 1385 si 1387), referitoare la Manastirea Vodita, cuprinde precizarea ca sunt "întarite" cele "câte a daruit unchiul domniei mele, Vladislav Voievod, Manastirii Sfântului Antonie de la Vodita /…/ si Vodita Mare, pe amândoua partile, cu nucii si cu livezile, cu selistea Bahnei si moara în Bistrita si *40 de salase de tigani*".

Asadar, rezulta cu claritate ca cele 40 de salase (familii) de (a)tigani, reconfirmate în documentele emise de Dan Voda (1385) si de Mircea Voda (1387), au fost daruite Manastirii Vodita de Vladislav Voda.

Putem afirma, astfel, prin extrapolare, ca *rromii erau prezenti cu siguranta în Tara Româneasca cel putin din perioada 1364-1373*, cât a durat domnia lui Vladislav Voda, deci cu 12-21 de ani mai înainte fata de anul primei lor mentionari documentare cunoscute (1385).

II.) Configuratia istorica, sociala si lingvistica a colectivitatiilor de rromi din România

Paradoxal, în vreme ce în toate tarile Europei de Vest înca de la primele aparitii ale bohemienilor (rromilor) au fost emise edicte drastice prin care li se interzicea popasul îndelungat în localitatile de pe teritoriul lor, în Principatele române rromii au fost acceptati si, în scurt timp, atrasi si tinuti într-o rusinoasa cursa a robiei, aproape o jumatate de mileniu. Aceasta segregatie umana (care se mai întâlnea doar în Rusia) avea sa fie înlaturata definitiv abia la jumatatea sec. al XIX-lea printr-o serie de acte normative succesive, adoptate cu multa inertie, mai ales în Tara Româneasca, desi existasera si unele manifestari de generozitate în acest spirit[2].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Astfel, *Moldova* este cea dintâi care legifereaza emanciparea robilor domnesti si manastiresti ("atât pamântesti cât si straine"), la data de 31 ianuarie 1844, în timpul domniei lui Mihai Gr. Sturdza. *Tara Româneasca* procedeaza si ea, dupa un an, la adoptarea legii de emancipare a robilor domnesti (ai asezamintelor publice, ai "agiei" domnesti) si manastiresti, în data de 11 februarie 1847, în vremea domnitorului Gheorghe Bibescu.

Aceste legi (cât si art.14 din Proclamatia Revolutiei din Tara Româneasca de la 11 iunie 1848, neaplicat dupa aceea) nu rezolvau însa pe de-a-ntregul problema emanciparii, deoarece multi robi, cei "boieresti" ("particulari") ramâneau în continuare în stare de sclavie. Abia dupa runda urmatoare de legi (*în Moldova* în timpul domnitorului Grigore Alexandru Ghika - la data de 28 noiembrie (10 decembrie) 1855 -, iar *în Tara Româneasca*, sub domnitorul Barbu Dimitrie Stirbei, la 8 februarie (20 februarie) 1856) avea sa fie eradicata sclavia prin emanciparea si a robilor din rândul rromilor "particulari" (boieresti).

Aceste precizari sunt binevenite, deoarece, cum vom vedea mai jos, unul din criteriile de clasificare a rromilor din România este cel *juridic*.

În general, încercarile de clasificare a rromilor au fost si sunt expuse riscurilor de interpretare, caci de multe ori criteriile de clasificare se întrepatrund sau devin, în timp, irelevante.

Pe de alta parte, o excesiva subdivizare a rromilor dupa criteriul *ocupational* - cum s-a mai facut în lucrarile unor autori români - conduce la o perceptie eronata asupra realitatii lingvistice rrome.

Preocupari de clasificare a rromilor din România au existat la multi cercetatori români - Mihail Kogalniceanu (**1891**), Octav G. Lecca (**1908**), Popp Serboianu (**1930**, 53), George Potra (**1939**), Ion Chelcea (**1944**, 22) s.a. - care au reusit în demersurile lor sa înfatiseze o imagine generala despre aceasta chestiune.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Îndeobste, pentru oricare cercetator cu preocupari în domeniu, exista, mai ales în faza incipienta de abordare a fenomenului rrom, tentatia, întemeiata de altfel, de a cunoaste raporturile existente între diferitele colectivitati de rromi[3].

Pornind de la cele câteva criterii de clasificare propuse de Ion Chelcea (**1944**, 22), am realizat o clasificare proprie dupa sapte criterii: *a) istorico-juridic* ("dupa proprietate", valabil pâna la "dezrobire"), *b) de stabilitate* (dupa modul de viata), *c) ocupational* (socio-profesional), *d) criteriul aculturarii* (grupul etnic pe lânga care s-au aculturat rromii), *e) istorico-geografic, f) al constiintei de apartenenta la un neam (spita, vita) pe baza sanguina, g) socio-lingvistic.*

a) Criteriul istorico-juridic

Acest criteriu se verifica îndeosebi în ceea ce priveste starea de robie, deci, perioada de dinainte de "emancipare" a rromilor.

Schematizând, robii erau: *I. manastiresti* sau *"preotesti"* (în Basarabia se numeau "duhovnicesti"). Acestia erau daruiti de domnitori unor manastiri, având obligatia ca sa acopere prin prestatiile lor toate necesitatile diurne ale manastirilor carora le-au fost arondati; *II. domnesti si ai asezamintelor publice* ("ai Statului"). Acestia erau rromi daruiti de domnitori unor asezaminte publice, serviciile prestate de robi fiind cele specifice respectivelor institutii.

Practic, erau denumiti impropriu "robi", întrucât, cu exceptia celor de pe mosiile domnitorului, majoritatea lor constituia ramura rromilor nomazi. Ei achitau taxele fata de Stat (sau prestau, în schimbul acestor taxe, servicii suplimentare, fiind denumiti din acest motiv si "scutelnici" ori "ruptasi"). Dar cum aceste taxe deveneau apasatoare, multi dintre rromii "domnesti" ajungeau la solutia finala: vânzarea de buna voie ca robi unor boieri, preferând astfel o siguranta ce repede se dovedea iluzorie.

Acestia erau *vatrasi* ("de vatra"), cei ce se vindeau boierului sau cei care lucrau pe domeniul domnitorului, respectiv, *nomazi* ("laieti", "laiesi", "corturari", "satrari").

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Dupa profesiuni, robii "domnesti" *nomazi* puteau fi: *"rudarii"* (denumiti si: *"aurari"* sau, în zona de munte, "*baiesi*"), care, initial, fusesera cautatori de metale, apoi, prin disparitia acestei ocupatii, au îmbratisat meserii de "lingurari", de "corfari", de "covatari" etc., de prelucratori ai lemnului în general. Este lesne de înteles de ce s-a produs schimbarea profesiunii. Si pentru obtinerea metalelor si pentru lemnul padurilor apa reprezenta conditia esentiala a exercitarii acestor doua îndeletniciri, "*caldararii*" (cei care prelucreaza arama si confectioneaza caldari si vase de bucatarie, cazane pentru fabricat rachiul etc., "*ursarii*", veniti din Balcani, unde poposisera mai multa vreme (sau "*zavragiii*"), cei care joaca ursul tot timpul anului[4] (nu numai cu prilejul sarbatorilor de iarna !), "*pieptanarii*" (rromii care prelucreaza osul, "taind" pieptene). Sunt adesea eronat asimilati "cocalarilor" (cf. ngr. *κοκάλα* "oase"), "*zlatarii*" ("inelarii"), cei care prelucreaza metalele pretioase (aurul, argintul), confectionând inele (bijuterii în general), "*ciurarii*" care confectioneaza ciururi, site pentru cernut faina sau malai, "*spoitorii*" ("*cos(i)torarii*"), rromii care se ocupa cu "spoitul" ("cos(i)toritul") caldarilor, al cazanelor de fabricat rachiu sau al vaselor de bucatarie confectionate de caldarari. (Se produce, astfel, o simbioza profesionala (nu întotdeauna perceputa !) între rromii "caldarari" si "spoitori"), "*geambasii (de cai)*", cei care se îndeletnicesc cu cumpararea (furtul)/vânzarea cailor, "*clopotarii*" - tiganii care confectionau sau trageau clopotele bisericilor si, mai târziu, "*florarесele*", "*lustragiii*" (la Serboianu: "vacsuitorii de ghete (!)") etc. etc.

Din punct de vedere diacronic, mai erau amintiti "*netotii*", rromii baiesi ce se constituiau într-un trib salbatic (ce ar fi fost izgonit din Transilvania din ordinul împaratului József al II-lea), care excela în hotii si consuma mortaciuni; *III. boieresti* ("particulari", "casasi", "de ogor") erau rromii daruiti de catre domnitori boierilor drept recompensa pentru devotamentul lor sau pentru serviciile aduse. Ocupatiile robilor boieresti erau foarte diverse, dar bine definite. Se distingeau: *1) argatii, îngrijitorii si crescatorii de animale* ("vacarii", "porcarii", "bivolarii", "herghelegiii", ("rândasii"), "gainaresele" etc. *2) argatii care lucrau*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

pamântul (“seceratorii” etc.), *3) robii de casa* (cei care exercitau diferite îndeletniciri în casa sau unele meserii la curtea boierului, ca, de pilda: "slujnice"/"feciori în casa" ("slujitori"), "bucatarese", "spalatorese", "cusutorese", "pitari", "sacagii", "fierari", "surugii" ("vizitii", "birjari"), "cizmari" ("ciubotari"), "lautari" etc.;

b) criteriul de stabilitate

Criteriul stabilitatii (sau dupa modul de viata *nomad* ori *asezat* (“sedentar”; “de vatra”) al rromilor comporta doua configuratii: *1) în timpul robiei* si *2) dupa abolirea robiei.*

1) În perioada de robie, deci pâna în anii 1844 si 1855 (în Moldova), respectiv pâna în anii 1847 si 1856 (în Tara Românească), rromii erau, în marea lor majoritate, *sedentari* (asezati). Evident, exista si un numar comparativ mai mic de rromi *nomazi.*

Robii *manastiresti*, *boieresti (“particulari”) si domnesti* (doar cei care lucrau pe domeniile domnitorilor sau în asezamintele publice) erau *sedentari*, prin natura îndeletnicirilor exercitate de acestia.

Cei mai multi dintre robii *domnesti*, în schimb, legati de stapânire doar prin plata taxelor (darilor, zilelor de lucru etc.) fixate, erau *nomazi* sau *semi-nomazi* (daca luam în calcul ca perioadele de peregrinari se produceau, în general, de primavara (când iarba încoltea) si pâna toamna târziu (dupa prima zapada), iar iarna ramâneau într-un loc (în bordeie, la margine de paduri ori de sat, sau în spatii închiriate).

Robii domnesti nomazi (denumiti si “laiesi” (“laieti”), “corturari”, “satrari”, “cergari” etc) sunt cei la care ne-am referit mai sus (la punctul *a*) *II*, anume: “ursarii”, “caldararii”, “spoitorii” (sau “cositorarii”), “ciurarii” (sau “sitarii”), “inelarii” (“zlatarii”), “rudarii” (sau: “aurarii”, “baiesii”, “baiasii”, “banasii”, “albierii”, “lingurarii”, “fusarii”, “rotarii”, “corfarii” - în functie de obiectele pe care le prelucrau), “pieptanarii” (sau “cocalarii”), “geambasii (de cai)” si “netotii” - categorie ce a fost trecuta în rândul robilor *boieresti*, asezati, cu concursul generalului rus Kiseleff, înainte de sfârsitul primei jumatati a sec. al XIX-lea, prin împartirea lor boierilor, spre nemultumirea preotimii (Serboianu **1930**, 51).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

2) Dupa abolirea robiei, traversând o perioada de confuzie ce îsi avea originea într-o nehotarâre explicabila din partea fostilor robi fata de noua perspectiva, aceea de a fi liberi si de a-si decide si garanta singuri existenta, rromii au ramas pe mai departe ***sedentari*** sau ***nomazi (semi-nomazi).*** Stramosii celor mai multi dintre rromii ***sedentari*** (“de vatra, “vatrasi”) ***de astazi*** au fost robi boieresti, manastiresti sau domnesti (atât cei ce duceau o existenta sedentara, cât si cei nomazi).

Multi rromi ce proveneau din rândul robilor domnesti ***nomazi*** au devenit ***sedentari,*** stabilindu-se în sate si orase. Acestia, chiar daca si-au schimbat meseriile traditionale cu altele, si-au mentinut constiinta grupului etnic din care au provenit, recunoscându-se, în continuare, ca “ursari”, “ciurari”, “cocalari” etc.

La sate, rromii ce proveneau dintre robii boieresti, manastiresti sau domnesti (cei de pe domeniile domnitorilor) aveau sa se ocupe, ca si înainte, cu lucratul pamântului la satenii înstariti sau la boieri, ori pe propriile pamânturi (împroprietaririle din anii 1864 si 1924 nu au facut deosebire între rromi si tarani), cu cresterea vitelor sau cu meseriile pe care le avusesera ca robi (fierari, potcovari, cizmari, slugi, caramidari, salahori etc.).

Rudarii se ocupa, în continuare, cu prelucratul (cioplitul) lemnului, confectionând linguri, fuse, scaune, mese, albii, roti etc., cu împletitul rachitei (“corfarii” confectioneaza cosuri de nuiele, panere, maturi etc.).

Si rromii de la oras (ca, de pilda, lautarii, spoitorii etc.) si-au continuat meseriile anterioare dupa dezrobire.

Unii din rromii emancipati de la sate, imediat dupa abolirea robiei, s-au mutat la orase, unde au îmbratisat noi meserii (***barbatii***: vizitii, lustragii, fierari, tinichigii, tocilari, geamgii, circari, artizani, bucatari, croitori, penari (fulgari), servitori (la orasenii înstariti si la boieri), personal de serviciu în institutii, maturatori de strazi, sacagii, salahori, zidari, iar ***femeile***: bidinarese (chivute), florarese, ghicitori si vrajitoare, spalatorese, vânzatoare (de floricele de porumb si de seminte prajite, de dulciuri, de covoare (“matasari”) etc. etc.).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

c) criteriul ocupational (socio-profesional)

S-a putut observa mai sus cum criteriul *de stabilitate* se împleteste imperceptibil cu cel *ocupational.* (Meseriile de pâna la abolirea robiei au fost prezentate la punctul *a*), cu prilejul abordarii criteriului juridic, iar cele de dupa dezrobire - la punctul *b*), în cadrul criteriului de stabilitate).

C.J. Popp Serboianu (**1930**, 53-57) a prezentat evantaiul de profesiuni ale rromilor din perioada interbelica, ceea ce a însemnat un lucru bun, dar si unul rau. Caci, fara a sublinia îndeajuns realitatea ca rromii nu erau organizati în bresle - în "corporatii" cum acesta le denumeste - meseriile lor fiind exercitate individual sau cel mult în grupuri mici, unii cercetatori straini, în referirile despre rromii din România au supralicitat importanta ocupatiilor enumerate, crezând ca aceste profesiuni erau practicate de grupuri masive de rromi distincte.

De altfel, Ion Chelcea (**1944**, 32-33) a sintetizat foarte bine obiectiile fata de "împartirea pulverizanta" propusa de Serboianu[6]: "Ea nu tine seama de criterii organice, desi întruneste seria aproape completa a tuturor fractiunilor de tigani în parte. Ea nu e nici logica, fiindca paraseste complet un criteriu de împartire si îmbratiseaza altul fara a produce o sinteza organica a desfacerii în parti a întregului, asa dupa cum suntem obisnuiti a ni-l imagina".

În perioada comunista, ultimii rromi *nomazi* au fost sedentarizati (barbatii au fost tunsi, lor si familiilor le-au fost eliberate acte de identitate, au fost sprijiniti în construirea de case în satele în care li s-a stabilit resedinta, au fost obligati sa frecventeze scoala, sa execute serviciul militar etc.). Ei au continuat însa sa duca un mod de viata semi-nomad (doar iarna se întorceau în localitatile de resedinta, unde, de cele mai multe ori, unii dintre ei dormeau în corturi, în timp ce caii stateau în casele construite pentru locuit).

La sate, în epoca la care ne referim, rromii au lucrat la cultivarea pamântului, în zootehnie, ca fierari, lacatusi, tractoristi etc. Foarte multi dintre ei au devenit muncitori necalificati, navetisti, în fabricile din orasele apropiate.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

La oras, rromii lucrau, de asemenea, ca muncitori (calificati si necalificati) în fabrici, în salubritate si la spatii verzi, în constructii (de locuit, feroviare, de drumuri si poduri), la recuperatul sticlelor si borcanelor, ca ospatari si în comertul de stat.

În ultimii ani, un numar extrem de mare de rromi îsi desfasoara activitatea în comert (ca vânzatori sau ca patroni).

d) criteriul aculturarii

Sociologul rrom Nicolae Gheorghe (*Sarau*, Gheorghe - *Gheorghe*, Nicolae **1986**) redefineste criteriul de identificare a categoriilor de rromi în functie de nationalitatile în mijlocul carora traiesc, prefigurat de Ion Chelcea (**1944**, 22), numindu-l "criteriul aculturarii".

În acceptiunea noastra, prin acest criteriu se releva grupul etnic pe lânga care rromii s-au afiliat din perspectiva etnico-socio-lingvistica.

Aderenta (mai degraba *dependenta* în prima faza) la (de) un grup etnic sau altul a fost dictata, în fond, de natura juridica a raporturilor statornicite între rromi si comunitatile autohtone. Situatia este diferita în Ardeal si în Tarile române.

Daca în Tara Românească si în Moldova, rromii s-au grupat, preponderent, pe lânga populatia românească majoritara, în Transilvania situatia a fost cu totul diferita, întrucât, pe lânga populatia românească majoritara, existau înca doua comunitati numeroase - maghiara si saseasca/svaba -, fapt care a condus la nuantari, mai cu seama de natura lingvistica, în sânul acestor ramificatii rrome - care, în fond, la origine, s-au structurat printr-o serie de departajari dictate de fenomenele istorico-sociale.

Fenomenul aculturarii fiind mult mai simplu în Tarile române, în cele ce urmeaza ne vom referi la fenomenul similar înregistrat în spatiul transilvanean.

H. Wlislocki (**1884**, 1), în prefata lucrarii sale consacrate limbii rromilor din Transilvania, enumera trei ramificatii ale limbii rromani, reprezentate de dialectele: "maghiar-rrom", "valah-rrom" si "sas-rrom", deosebite între ele prin împrumuturile preluate din cele trei limbi de contact: maghiara, româna si germana (dialectul sasesc).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

H. Wlislocki (*Ibidem*) considera ca dialectul "maghiar-rrom", vorbit de rromii care traiau printre unguri, era cel mai "curat" dintre dialectele rrome transilvanene si estima ca, "în decurs de câtiva ani", "rromii care coabitau cu românii, vorbind mai mult româneste, îsi vor pierde limba, prin asimilarea lor de catre populatia majoritara.

Acest fenomen însa nu s-a produs, ci, dimpotriva, rromii, care initial fusesera aculturati românilor si apoi trecusera în Transilvania si în Ungaria, si-au pastrat limba materna rromani, spre deosebire de rromii aculturati ungurilor, care, ca efect negativ al masurilor bune de emancipare întreprinse de Maria Tereza si de Josif al II-lea, nu si-au mai pastrat limba, rromii unguri cochetând cu ideea ca chiar reprezentau ceea ce li se spunea ca sunt: *új polgárok* "cetateni noi", *új magyarok* "maghiari noi".

De la Vekerdi József (**1973**, 69-70) aflam ca dialectul rrom descris de H. Wlislocki (**1884**) este cel vorbit de rromii unguri sedentari si ca rromii din Ungaria si Transilvania proveniti din fostii rromi *nomazi si semi-nomazi* plecati din "vechea Românie" îsi pastreaza limba materna, limba rromani de varietate (influenta) româneasca.

Mai târziu, dupa aproape un secol, situatia în Transilvania s-a schimbat. Vekerdi József (**1981**, 38), recenzând cartea lui Lőrincz György (**1980**, 132-164), distingea în Transilvania trei paturi sociale de rromi: *1. rromii aristocrati*, cei mai "civilizati" (citadini, care nu si-au pierdut limba materna; se ocupa cu muzica sau sunt muncitori calificati). *2. rromii sedentari ("vatrasi", "domestici") de la sate* (vorbesc, de asemenea, limba materna (cea descrisa de H. Wlislocki **1884**) si limba maghiara). Exercita meseriile de fierari, corfari (împletesc maturi, cosuri de nuiele etc.), salahori în agricultura sau în constructiile de drumuri si poduri. *3. rromii semi-nomazi, rromii "satrari"*, clasa cea mai de jos). Sunt vorbitori ai dialectului rrom de influenta româneasca si provin din vechile Principate române.

Evident, extrapolând si în alte comunitati minoritare din România ceva mai numeroase, de *sârbi*, în Banat (a se vedea, de pilda, zona Varias), de *ucraineni*, în nordul tarii,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

de *turci* si de *tatari*, în Dobrogea, pot fi identificati, chiar daca în numar mic, asa-zisii rromi "sârbesti", "ucraineni", "turcesti" ("turciti", "mahomedani").

În orasele situate în zona nord-dunareana pot fi întâlniti rromii spoitori, care, initial, erau denumiti de populatia majoritara românească si "rromi turci" ("turcesti").

Fenomenul aculturarii este uneori conjunctural, devenind anecdotic[7].

În comunitati multietnice, rromii - poate si privilegiati de predispozitiile lor native pentru lumea sonora si oralitate - sunt poligloti, stapânind toate limbile celor cu care intra în contact (de buna seama si din necesitati practice, imediate, de asigurare a existentei).

e) criteriul istorico-geografic

Aici lucrurile sunt cu mult mai simple, întrucât, *dupa provincia istorica* în care se gaseau, sau din care proveneau, rromii puteau fi: "regateni", "moldoveni", "ardeleni" ("transilvaneni"), "bucovineni", "basarabeni", respectiv, *dupa zona geografica* erau cunoscuti rromii "dobrogeni", "banateni", "olteni", "maramureseni" etc.

f) criteriul constiintei de apartenenta la un neam

("vita", "spita") pe baza sanguina

Conform acestui criteriu, rromii pot fi grupati dupa numele stramosului lor comun ("bubulestii", "dancestii", "gaborii", "ionestii", "modoranii", "pitulestii", "boldenii" etc.) sau dupa localitatea de origine a acestui stramos comun (""bradenii", "tismanarii" etc.).

În cadrul acestei "vite" ("spite") se practica adesea "mariajele endogame de gradul II sau III" (*Sarau,* Gheorghe - *Gheorghe,* Nicolae **1986**).

g) criteriul socio-lingvistic

Daca vom corela criteriile mentionate pâna acum, vom observa ca din perspectiva socio-lingvistica principalele grupuri de rromi contemporane sunt cele de "vatrasi", "caldarari", "ursari", "spoitori" si "carpatici".

Asadar, în configurarea acestor grupuri socio-lingvistice au concurat factorii istorici, sociali si lingvistici.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1. Rromii "vatrasi" ("de vatra", "sedentari") reprezinta cea mai numeroasa categorie.

Din punct de vedere istoric, ei îi au ca stramosi pe fostii robi *boieresti* ("particulari"), *manastiresti, domnesti (si ai asezamintelor publice).*

O parte din rromii "vatrasi" provine din fostii rromi nomazi, care, pâna la abolirea sclaviei, nemaiputând face fata poverii triburilor, se vândusera unor boieri. Prin stabilirea rromilor într-un loc, s-a produs o izolare lingvistica (de cele mai multe ori nu existau contacte permanente cu cosângenii, din acelasi neam sau din altele), ale carei consecinte s-au soldat cu pierderea treptata a limbii materne. De aceea, ca urmare a asimilarii lor lingvistice, între *rromii vatrasi* de astazi, de la sate ori de la orase, exista foarte putini vorbitori de limba rromani.

O contributie la asimilarea lor lingvistica a avut-o si noua societate postbelica, în sensul ca, prin sedentarizarea fortata a rromilor nomazi, multi dintre acestia s-au "socializat", au început sa se rupa de comunitatile rrome si sa se apropie, gratie noilor meserii exercitate, mai mult de comunitatea majoritara. În acest fel, recurgerea la limba materna s-a facut extrem de rar, limba rromani devenind, în cel mai fericit caz, limba secundara.

Practic, rromii "vatrasi" nu vorbesc un anumit dialect, caci ei provin din aproape toate subdiviziunile sociolectale ale rromilor - cu exceptia celor structurate anterior, în alte conditii istorico-geografice, ca, de pilda, cele din ramificatia rromilor "caldarari", pe de o parte, sau din cea a rromilor "ursari" ori "spoitori", pe de alta parte (care marcheaza - dupa cum vom vedea - straturi dialectale de evolutie a limbii rromani diferite).

Asadar, rromii "vatrasi" de astazi pot fi si urmasi ai fostilor rromi "ciurari", "pieptanari", "inelari" etc etc.

Impropriu, s-a spus ca ei vorbesc *dialectul "vlah"*[8], avându-se în vedere puternicele influente primite din partea limbii "vlahe", la nivel lexical, sintactic, morfologic si fonetic.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Denumirea de “dialect vlah al limbii rromani” (corect: *dialect al limbii rromani de varietate (influenta) românească*) a fost parasita relativ recent, gratie cercetarilor întreprinse de cunoscutul lingvist, dr. Marcel Courthiade, care a adus noi puncte de vedere la clasificarea dialectelor rrome[9].

2) Rromii caldarari

În componenta asa-zisului dialect “vlah” intra si idiomul rromilor caldarari.

Prin influentele puternice primite din partea limbii române, idiomul caldararilor se detaseaza de celelalte dialecte rrome (în general, nu numai fata de dialectele rrome vorbite în România). De altfel, rromii caldarari constituie o ramura aparte a rromilor, ale carei particularitati s-au conturat în Tarile române.

Din spatiul românesc caldararii s-au raspândit - dupa abolirea robiei în special - în diferite tari ca Ucraina, Polonia, Rusia, Finlanda (si de aici în Suedia), Ungaria si, mai departe, în tarile occidentale, îndeosebi în Belgia, Franta, Spania, apoi în America Latina, SUA, Australia.

În România, caldararii traiesc disparat pe întreg teritoriul românesc (unii caldarari din Oltenia, de ex., s-au mutat în urma cu o jumatate de secol, la Sibiu, în sudul Transilvaniei s.a.m.d.).

De buna seama ca influenta limbii române a fost mai intensa în cazul dialectului vorbit de caldararii ramasi în România, decât în cazul celui vorbit de caldararii care, plecând din Principatele române, s-au stabilit, de exemplu, în Ungaria, Rusia, Ucraina etc. Dar aceasta intensitate a influentei limbii române se percepe mai ales la nivel lexical.

Abundenta de împrumuturi din limba greaca (a doua limba ca intensitate a influentei si prima din care, cronologic, au fost preluate masiv elemente lexicale) în dialectul caldararilor ne determina sa credem ca acestia s-au aflat în contact lingvistic cu populatia de limba greaca timp îndelungat.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Faptul ca în dialectul rromilor caldarari nu se pastreaza multe elemente turcesti (ca în alte dialecte) ne conduce la ideea ca acestia au coabitat cu populatiile turco-tatare un timp extrem de scurt, patrunzând din Grecia, prin Bulgaria, în Tarile române.

Vom prezenta, mai jos, câteva din trasaturile distinctive ale dialectului "caldararesc".

La nivel fonetic se observa urmatoarele:

- consoana fricativa labiodentala **-v-** în pozitie finala (la f. vb. de ind., prez., p.I, sg., de imper., p. a II-a, sg.), cât si în pozitie intervocalica (la f. vb. de ind., viit. sau imperf.) este rostita prin bilabiala **-w-**: *mangá***v** › mangá**w** "(eu) doresc", *a***v** ! › *a***w** ! "vino !", *mangáva* › *mangáwa* "(eu) voi dori", *mangávas* › *mangáwas* "(eu) doream";

- prezenta variantei fonetice *ë* [∂] (vocala medie, nelabiala, centrala) în locul vocalei anterioare *e*: *p***ë***rr* ‹ *p***e***rr*, "burta", *lésk***ë** ‹ *lésk***e** "lui, îi, -i-" s.a.;

- producerea mutatiilor consonantice ale africatelor prepalatale *g* [d‡] si *ćh* [t^] în fricativele prepalatale *ź* [‡], respectiv ś [ʃ]: **ğ***eanáv* › ***ź****anáw* "(eu) stiu", **ğ***eáv* › ***ź****aw* "(eu) merg; ma duc", respectiv, **ćh***urí* › **ś***urí* "cutit", **ćh***ib* › **ś***ib* "limba" etc.;

- aparitia vocalei *a* la începutul unor verbe care încep cu consoana (asa-zisa "proteza **a**"): **a***kuśél* "a jigni; a ofensa; a înjura", **a***śunél* "a auzi; a asculta", **ar***ësël* "a ajunge";

- trecerea lui *ï* [i] în *a*, în cuvintele împrumutate din limba româna. Ex.: **ï***mpäráto* › **a***mpäráto*;

- tendinta în unele graiuri caldararesti (ca în cel vorbit de caldararii din Pitesti) de palatalizare a consoanei oclusive alveolare surde aspirate nenazalizate *th* perceputa ca *ćh* [tʃ]:

th*em* › **ćh***em* "stat; tara";

- trecerea oclusivei palatale surde neaspirate [ќ] în oclusiva alveolara surda neaspirata, nenazalizata *t*: **k***iló* › **t***iló* "par, tarus", **k***ináw* › **t***ináw* "(eu) cumpar", **k***ingó* › **t***ingó* "umed; putred" etc.:

La nivel morfologic se disting aspectele:

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- substantivele abstracte au terminatia accentuata **-mós** (nom., sg.). La nom., pl. primesc desinenta **-máta**: *śukari***mós** “frumusete / *śukari***máta** “frumuseti”, *ërni***mós** “tinerete” /*ërni***máta** “tinereti” s.a.

- substantivele de g. m. terminate la nom. sg. în consoana nu primesc la nom. pl. desinenta **-a**, cum se întâmpla în toate celelalte dialecte, ci reproduc forma de la sg.: o *grast* “calul” / le *grast* “caii”;

- existenta unor sufixe românesti: sufixul **-uri** (ajuns în dialectul caldararesc sub doua forme **-uri** si **-uria**), regasite în cuvintele împrumutate ca sufixe componente ori devenite sufixe productive (cf. *pódo* “pod” / *pód***uri** (*pód***uria**), *kómbo* “nod / *kómb***uri** (*kómb***uria**) “noduri”, *podúco* “podet / *podúc***uri** (*podúc***uria**) “podete, podulete”) atât pentru alte cuvinte românesti (ce contin alte afixe la rândul lor, ca în ex. de mai sus *pod***úco**) cât si pentru elemente împrumutate din alte limbi (v. *kómbo*);

- **-tór** (sufix preluat sub forma **-tóri**, în dial. caldararilor, devenit, de asemenea, si el productiv, inclusiv pentru derivarea de la cuvinte veritabil rrome: *khëli***tóri** “dansator; jucator” (cf. vb. cald. *khëlél* “a juca, a dansa”), *krisi(ni)***tóri** “legiuitor”, “judecator” (cf. s. f. *kris* “lege; judecata”) etc.

- **-íca**, sufix regasit în cuvintele de g. f. ca atare din limba româna sau ca sufix productiv pentru cuvintele rrome sau provenite din alte limbi, uneori ca rezultat al unei sufixari secundare (în acest ultim caz, cf. *thudarí***ca** “laptareasa ‹ *thudári* “laptar + suf. **-íca**. La rândul sau, *thudári* are în componenta sa suf. **-ári**: *thud* “lapte” + suf. **-ári** › *thudári* “laptar”).

- desinenta de plural, ca, de pilda, **-ći**. Ex.: *fúrka* (sg.) */ fúrći* s.a.m.d.

- pentru articularea, la nom. pl., a substantivelor de g. m. si de g. f. exista art. hot. proclitic comun **le** (în unele graiuri si formele **ïl** si **äl**), pentru articularea s. f., la nom. sg., exista art. hot. proclitic *e*, iar pentru articularea s. m., la acelasi caz si numar - art. hot.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

proclitic *o* (acesta din urma neschimbat în toate dialectele). De ex.: **o** *grast* "*calu***l**" / **le** *grast* "*cai***i**", **e** *śej* "fat**a** / **le** *śejá* "fetele".

- adjectivul nu precede substantivul ca în celelalte dialecte. Ex: diváno *rromanó* "sfatul *rrom*", fóros *śukar* "oras *frumos*";

- la adjective, de asemenea, se remarca existenta unor sufixe straine, ca, de ex., suf. inv. **-mé**, de provenienta greceasca, extins si în cazul altor împrumuturi din aria balcanica (*xramo***mé** "scris, scrisa, scrisi, scrise", *märiti***mé** "maritata, maritate" etc.), sau suf. românesc **-ićióso**, invariabil, folosit nu numai pentru formarea de adjective pe baza cuvintelor rezultate din împrumuturi, dar si pe seama unor cuvinte vechi rrome: *vuri***ćióso** "urâcios, urâcioasa, urâciosi, urâcioase", *parni***ćióso** "albicios, albicioasa, albiciosi, albicioase" (în primul ex., sufixul derivativ este alipit unui cuvânt preluat din lb. româna, iar în al doilea ex. - unui cuvânt rrom);

- verbele împrumutate contin interfixul **-sar-**. La ind. prez., se constata si variantele "scurte" ale formelor verbale, prin omiterea acestuia, dar la toate celelalte f. vb. nu se releva. Cf. *trai***sar***él* / *trail* "el (ea) traieste" (p. a III-a, ind. prez.) si *trai***sar***dia(s)* "el (ea) a trait" (p. a III-a, ind., perf.);

- f. vb. de ind. perf., p. I, sg. sunt **-dém** si **-lém** ((me) *ker***dém** "(eu) am facut", (me) *beś***lém** "(eu) am stat"), iar f. vb. comune pentru p. a III-a, m., f., sg. sunt **-diás** (sau apocopat **-diá**: *ker***diá(s)** "el (ea) a facut") si **-liás** (sau apocopat **-liá**: *beś***liás** "el (ea) a stat");

- negatia specifica este *ći*: me *ći* źaw "eu *nu* merg";

- preponderenta constructiilor analitice în raport cu cele sintetice (cf. sintagma analitica *o diváno le rroméngo* "divanul (sfatul) rromilor" si sintagma sintetica, specific rroma, *le rroméngo diváno* "divanul (sfatul) rromilor" s.a.

3) Rromii "ursari"

Rromii ursari au venit în România, de asemenea, din sudul Dunarii. Prezenta unui numar mai mare de elemente lexicale slave (preluate, probabil, de la populatii ce vorbeau

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

limbile bulgara si/sau macedoneana), de tipul *dïlgo* “lung, lunga, lungi”, *kúśma* “caciula”, *níśto* “nimic”, *ráno* “dimineata”, *zéleno* “verde” etc., cât si a unor cuvinte ca vb. *sborízel* “a vorbi” - provenit, probabil, de la macedo-români (aromâni) - presupune o coabitare cu vorbitorii de limbi slave si de aromâna.

Din punct de vedere fonetic, sunt retinute urmatoarele caracteristici:

- mutatia consonantica a africatei prepalatale *ǧ* [d‡] în fricativa prepalatala *ź* [‡], ca si în cazul dialectului caldararesc: *pan***ǧ** › *pan***ź** “cinci”, **ǧ***eamuttró* › ***ź****amutró* “ginere”, **ǧ***eanél* › ***ź****anél* “a sti, a cunoaste”, **ǧ***i* › ***ź****i* “pâna” etc;

- spre deosebire de dial. caldararesc, consoana africata *ćh* [t∫] nu trece în fricativa prepalatala *ś* [∫], pastrând aceeasi valoare: **ćh***inél* [**t∫***in’el*] “a taia” etc;

- nu se remarca proteza ***a*** la verbele ce încep cu consoane: *śunél* “a auzi; a asculta” (cf. vb. cald. **a***śunél*), *resél* “a ajunge” (cf. vb. cald. **a***rësël*). Fenomenul din dial. urs. este similar si în dial. spoitorilor (cf. *śúnla* “a auzi, a asculta”, respectiv, *résla* “a ajunge”);

- nu este sesizata apocopa, ca în cazul dial. spoit. (cf. urs. *o gras***t** “calul ≠ spoit. *o gras* “calul”). Este adevarat, în dial. spoit. consoana disparuta la nom. sg. reapare în desinenta de nom. pl. si în flexiunea nominala: *o gras* “calul” (nom., sg.), dar *o gras***t***á* “caii” (nom., pl.);

- consoanele finale din substantivele la nom. sg. nu se desonorizeaza ca în dial. spoit., de ex. (cf. *o thu***d** “laptele”, în dial. urs. ≠ *o thu***t** “laptele” în dial. spoit.);

- împrumuturile din limba româna nu pastreaza vocala *ä* [∂] ci o transforma în ***a***;

- tendinta, ca si în cazul dial. cald., ca grupurile *ki* si *ke* sa fie pronuntate *ti, tie*: *bi***ki***nél* › *bi***ti***nél* “a vinde”, **ki***śáj* › **ti***śáj* “nisip”, **ke***rmaló* › **kie***rmaló* “viermanos”, **ke***rkó* › **kie***rkó* “amar” etc;

- consoana finala a f. vb. de p. I, sg. (modul ind. prez.), a celei de imper. (p. a II-a, sg.), cât si a f. vb. de imperf., viitor si conj. este consoana bilabiala **-w-** si nu consoana fricativa labiodentala **-v-**: *źaná***w** “(eu) stiam”, ***a*****w** ! “vino !”, *źaná***w***as* “(eu) stiam”, *źaná***w***a* “(eu) voi sti”, *te źaná***w** “sa stiu”.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Fenomenul este identic si în privinta substantivelor terminate în fricativa labiodentala -v-, devenita aici bilabiala **-w-** (ga**v** (ga**w** “sat”), inclusiv în forma nesonorizata de nom. pl. (gawá “sate”);

- mutatia consoanei fricative labiodentale sonore **-v-** (pozitionata înaintea oclusivei dentale sonore nenazale **-d-**) în oclusiva bilabiala sonora nenazala **-b-**: a**v**diés “astazi” › a**b**diés, si**v**dó “cusut” › si**b**dó, tha**v**dénas “ei (ele) curgeau › tha**b**dénas, źi**v**dé “viu” › źi**b**dó s.a.

Din punct de vedere morfologic, remarcam:

- genitive lungi (nu sincopate ca în dialectul “carpatin”): **-koro**, **-kiri**, **-kere**, **-kere**, respectiv, **-goro**, **-giri**, **-gere**, **-gere**. Ex.: dadés**koro** “al tatalui”, dadés**kiri** “a tatei”, dades**kere** “ai (ale) tatalui”, dadén**goro** “al tatilor”, dadén**giri** “a tatilor”, dadén**gere** “ai (ale) tatilor”;

- articolele hotarâte sunt: *o* pentru s.m. la nom. sg., *o(l)* pentru s. m. la nom. pl., *e* - pentru s. f. la nom. sg. si *o(l)* pentru s. f. la nom. pl;

La cazurile oblice, indiferent de gen, numar si caz, exista o forma comuna a articolului, *le*;

- substantivele abstracte au în final afixul **-pé** (cf. în dial. cald. si în dial. spoit. **-mós**). Ex: *akhari***pé** “chemare; invitatie”, *nasfali***pé** “boala”, *phari***pé** “greutate; dificultate”, *phuri***pé** “batrânete”, *śudri***pé** “racoare”, *terni***pé** “tinerete” etc.

Exista chiar perechea **-bé**, foarte rara în general în dial. rrome, ca în ex.: *xa***bé** “mâncare”, *patia***bé** “încredere; credinta”;

- ca si în dial. spoitorilor exista terminatii tipice dialectelor balcanice (sud-dunarene), identice, în **-i**, specifice s. m. (la nom., sg.): *(o) kukurúz***i** “porumb(u**l**), *(o) boksiér***i** “boxer(u**l**)” etc.;

- de asemenea, ca si în dial. mai sus mentionat, se remarca terminatia **-os** (la nom. sg.), specifica s. m. împrumutate, respectiv, desinenta (comuna) corespunzatoare la nom. pl. **-ója**: *párk***os** “parc” - *park***ója** “parcuri”, *blók***os** “bloc” - *blok***ója** “blocuri”;

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- substantivele de g. f. cu terminatia **-a** (la nom., sg.), rezultate din împrumuturi, primesc desinenta **-es** la nom. pl.: *póz***a** “poza” - *póz***es** “poze”, *paparud***a** “fluture” - *paparud***es** “fluturi”, *sinía* “masa” - *sini***es** “mese”.

Aceasta regula s-a extins, aberant, si asupra desinentelor de plural **-máta** ale substantivelor abstracte (cf. *denili***mós** “nebunie” (nom., sg.); *denili***máta** (nom., pl.) + **-es** › *denilimat***es** (!));

- formele de vocativ ale s. m. sunt “lungi”, anume, **-ana** (la voc., sg.), ca în ex. *baśné***ana** *!* “cocosule !”, respectiv, **-len** sau **-le(na),** la voc., pl., ca, de pilda: *baśnéal***ena** *!* “cocosilor !”;

- sufixul diminutival românesc **-íca** devine în dial. urs. productiv: *paparúda* “fluture” + **-íca** › *paparud***íca** “fluturas”.

- adjective inv. formate cu afixul **-mé** (ca si în celelalte doua dialecte mai raspândite, dial. spoit. si dial. cald.): *kulori***mé** “colorat, colorata, colorati, colorate”, *rimo***mé** “stricat, stricata, stricati, stricate”, *ruźini***mé** “ruginit, ruginita, ruginiti, ruginite” etc;

- verbele împrumutate contin suf. vb. **-ízel**: *sbor***ízel** “a vorbi”, *miśt***ízel** “a misca”, *prim***ízel** “a primi”, *tra***ízel** “a trai” s.a.;

- la ind. perf., f. vb. de p. I au desinentele **-dŏm** si **-lŏm** (în dial. sapoit. **-dŏm** si **-lŏm**, iar în cel cald. **-dém** si **-lém**): *ker***dŏm** “(eu) am facut”, *pe***lŏm** “(eu) am cazut” etc.

La acelasi mod si timp, f. vb. comune pentru p. a III-a (m. si f.) sunt **-diá** si **-liá** (în dial. cald. **-diá(s)** si **-liás**, iar în dial. spoit. **-diás** si **-lás**): *ker***diá** “el (ea) a facut”, *beś***liá** “el (ea) a stat” etc.;

În general, în acest dialect se constata o mai mare rezistenta fata de tendinta spre analitism, desi exista, de multe ori, constructii paralele (sintetice si analitice). De ex.: *o dajákoro muj* (literal: “a mamei gura”, forma legitima, sintetica), respectiv, *o muj le dajákoro* “gura mamei” (ca si în dial. cald., forma analitica nespecifica).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

4) Rromii (tiganii) “carpatini” (“carpatici”)

Amintiti în primele încercari de clasificare a rromilor mai întâi ca rromi “moravo-bohemieni” - dupa numele provinciilor Moravia si Bohemia - de catre Franz Xavier Miklosich (**1872-1881**, I: 3), apoi sub numele de rromi “ceho-moravi” (Arhiducele József [József főherczeg] **1888**), rromii din aceasta ramura aveau sa fie ulterior cunoscuti sub denumirea de rromi “carpatici” sau “carpatini”.

Astfel, ca rromi “carpatini/carpatici” apar în schemele de clasificare ale unor cercetatori ca: Erdős Kamill (**1958**), Jan Kochanowski (**1963**, 109), Térence Kaufman (citat dupa Jan Hancock **1975**, 7), Ventcel’-Čerenkov (**1976**, 285), Georges Calvet (începând cu 6 mar. 1968, când s-a organizat cursul de predare a dialectului caldararilor la INALCO - Paris si în **1987**, 43), Marcel Courthiade (**1995 a**, 104).

Potrivit acestor autori, rromii *“carpatici”* sunt întâlniti în Slovacia (preponderent si bine studiati), în Ungaria (în zona Nógrád si în vecinatatea Budapestei), în Cehia, în Polonia meridionala, în Ucraina (Galitia), în nordul României (Maramures) si, disparat, în toata Transilvania.

S-a aratat, anterior, în *§7 II. d*, ca Lőrincz György (**1980**, 132-164) amintea de existenta în Transilvania a *rromilor sedentari* (“domestici”, “vatrasi”) de la sate, pe care îi încadra din punct de vedere social unui grup de mijloc ce face legatura între grupul “aristocratic” de la orase si cel “de jos”, reprezentat de rromii “semi-nomazi” (vorbitori ai unui dialect rrom de influenta românească).

Din prezentarea facuta de Vekerdi József la cartea lui Lőrincz György, în “Études Tsiganes” (**1981**,3:38) aflam ca idiomul *rromilor sedentari (“domestici”)* din satele transilvanene este, de fapt, cel prezentat de Dr. Heinrich Wlislocki în *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner* (**1884**), fara sa se precizeze însa care anume. (Henrik Wlislocki indica la p. 1 a lucrarii sale doar zona geografica a dialectului descris, cea a Sibiului).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Judecând dupa faptele de limba întâlnite în aceasta lucrare, în contextul cercetarilor noastre, constatam ca dialectul în cauza este cel al *rromilor carpatini (carpatici)*, reperati de noi în câteva puncte dialectale transilvanene: Coltau (Maramures), Gilau si Bontida (Cluj) si Dumbraveni (Sibiu).

Din pacate însa, de la Henrik Wlislocki încoace, nici acest dialect nu a fost suficient abordat, oricum nu la nivelul stiintific dovedit de acest laborios cercetator.

De la Erdős Kamill (**1958**) aflam ca în Ungaria dialectul carpatin este cel mai arhaic, dar în el au patruns cuvinte din maghiara pentru a suplini cuvintele vechi rrome disparute sau notiuni noi. Rromii carpatini - mentioneaza Erdős (**1958**) - sunt foarte prietenosi cu cetatenii de alte etnii si în cazul în care se împrietenesc devin foarte fideli prietenilor "albi" (v. si Marcel Courthiade, **1995 a**, 104).

Din punct de vedere tipologic, idiomul *rromilor carpatini* apartine, la origine, grupului de dialecte balcanice arhaice din *stratul I*, alaturi de dialectele: *mećkar* si *kabu‡i* (Albania), dialectele *xanduri* (Grecia), dialectul *erliilor si drindarilor* (Bulgaria), dialectele *arli*, *bugur‡i* si *maha‡er* (în fosta Iugoslavie), dialectele *ursarilor* si *spoitorilor* (România), dialectele din Turcia, *grupul de dialecte* vorbite de *Polska rroma* (rromii polonezi), *cele din Tarile baltice* si *cele din Rusia septentrionala*.

De asmenea, aici mai sunt incluse dialectul *rromilor din Abruzzes* (Italia), cel al *rromilor Mustala (Kaale)* din Finlanda si dialectele *sinto-manuche*.

Mentionam câteva trasaturi caracteristice ale acestui idiom:

La nivel fonetic remarcam:

- mutatia africatelor din *ǧ* [d‡] în *ź* [‡]: *ga***ǧ***i* › *ga***ź***i* "persoana de sex feminin din afara etniei rrome";

- în unele graiuri s-a produs trecerea lui **-v-** în **-w-**: cf. f. vb. *(me) duś***á****w** "eu mulg", *(me) vazd***á****w** "(eu) ridic"; (eu) ajut); *bo***w** "cuptor" (pl. *bo***w***á* "cuptoare"), *ru***w** "lup" (pl. *ru***w***á* "lupi") s.a.;

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- fricativa labiodentala sonora **-v-**, înaintea consoanei oclusive dentale surde neaspirate **-t-**, trece în oclusiva bilabiala surda **-p-**, ca în cazul dial. urs.: *(me) da***v** *tut* › *(me) da***p** *tut* “eu te dau”, *(me) vazda***v** *tut* › *(me) vazda***p** *tut* “(eu) te ajut; (eu) te ridic” etc.

- sub influenta graiurilor caldararesti se constata, pe alocuri, trecerea de la **-i-** la **-ï-** (cf. *br***i***ś***i***nd* › *br***ï***ś***ï***nd* “ploaie”) si de la ***e*** la ***ë*** [∂] (cf. *b***e***rś* › *b***ë***rś* “an”);

- se produc palatalizări ca : *lésќoro* › *lés***ć***iro* “al lui” sau **t***iknó*: **c***iknó* “mic” (Coltau - Maramures) s.a.;

- se înregistreaza forme sincopate ca: *asamásk***o***ro* › *asamásk-ro* “de râs, de batjocura; rizibil”), *bimósk***o***ro* › *bimósk-ro* “mut”, *barimásk***o***ro* › *barimásk-ro* “fudul, mândru”, *lák***o***ro* › *lák-ro* “al ei” etc.

Din perspectiva *morfologica* retinem fenomenele urmatoare:

- substantivele abstracte (masculine, caci în lb. rr. toate substativele de acest tip sunt de g. m.) au sufixul specific idiomurilor din stratul I, adica: **-pén**, cu variantele **-bén** si **-bó** (foarte rar) **-mós** (la Coltau-Maramures, ca si în cazul spoitorilor din Oltenita).

De fapt, fluctuatia sufixelor **-pén / -bén** se înregistreaza si în dial. din Slovacia si Cehia[10], unde rromii carpatini sunt în numar mare în raport cu cei din alte zone. (În dialectul descris de H. Wlislocki apar, de pilda, toate cele tre sufixe: **-pén, -bén** si **-bó**).

Cea mai raspândita varianta de sufix însa este **-bó**, în graiurile dialectului carpatin din România. Ex.: *bari***bó** “marire; marime”, *ćiori***bó**”furt”, *ćhini***bó** “abator”, *guli***bó** “dulceata”, *kidi***bó** “cules”, *lośeni***bó** “bucurie”, *meri***bó** “moarte”, *pućhi***bó** “întrebare”, *phari***bó** **“**greutate; dificultate”, *śudri***bó** “raceala”, *teliari***bó** “plecaciune”, *thoi***bó** “spalare”, *uźiari***bó** “asteptare”, *vazdi***bó** “ajutorare, ajutor; ridicare”, *źiani***bó** “stiinta, cunoastere”, *źiungali***bó** “rautate” etc.

E de remarcat faptul ca s.m. abstracte în **-bó** primesc la nom. pl. desinenta **-é**, dupa modelul s.m. tipic rrome care la nom. sg. au terminatia **-ó** (rakló, gonó etc.): *guli***bó** “dulceata” / *guli***bé** “1. dulciuri, 2. dulceturi”;

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- exista aprox. cam aceleasi cuvinte împrumutate din limbile slave: *dósta* “suficient, destul”, *gláźa* “sticla”, *xoláva* “pantaloni”, *zéleno* “verde”, *źámba* “broasca”, *źélta* “bancnota” etc.;

- sufixele de provenienta românească **-íca** (pentru s.f.) si **-tóri** (pentru s.m.) sunt, de asemenea, si ele relevate: *forosen***íca** “oraseanca” ‹ s.m. *fóro* “oras” + interfixul *-en-* + suf. **-íca**; *mangli***tóri** “cersetor” ‹ radacina *mang-* a vb. *mangél* “el (ea) cere” + suf. **-tóri**;

Evident, prin derivare în continuare, se obtine *manglitor***íca** “cersetoare” › s.m. *manglitóri* + suf. **-íca**;

- existenta substantivelor de g.m., împrumutate în aria balcanica, cu terminatia **–i,** tipica stratului I de evolutie: *saliv***ári** “capastru”, *hingér***i** “hingher”;

- articolul proclitic este identic cu cel din dial. urs.: **o** (nom., sg., m.), **e** (nom., sg., f.), **o** (nom., pl., m. f.) la cazurile oblice având, de asemenea, forma comuna **le** (la toate cazurile, numerele si genurile);

- falsul sufix **-mén** (în fapt, **-pén** sau **-bén**), rezultat prin trecerea oclusivei bilabiale surde **-p-** (sau a oclusivei bilabiale sonore **-b-,** în pozitie intervocalica, în sonanta bilabiala sonora nazala **-m-** : *maxari***bén** [*maxari***pén**] › *maxari***mén** “spurcaciune”;

- paradigma verbului *hin* “a fi”, în graiurile acestui dialect, coincide la ind. prez. cu paradigma aceluiasi verb din subdialectele carpatine din Slovacia si Cehia: *som* “(eu) sunt”, *sal* “(tu) esti”, *hin* “*el (ea) este*”, *sam* “(noi) suntem”, *san* “(voi) sunteti”, *hin* “ei (ele) sunt”.

Uneori, ca, de ex., în punctul dialectal Bontida (jud. Cluj) se produce trecerea fricativei dentale surde *s* în fricativa laringala surda *h*. Astfel, paradigma verbala de mai sus devine: *hom* “(eu) sunt”, *hal* [*han*] “(tu) esti”, *hin* “el (ea) este” (identic), *ham* “(noi) suntem”, *han* “(voi) sunteti”, *hin* “ei (ele) sunt”;

- paradigma de perf. a verbelor este, la p. I, sg., ind. prez., în **-dióm** sau **-lióm**: *duś***lióm** “(eu) am muls” (*duś***leán** “(tu) ai muls” /…/ *duś***lé** “ei (ele) au muls”).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- verbul tipic *kámpel* “trebuie” (corespunzator formelor din alte dialecte *trébal, trébul, trubul*): kadá léske *kámpel !* “asa-i trebuie !”

5. Rromii “spoitori” (“cositorari”)

În România, rromii spoitori sunt prezenti preponderent în oraselele nord-dunarene din Sud-Vestul, Sudul si Sud-Estul României (Turnu-Severin, Calafat, Corabia, Turnu-Magurele, Zimnicea, Giurgiu, Oltenita, Calarasi, Braila, Galati), dar si în alte localitati din Muntenia si Moldova, aflate pe firul unor ape, în care s-au asezat, în numar mai mic (Draganesti-Olt, Slatina, Caracal, Dragasani, com. Vâlcele din judetul Buzau etc.).

Pe lânga meseria traditionala de “cositorari” (“spoitori”), exercitata ocazional prin scurte deplasari de câteva zile în satele si comunele din vecinatatea localitatilor în care locuiesc, acestia – în totalitate sedentari – au îmbratisat si meserii exercitate de autohtoni.

Rromii “spoitori” mai sunt denumiti si “cositorari” sau rromi “turci(ti)” ori “mahomedani”.

Apelativul de rromi “mahomedani” (“turcesti”, “turci(ti)”) vizeaza, în principal, apartenenta acestora la religia musulmana.

Printre cei dintâi autori români care s-au referirit la dialectul spoitorilor si au inclus unele elemente din acest idiom în lucrarile lor se numara Octav G. Lecca si G.A. Potra.

Astfel, Octav G. Lecca (**1898**, 31-32) prezenta într-un tabel comparativ, 34 de cuvinte din dialectul vorbit de rromii “turci” (adunate de la un vorbitor de “limba” rromani “turceasca”), alaturi de corespondentele lor rrome din fondul comun, indiene (preluate dupa H.M.G. Grellmann) si de cele românesti.

Dupa cum se poate observa, în coloana cu cuvinte din idiomul rrom “turcesc”, doar ¼ din ele sunt rrome, celelalte fiind turcesti.

De asemenea, Octav G. Lecca se numara printre autorii care au facut referiri (lapidare, de altfel) la rromii spoitori, caracterizându-i “ /…/ nomazi veniti din Turcia. Ei spoiesc vasele de arama si sunt tiganii cei mai cinstiti si mai bine vazuti de populatiune. Iarna, stau prin

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

preajma oraselor, unde stiu ca locuitorii pot avea nevoie de ei. Femeile sunt ghicitoare" sau: " /…/ caldararii, *spoitorii (subl. ns.)* si cautatorii de metale, din care multi erau mahomedani, tigani cu obieciuri mai bune si mai asezate" (**1908**, 181 si în cont.).

George Potra (**1939**, 164-193), la rândul sau, integra lucrarii *Contributiuni la istoricul Tiganilor din România* un "Vocabular tigano-român", de 1556 de cuvinte, si un "Vocabular româno-tigan" de 514 cuvinte (p. 164-193), în care, pe lânga elemente lexicale preluate din lucrarile elaborate de M. Kogalniceanu (**1900**) si de Barbu Constantinescu (**1878**) - inclusiv din manuscrisele acestuia aflate în custodia Bibliotecii Academiei – adauga si unele cuvinte, marcate, prin litera *P<otra>*, pe care le-a cules de la un "spoitor", pe nume Costica, din cartierul bucurestean "Tei".

Nici în continuare (în perioda interbelica si dupa aceea), despre rromii *spoitori* nu s-a scris în detaliu, atât în România cât si în alte tari.

Ion Chelcea (**1944**, 45), de pilda, desi, într-o clasificare a rromilor, îi asaza eronat pe spoitori ("cositorari") în rândul "tiganilor nomazi", alaturi de "laiesi"(!)[11], "netoti"(!)[12], "gurbeti"[13], "ciurari", "clopotari"(!)[14], "ursari", ne ofera totusi câteva repere importante ("Au trecut de la cort la locuinta stabila, pastrându-si ocupatia si celelalte însusiri caracteristice rasei. Au portul lor specific facut din straie cumparate de la târg") sau chiar foarte importante (la p.31 se spune, de ex., ca spoitorii sunt veniti din Turcia, ca se îndeletnicesc cu spoitul (cositoritul) vaselor de bucatarie si ca au în dialectul lor *cuvinte armenesti si turcesti*"[15] (*subl. ns.*).

De la unicul autor contemporan care s-a ocupat de rromii spoitori, Petre Copoiu[16], aflam ca în perioada interbelica acestia au trecut, din initiative extracomunitare, la religia ortodoxa.

Sotii etnografi Maruśjakova[17]-Popov (**1992 c**, 43), cu prilejul clasificarii rromilor din Bulgaria, s-au referit la *rromii "turci"* ("xor**o**xane rroma"), care, împreuna cu rromii "bulgari" (denumiti si "dasikane rroma") alcatuiesc grupa rromilor "sedentari" (sau "jerlii").

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

În functie de limba vorbita si de religia împartasita, *rromii "turci"* din Bulgaria se împart, potrivit celor doi cercetatori, în: *a) rromi turci crestinati, vorbitori ai limbii rromani, b) rromi turci musulmani, vorbitori ai limbii rromani si c) rromi turci musulmani, vorbitori de limba turca.* Daca ne-am raporta la aceasta clasificare, rromii spoitori din România ar putea fi încadrati, în prezent, în mare parte, în subcategoria *a)* si, într-o foarte mica masura, în *b)* (în care ar fi putut ramâne toti de la venirea lor si pâna astazi, daca nu ar fi fost crestinati de catre autoritati).

Cercetatorul rrom bulgar Xristo Kjučukov arata într-o confesiune (**1994**, 54-55), publicata în revista "Romano Džaniben", din Cehia, ca el este rrom "xoraxano (vlàxo)", ceea ce indica existenta unei a patra subcategorii în cadrul grupei de *rromi "turci"(xoraxane rroma)*, anume, *d) rromi turci musulmani, vorbitori de limba rromani de influenta românească ("vlaha").* (Probabil aceasta ramura face parte din grupurile de rromi "vlahi", plecate din Bulgaria în Tara Românească, prin sec. al XIV-lea, si revenite în Bulgaria, dupa eradicarea robiei în Tarile române (D. Kenrick, **1969**, 13)).

Este de remarcat faptul ca un idiom apropiat de cel care face obiectul cercetarii de fata este cel descris de Igla-Konstantinov and Alhaug (**1991 b**, 118-134) în publicatia norvegiana "Nordlyd", anume, dialectul rromilor musulmani din *Zlatarita* (Bulgaria). Dialectul din Zlatarita este comparat de autori cu dialectul `bugur‡iilor` din Iugoslavia, prin raportarea mostrelor din aceste doua idiomuri la corespondentele lor în limba rromani comuna, conchizându-se ca idiomul rromilor musulmani din Zlatarita este "o varietate" a dialectului "drindarilor" (denumit si "`chala‡ii`" sau "kïtka`‡ii`")[18].

La sfârsitul capitolului urmator am prezentat un *Tabel* comparativ de parametri structurat pe baza constatarilor noastre acumulate în decurs de cincisprezece ani, ce surprinde unitatea si diversitatea a trei dintre cele mai vorbite dialecte rrome din România.

Astfel, în urma analizarii configuratiei din *Tabelul cu parametri comparativi* reprezentativi pentru dialectele ursarilor, spoitorilor si caldararilor, constatam ca dial.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

spoitorilor din România contine preponderent asemanari cu dial. ursarilor, unele apropieri de dial. caldararilor si, în numar foarte mic, trasaturi comune cu ambele, inexistente în alte dialecte.

Asa, de pilda, dintre trasaturile comune *dialectelor ursarilor* si *spoitorilor* retinem: *la nivel a) fonetic*: - apropierea în ceea ce priveste desinenta de p. I, sg., de la ind. perf.; mutatia africatei *ćh* în fricativa *ś*; asurzirea consoanelor finale ale substantivelor la nom. sg.; inexistenta fenomenului de trecere a voc. *i* în *ï*; mentinerea diftongului **-aj** la s.f.; *b) morfologic*: prezenta voc. *e*, respectiv a diftongului *-ie-* în tema de pl. a s.f. la cazurile oblice; terminatii la nom. sg., respectiv, desinente la nom. pl. comune în ambele dial., în cazul s.m. si s.f. împrumutate; apropieri în ceea ce priveste art. hot. proclitic; modalitate comuna de compunere a numeralelor cardinale cu ajutorul voc. de legatura *-u-*; *c) lexical*: - identitatea unor cuvinte, ca, de ex.: *men* "gât" (în dial. urs. are sensul de "guler"), *koć(ik)* "genunchi", *musí* "brat", *diz/zis* "oras", *siníа* "masa", *zoralo* "puternic", vb. *si* "a fi" (cf. *me som* "eu sunt").

Între trasaturile comune *dialectelor spoitorilor* si *caldararilor* se remarca la nivel *a) fonetic*: - palatalizarea afixului **-ni** al s.m. si f. (la nom. sg.); prezenta *rr*-ului retroflex; *b) morfologic*: - suf.**-mos** caracteristic s.m. abstracte; forme scurte, tipice, ale adj.; verbele împrumutate au în componenta interfixul **-sar-**; *c) lexical*: putine cuvinte, ca: adj. *xoraxanó* "turc; tatar; musulman", *rací/arátí* "ieri" s.a.

Un numar extrem de mic de trasaturi sunt comune celor trei dial. (ca, de pilda, mutatia africatei *ǧ* în fricativa *ź*), ele lipsind în alte dialecte (în cele din Stratul II).

Evident, *dial. spoitorilor* se diferentiaza de celelalte doua dial. cu care s-a întreprins aici compararea prin trasaturi proprii, specifice, din care prezentam câteva, cum ar fi: la nivel *a) fonetic*: mutatia oclusivei palatale sonore **g** în fricativa dentala **z** (*lulu**gí*** > ***luluzí*** "floare"), apocoparea (*gras**t*** > gras "cal"), mutatia oclusivei palatale surde **ќ**, înainte de *i* sau *e*, în africata dentala *c* [ts] (***k**irmaló* > ***c**irmaló* "viermanos"), asurzirea cons. finale ale substantivelor la nom. sg. (*da**d*** > ***dat*** "tata"), tendinta spre metateza, mai frecvent la cuvinte

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

cu *r* (*berś* > **br**eś "an"), palatalizarea grupurilor consonantice (*laźaw**dí*** > *laźaw**źi*** "rusinata"), *b) morfologic*: articolul hot. proclitic *o* invar. pentru s.m., la nom. sg. si pl. si la toate cazurile oblice (sg. si pl. pentru s.m. si s.f.); art. hot. proclitic *i* pentru s.f. la nom. sg. si la acuz. sg.; suf. **-źol** la vb. refl.; formarea comparativului la adv. si adj. cu ajutorul adv. de origine slava *po* "mai", *c) lexical* - cuvinte ca: *kïzáj* "copil", *źeśtáj* "cumnata", *níśka* "vaca", *kalpáci* "caciula", *ambrïn* "copac, pom", *ćikíći* "ciocan", *śakás* "gluma", *vázi* "câmp", z*inzardó* "lung", *kibór* "cât", *ćíma* "putin; ceva", *ozumánt* "atunci" s.a.

Asadar, cele *câteva trasaturi comune dialectelor spoitorilor* si *caldararilor* (consoana retroflexa **-rr-**, suf. abstract **-mós**, interfixul **-sar-** din verbele împrumutate, cât si existenta câtorva cuvinte identice în ambele idiomuri) constituie indicii suficiente pentru un posibil contact între aceste dial. într-o faza anterioara spatiului geografic turc.

Dar *cele mai multe fenomene, procese si trasaturi comune* se remarca, totusi, între *dial. spoitorilor si cel al ursarilor*, dupa cum s-a vazut mai sus sau dupa cum se poate deduce în amanunt din *Tabel*, ceea ce denota apropierea tipologica a acestor doua idiomuri, contactul lor mai îndelungat, în spatiul balcanic.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Note

[1] Reproducem pasajul respectiv în traducerea lui B.P. Hasdeu, important si pentru antroponimie: "/…/ Iata si tiganii: protomesterul Raico, Boico al lui Zlataru, Vasil al lui Presvet, Socol al lui Suchias, Costa - ginerele lui Gonsa, Giurco - fratele lui Dimanu; si trei fierari: Ion Radu, Dobroslavu; si Andreia -fratele lui Lalza (sau: Lalzin, fratele lui Andrei) cu ginerele sau Caloianu; ca sa dea [monastirii Arhanghelilor] pe tot anul câte patruzeci potcoave de cai /…/".

[2] Au existat si unele initiative, personale sau la nivel national, ce au premers emancipatii robilor. Cele mai importante dateaza din anii: *1714* - domnitorul Nicolae Mavrocordat a desfiintat, în Moldova, dajdiile; *1766* - domnitorul Moldovei Grigore III Ghika a emis o anafora (proclamatie a domnului) pentru eliberarea robilor. În aceeasi perioada, în Tara Românească, Constantin Mavrocordat, printr-o anafora domneasca, acorda dreptul de a nu mai fi despartiti robii (copiii de parinti ori sotii între ei); *19 iunie 1783* - în Bucovina este desfiintata robia; *1834* - poetul Costache Conachi îsi slobozeste robii; *1836* - scriitorului Costache Negruzzi (în vremea aceea si deputat) i se remite de catre maiorul Voinescu o scrisoare (pe care acesta din urma o primise, în legatura cu necesitatea stergerii robiei, de la un anonim care, în urma cu un an, încercase sa publice un studiu pe aceasta tema, dar îi fusese interzis de cenzura), în vederea unei initiative legislative în Adunare. Costache Negruzzi i-a raspuns anonimului în "Foaie pentru minte", felicitându-l pentru ideile de emancipare si informându-l ca a redactat un proiect de lege pe baza lor, care va fi supus Adunarii spre aprobare (Lecca **1908**, 194; Plopsor **1921**, 555); *1837* - în Tara Românească domnitorul Alexandru D. Ghika are initiativa de a-i repartiza boierilor pe robii domnesti pentru a li se da pamânt de muncit; *1839* - în Moldova se da dreptul robilor la rascumparare; *1842-1848* - în perioada de domnie a lui Gheorghe Bibescu, în Tara Românească se începe rascumpararea de catre stat a robilor de la boieri. În aceasta perioada, cel dintâi care si-a dezrobit robii a fost

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

revolutionarul Ion Câmpineanu; 1848 - în Moldova, “pâna la caderea domnilor reglulamentari în 1848” (Kogalniceanu **1891**, 27), si în Tara Românească, pâna la 11 iunie 1848 (când s-a dat citire art. 14 din Proclamatia Revolutiei) robii particulari (boieresti) “cu toata lovirea data sclaviei, au mai urmat a-si purta lanturile, desi mult usurate prin ideile noi si prin îmblânzirea moravurilor /…/ “ (Kogalniceanu **1891**, 27). În Tara Românească, desi declarati liberi prin aceasta Proclamatie, în fapt, pâna la legea din 1856, robii particulari (boieresti) au ramas în aceeasi situatie (eventual, salvându-se prin rascumparare); *1851* - în Tara Românească, domnitorul Barbu Stirbei interzice vânzarile de robi între boieri (particulari), statul procedând la rascumpararea lor, daca boierii respectivi solicitau aceasta.

[3] Noi însine am întreprins o cercetare a acestui subiect, concretizata într-o comunicare stiintifica prezentata, împreuna cu cercetatorul Nicolae Gheorghe, în cadrul Simpozionului “*Implicatiile sociologiei în cercetarea limbii si literaturii*”, desfasurat la Universitatea din Bucuresti (28 - 29 martie 1986).

[4] Daca în România, în momentul de fata, obiceiul se perpetueaza doar cu prilejul sarbatorilor de iarna (când, de fapt, nu sunt “jucati” ursi vii, rolul lor fiind preluat de un rrom ursar ce îmbraca o piele de urs), în Bulgaria, în vara anului 1996, am avut ocazia (de fata era si doamna interpreta de opera, prof. univ. Maria Slatinaru-Nistor) ca, în plin centru al Sofiei, în vecinatatea Operei, sa beneficiem de o reprezentatie oferita de un urs veritabil si de stapânul sau, un rrom ursar care asigura acompaniamentul muzical si da poruncile.

[5] Kogalniceanu (**1891**, 25).

[6] La Serboianu (**1930**, 53-57) laiesii (“laietii”) “formeaza un anumit numar de corporatii dupa meseria pe care ei o exercita” (p. 53): *ursarii, ciurarii, caldararii, fierarii, cositorarii, rudarii (“blidarii”* sau *“lingurarii”), potcovarii, spoitoresele (chivutele), mesterii-lacatusi, lautarii, florarесele si vânzatoarele de floricele de porumb, vrajitoarele, vacsuitorii de ghete si salahorii.*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[7] Un prieten, din localitatea Bontida, din apropierea orasului Cluj-Napoca, ne-a relatat ca rromii din satul sau sarbatoreau alternativ Pastele ungurilor, respectiv, pe cel al românilor (când acestea nu coincideau), considerându-se pe rând unguri, respectiv, români.

[8] Pentru amanunte a se vedea nota nr. 2de la §8

[9] v. §7 g4 si §8a.

[10] cf. Koptová (**1995**), pentru Slovacia, respectiv, Hübschmannová-Šebková-Žigová (**1991**) pentru Cehia.

[11] Denumirile de “tigani nomazi”, “tigani de satra”, tigani “laiesi”, sau “tigani de laie” sunt sinonime.

Din "Dictionarul enciclopedic ilustrat” al lui I.Aurel Candrea (**1931**) aflam: *laie* “ceata de tigani nomazi; *tigani de laie* = tigani nomazi, spre deosebire de *tiganii de vatra*, mai toti robi boieresti sau manastiresti si care erau meseriasi sau servitori”; *laiesi (laiasi)* “tigan de laie, nomad”; *tigan de satra* “tigan nomad”; *satra* “cort al tiganilor nomazi”.

[12] Categoria de “tigani netoti” era, la acea data (în anul 1944), disparuta. “Dictionarul enciclopedic ilustrat" (**1931**) mentioneaza: *netot* “tigan nomad, fara casa si satra, umblând cu capul gol, netuns, despletit si nepieptanat, îmbracat în zdrente si hranindu-se cu ce putea fura”.

[13] Cf. s. tc. *gurbetçi* “pribeag” si *gurbet* “strainatate; pribegie”. Colectivitate de rromi mai putin numeroasa pe teritoriul românesc. “Gurbetii”, prezenti preponderent în spatii balcanice de sud (în Serbia, Macedonia, Bulgaria, de pilda) si cunoscuti la noi sub denumirea de “zavragii”, vorbesc un idiom apropiat de cel al caldararilor.

[14] “Clopotarii” nu puteau constitui nici macar o breasla, persoanele în cauza exercitându-si meseria în mod independent.

[15] Probabil, Ion Chelcea a reprodus dupa C.I. Popp Serboianu (**1930**, 55): “Les Costorarii, les étameurs, habitent les villages proches de grandes villes; beaucoup d’entre eux

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

ont leur propre maison. Ils ressemblent aux Arméniens. *Leur langue contient beaucoup de mots arméniens et turcs*" (*subl. ns.*).

Remarci asemanatoare apar si la Jean-Paul Clébert (**1976**, 128): "Les étameurs et rétameurs tsiganes d'Europe semblent venir de Turquie ou leur séjour fut sans doute de longue durée. Mais leur dialecte contient, outre beaucoup de vocables turcs, de nombreux termes arméniens. Ces Tsiganes, les *Costorari*, sont connus pour leur très stricte observance des lois et coutumes de leur peuple".

[16] Într-o editie postuma a lui Petre Copoiu (**1996**, p.7-9), se arata ca rromii "spoitori" din Giurgiu, cu credinta "în Dumnezeul turcilor, în Alah", au fost botezati în anul 1935: "Noi credeam în Dumnezeul turcilor, în Alah. În anul 1935, primarul orasului ne-a strâns pe toti, pe tigani, ne-a dus la marginea apei si ne-a botezat. Numele noastre au ramas turcesti: Memet, Mustafa, Selim, Tosun etc. Unii dintre batrâni nu s-au botezat.

Când moare câte unul, nebotezat, nu îl duce popa la groapa ‹ *n.n.* în sensul ca la procesiunea de înhumare nu participa preotul ortodox ›, ci îl asaza în tron înfasurat într-o cerga, cu stea noua pe el; pe gura lui este o pânza neagra, ceea ce înseamna ca este turc nebotezat". De asemenea, din relatarea "La marginea orasului Giurgiu", consemnata de Petre Copoiu, în urma cu doua-trei decenii, si publicata în aceeasi editie postuma îngrijita de noi (Copoiu **1996**, 6-9), transpar aspectele relevante privind modul de viata al spoitorilor, preocuparile lor traditionale si mai noi: "Când eram mic, tatal si mama mea ne luau în caruta, luau carbune, ciocane, multi clesti, cositor si plecam prin sate. Acolo sedeam toata vara si spoiam tigaile, tingirile si caldarile taranilor. La margine de sat opream caruta si faceam cortul; doua prajini în partile ‹ laterale ale › cortului, care tineau pânza sa nu cada. Puneam un lemn deasupra, o beldie. Intram în cort pe sub cei pari, pusi în fata usii. Jos în cort erau toalele noastre si lucrurile tot jos. Pe pamânt puneam rogojina. Strângeam caldari din sat si le aduceam acolo unde sedeam noi. Ca sa spoiesc caldarea, mai întâi pun foc de lemne; frec caldarea cu nisip, apoi o spal cu apa; nevasta-mea îmi da traista cu scule. Încalzesc caldarea,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

dau cu cositor, dau cu tipirig, dau putin zinc, apoi dau pe ea cu cânepa sau cu bumbac. Spal caldarea.

Pâna când se lua focul, tatal meu îndrepta fundul caldarii cu ciocanul, dregea urechile si toarta, o stergea cu o cârpa înmuiata în otet sau în apa tare. Tata si mama sedeau cu fundul pe pamânt, strângeau caldarile între picioarele lor, faceau caldarile frumoase, ca argintul cel curat. Tata strângea de la tarani porumb, grâu si bani, umplea caruta si veneam toti la Giurgiu. Asa traiam înainte.

/…/ Tatal meu avea doi cai si doua bivolite. Iarna vindeam lapte sa ne <între>tinem.

Copiii mei au învatat carte, merg la lucru, noi traim mai bine acum ca înainte.

Mai avem bivolite si cai si toamna tatal meu, batrânul meu tata, mai merge prin sate sa spoiasca caldari."

[17] v. si articolele Elenei Marushiakova, *Ethnic Identity Among Gypsy Groups in Bulgaria* (**1992 a**, 95-115) si *Етническа характеристика на циганите в Бчлгария* (**1991**, 12-21).

[18] Comparând, la rândul nostru, mostrele din dial. burgur‡iilor si drindarilor cu formele corespunzatoare din dialectul rromilor spoitori din Oltenita, constatam ca acesta din urma prezinta particularitati comune atât cu dialectul rromilor *drindari* (subdial. din Zlatarita), cât si cu dial. rromilor *bugur‡ii*, la nivel: - *fonetic* - trecerea lui *d* sau *g* în *z* (cf. l. rr. c. *lulu**d**ĭ (lulu**g**í)* > lulu**z**í "floare", *go**d**ĭ (go**g**í)*> go**z**í "minte") sau a lui *t* sau *k* în *c* [ts] (cf. l. rr.c. ***k**irmó* > ***c**irmó* "vierme", *ma**t**ĭmós (ma**k**ĭmós)* > ma**c**imós "betie"), înainte de **-i-**;

-în dial. drindarilor/rromilor din Zlatarita, la forma de ind. prez. p.I, sg. **–v-** din desinenta verbala este slab sau deloc perceput: cf. lb. rr. c. *(me) dikhá**v*** "eu vad" / dial. bugur‡iilor *(me) dikhá**v**a* "eu vad"/dial. rromilor drindari *(me) dikhá**a*** "eu vad".

În dial. spoitorilor din Oltenita **–v-** este perceput ca **–w-**: *(me) dikhá**w**a* "eu vad" etc.;

- *morfologic*: - desinenta de nom. plural pentru substantivele masculine împrumutate cu forma la nom. sg., în **–os** (comuna în dial. bugur‡iilor, drindarilor si spoitorilor) este –

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

óvja > ówja > ója, “morfemul slav de plural **–ove-** combinat cu marca de pl. din lb. rr. **–a**” (Igla-Konstantinov and Alhaug (**1991**, 131) etc.;

În schimb, sunt sesizate si deosebiri, ca, de ex., sufixul substantivelor abstracte. În dial. spoitorilor din Oltenita, acest sufix este **–mós**: *phari**mós*** “greutate; dificultate”, *terni**mós*** “tinerete”, în timp ce în dial. drindarilor si bugur‡iilor îi corespunde sufixul **–pe** (Igla-Konstantinov and Alhaug (**1991**, 130) citeaza din aceste doua dial. cuvântul *taci**pe*** “caldura”, caruia, în dial. spoitorilor, îi corespunde, de ex., *caci**mós***).

La nivel lexical, coexista în dial. bugur‡iilor, drindarilor si spoitorilor elemente neîntâlnite în alte dialecte, numite de noi *prebalcanice* (Igla-Konstantinov and Alhaug (**1991**, 129) le denumesc “preeuropene”), ca, de pilda, : *kïzáj(s)* “copil”, sau elemente *bulgaresti*: *gledános (glendálus)* “oglinda” s.a.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

8. Dialectele rrome din România

a) Teoria straturilor dialectale

În capitolul precedent, cu prilejul caracterizarii grupurilor de rromi din România, dupa criteriul socio-lingvistic îndeosebi, s-au facut în permanenta trimiteri de la un grup dialectal rrom la altul.

O prezentare însa din planul general al dialectelor rrome în cel particular, reprezentat de dialectele rromilor din Româniao vom face în cele ce urmeaza.

Terminologia prin care idiomurile rrome erau defalcate, pâna nu demult, în: *a) idiomuri din grupul "vlah"* si *b) idiomuri din grupul "non-vlah"* (ce avea sa ne aduca si noua neplaceri prin utilizarea ei [1]) data de la începutul acestui secol, fiind introdusa de Bernard Gillat-Smith[2].

Aceasta distinctie *vlah / non-vlah*, utilizata dupa aceea în întreaga lume, viza, în principal, influenta masiva exercitata de limba româna asupra idiomurilor rrome, în perioada de pâna la dezrobirea rromilor din Principatele române (a doua jumatate a sec. al XIX-lea).

Formularea nu acoperea însa realitatea lingvistica din vastul teritoriu în care existau rromi, în principal, european, american, australian.

Revista pariziana "Études Tsiganes" ne informa, în anul 1982[3], ca un tânar lingvist francez (occitan), dl. Marcel Courthiade, studiaza intens posibilitatile de grupare, pe baza realitatii dialectale, a idiomurilor rrome.

La putin timp dupa aceea, cercetatorul avea sa publice o serie de articole pe aceasta tema, din care, din ratiuni metodologice, vom mentiona doar sectiunea *Structura dialectologica a limbii rromani*, din teza sa de doctorat (**1995**, 70-110), în care se procedeaza la trecerea în revista a tuturor încercarilor de clasificare a idiomurilor rrome europene, date la iveala de: F.X. Miklosich (**1872-1881**, I. 3 si în cont.), Arhiducele Iosif ‹ József főherczeg ›

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

(**1902**, 9), Jan Kochanowski (**1963**, 109), Georges Calvet (**1968**; **1987**, 43)[4]. Terence Kaufman (citat de Hancock **1975**: 7), Lev Čerenkov si Tatiana Ventcel' (**1976**, 285).

Depasind clasicele repartizari geografice ale idiomurilor rrome dupa criteriul national (statal), Marcel Courthiade trece la clasificarea idiomurilor rrome europene dupa criteriul straturilor dialectale, asezate succesiv în spatiul european. Ideea unei astfel de clasificari este motivata, pornindu-se de la realitatile din teren, de la diferentierile percepute dintre un idiom sau altul, care nu pot fi demarcate clar pe baza isogloselor[5], tocmai din pricina particularitatilor cimentate, ca urmare a asezarii vorbitorilor ce reprezinta diversele dialecte din zonele dialectale respective, în momente istorice diferite. Astfel, Marcel Courthiade condenseaza diversitatea dialectala rroma în trei straturi succesive de expansiune si, în cadrul fiecaruia din ele, admite existenta unor subdivizari dialectale traditionale (**1995 a**, 85-86). Autorul prezinta câteva dintre principalele trasaturi distinctive ale dialectelor din stratul I, cel mai vechi, si ale dialectelor din straturile II-III, mai noi, (**1995 a**, 86-88), pe care încercam sa le concentram în tabelul urmator:

Parametrul	**Stratul I** **(S I)**	**Stratul II** **(S II)**	**Stratul III** **(S III)**
tipul vocalei din desinenta de ind. perf. (p. I, sg.)	Vocalele posterioare **–o- (-io-)** sau **–u- (-iu)** Ex.: *phirdóm, phirdiom, phir-dium, phir‡um* “(eu) am umblat”	Idem S III	Vocala anterioara **–e-** *Ex.***:** *phirdém* *“(eu) am umblat”*
Alterarea/nonalterarea afixului **–ni** (s.m. la nom. sg.)	Ex.: ***paní*** “apa” *kho**ní*** “seu” *ku**ní*** “cot”	Idem S III	*Paj, pají* “apa” *khoj, khojí* “seu” *kuj, kují* “cot”
mutatia africatei **čh(***t*ʃ**)(***čh*>ś**)**	- nu se remarca Ex.: ***ćh**ib* “limba”	Idem S III	***śib*** [var. cald. *śïb*] “limba”

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

mutatia africatei **ğ** [d‡](*ğ* > *ź*)	-nu se remarca Ex.: ***ğenó*** "ins; tip; persoana"	Idem S III	*źenó* "ins; tip; individ"
sufixul s.m. abstracte la nom. sg.	**-pe(n), -pa** **-be(n), -ba** Ex.: *gugli**pe(n)**/gugli**pa*** *gugli**be(n)**/ gugli**ba*** "dulceata"	Idem S I	**-mos** gugli**mos** "dulceata
adverbul de comparatie la adj. si adv.	*po* "mai"	*po / maj* "mai"	*maj* "mai"
împrumuturi românesti tipice	- în zona subdunareana nu se remarca	- în zona românească: idem S III	*lùmia* "lume" *tràjo* "viata" *vòrba* "cuvânt" *gïndisarel* "a se gândi"

Pe baza acestor parametri si a rezultatelor obtinute prin investigarile pe întreaga arie europeana de raspândire a idiomurilor rrome cu ajutorul propriului sau chestionar[6], Marcel Courthiade a grupat idiomurile rrome în cadrul celor trei straturi dialectale de evolutie (Kurtiàde **1994** , 16-19; **1995 a**, 104-106).

Configuratia idiomurilor grupate în cele trei straturi, în acceptiunea lui Marcel Courthiade, se prezinta astfel:

Stratul I reuneste idiomurile vechi rrome, amintite la §7 II g4, adica cele ale *mećkarilor, kabu‡iilor, xandurilor, drindarilor, erliilor, arliilor, bugur‡iilor, maha‡erilor, ursarilor, spoitorilor,* ale *rromilor "carpatici", polonezi,* ale celor *din Rusia septentrionala*, cele ale *rromilor din Abruzzes* si din *Finlanda*, dialectele *sinto-manuche.*

Stratul II înglobeaza idiomurile rrome ale:

- *ćergarilor* (din Muntenegru, Bosnia, si din nordul Albaniei, în care se remarca o puternica palatalizare a tuturor dorsalelor si dentalelor);

- *gurbetilor* din Serbia;

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- *ǂambazilor* (idiom apropiat de cel al “gurbetilor” (Macedonia); cf. si român. *geambas (de cai);*

- *fićirilor* si *filipiǂiilor* (din Grecia);

- o parte din grupul de idiomuri denumite generic “*vlah*” din Bulgaria si România.

Stratul III cuprinde idiomul *kalderaś* (id. caldararilor), cel mai raspândit id. rrom – întâlnit în Europa, în cele doua Americi si în Australia - si id. *lovarilor* (vorbit si el pe o arie destul de larga (în Europa Centrala, Scandinavia, SUA) si confundat, uneori, cu id. caldararesc. În raport cu Stratul I, idiomurile din Stratul III cunosc schimbarea africatelor în fricative (*ćh* > ś, respectiv, *ǧ* > *ź*).

Pe lânga aceste idiomuri rrome, mai exista si *pogadialectele* (denumite astfel de la dial. *pogadi* vorbit în Marea Britanie, devenit prototip), care se rezuma la un mic “vocabular de rudimente de limba rromaní” (Kurtiàde **1994**, 17) grefat pe limba dominanta din tara în care respectivii vorbitori traiesc. De ex.: idiomurile *ibero-rrome* (idiomul *caló*, grefat pe spaniola, portugheza, catalana, occitana, basca), *idiomurile anglo-rromaní* (sau “pogadi”, din Marea Britanie, cu varianta *scotto-rromanî*) etc.

Cum lesne s-a observat, idiomurile spoitorilor si ursarilor din România sunt încadrate în *Stratul I de dialecte rrome.* De altfel, includerea lor printre aceste idiomuri s-a facut pe baza semnalarilor noastre (argumentate prin fapte de limba si, mai ales, ca urmare a publicarii articolului *Remarques sur les méthodes d’enseignement de la langue rromani dans les écoles roumaines,* cu variante în lb. engleza, spaniola si germana, în publicatia “Interface” a Universitatii René Descartes din Paris (Sarau **1994 d**, 9-12).

Prezentam mai jos *Tabelul cu parametri comparativi reprezentativi pentru principalele dialecte rrome din România* din care se pot urmari similitudinile cu dialectelerrome din S I (în cazul *dialectelor ursarilor* si *spoitorilor*), respectiv, cu cele din S II (dupa unii autori, cu cele din S III) - în cazul *dialectului caldararilor*.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

b) Tabel cu parametri comparativi reprezentativi

pentru principalele dialecte rrome din România

Parametrul	**Dialecte din stratul I:**		**Dialecte din stratul III:**
	ursaresc	**spoitoresc**	**caldararesc**
a) la nivel fonetic: - tipul vocalei din desinenta de la pers. I, sg., ind., perf.	diftongul **–eó-** si voc. posterioara **-ó-**: *(me) uśtin**eó**m* “(eu) m-am urcat” *(me) dikhl**ó**m* “(eu) am vazut”	vocala posterioara **-ó-**: *(me) kerd**ó**m* “(eu) am facut”	- voc. **-é-**: *(me) kerd**é**m* “(eu) am facut”
- palatalizarea afixului **–ni** al s.m. si al s.f. (la nom. sg.)	*pa**ní*** “apa” *kho**ní*** “seu” *ku**ní*** “cot”	*paj**í*** “apa” *khoj**í*** “seu” *kuj**í*** “cot”	paj ***“apa”*** *khoj* “seu” *kuj* “cot”
- mutatia africatei **ćh** în fricativa **ś**	nu ***ćh**on* **“luna”** ***ćh**ib* “limba”	nu ***ćh**urí* “cutit”	*da* ***ćh**on* > ***ś**on* “luna” ***ćh**ib* > ***ś**ib* “limba”
- mutatia africatei **ǧ** în fricativa **ź**	da ***ź**enó* “ins; individ; persoana” *penź**a**rel* “a cunoaste”	da ***ź**i* “pâna” ***ź**amutró* “ginere”	*da* ***ź**enó* “tip; ins; persoana” ***ź**i* “pâna”
- pierderea aspiratiei în cazul consoanelor *kh, ph, th*:	accidental: ***ph**ral* > ***p**ral* “frate”	Nu	*nu*
- palatalizarea, înainte de voc. *e* sau *i*, a cons. aspirate **–th-** > **ćh**	nu *them* “tara”	Nu	*da* *ka**th**é* > *ka**ćh**é* “aici”

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

			***th**em* > ***ć**hem* “tara, stat”
- palatalizarea **-(dĭ)gĭ** > **zi** **-ći** > **ci**	nu *lulu**dĭ*** “floare”	lulu**dĭ** [lulu**gí**] > lulu**zí** “floare” *paramì**ći*** > *paramì**ci*** “poveste”	***-dĭ- > gi:*** lulu**dĭ** > lulu**gí** ***“floare”***
- remarcarea protezei **a** la verbe si substantive	nu ***biáv*** "nunta" ***resél*** "a ajunge"	nu ***beáw*** "nunta" ***śúnla*** "a auzi, a asculta"	*da* ***a**biáv* "nunta" ***a**rësël* "a ajunge"
- tendinta de apocopare	nu	da *grast* > *gras* “cal”	*nu*
- trecerea cons. **k** si **kh** înainte de *e* sau i în **t**, respectiv **th**, sau în **c** [ts], respectiv ć**h**	bi**k**ináw < bi**t**ináw "eu cumpar" **k**iśáj > **t**iśáj “nisip” **k***erkó* > ***t**erkó* “amar” ***kh**ilaló* > ***th**ilaló* “untos”	***k**irmaló* > ***c**irmaló* "viermanos" ***th**il* > *ć**h**il* "unt"	*da* ***k**inél* > ***t**inél* “a cumpara”
- asurzirea cons. finale ale substantivelor la nom. sg.	partial Cf. *dan**d*** > *dan**t*** “dinte”	*da* *da**d*** > *da**t*** “tata”	*nu*
- trecerea cons. finale **-v-** în semiconsoana **-w-** la formele verbale (ind. prez., p.I, sg. mai ales) sau în cazul substantivelor terminate în aceasta consoana la nom. sg.)	da *ga**v*** > *ga**w*** “sat” *(me) kerá**va*** > *(me) kerá**wa*** **“(**eu) fac"	Idem	*Idem*
- consonantizarea semiconsoanei **-w-** în **-v-** în cazul substantivelor, la	- Nu, la nom. pl.: *ga**w*** “sat”, *gawá* “sate”	Da, în flexiunea nominala: *gavésk/o, -i, -e, -e* “de sat; al (a,	fluctuant

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

nom. pl. sau în flexiunea nominala	- Da, în flexiunea nominala: *gavéskoro* "al satului"	ai, ale) satului"	
- prezenta var. fonetice **ë** [∂] pentru voc. **e**	nu	nu	*da* *k**e**rél* > *k**ë**rël "a face"* *kh**e**r* > *kh**ë**r* "casa"
- sesizarea -rr- ului retroflex, cacuminal	nu	da ***rr**omanéste* "în maniera rroma" *i xuxú**rr*** "ciuperca"	*da* *Le **rr**om* "rromi*i* " (inclusiv în var. nazalizata: **-nrr**: *m**ï**nrrë* "ai mei, ale mele"
- prezenta cons. finale **-p-** la f. vb. de p.I, sg. (la ind. prez.) înainte de pron. pers. (în acuz., dat., sg.) *tu(t)*	(me) *dikhá**v*** tut > (me) *dikhá**p*** tut "(eu) te vad" (me) *da**v*** tu > (me) *da**p*** tu "(eu) îti dau"	nu	*nu*
- tendinta de înlocuire a voc. **i** prin **ï** (în cuvinte neîmprumutate)	nu *bri**ś**índ* "ploaie"	nu *bri**ś**ínt* "ploaie	*da* *br**ï**ś**ï**nd* "ploaie"
- schimbarea diftongului **–aj-** în **-ej-**	nu *ć**haj*** "fata" ***daj*** "mama"	nu *ć**haj*** "fata" ***daj*** "mama"	*da* ***śej*** "fata" ***dej*** "mama"
- disimilarea cons. finale **-v-** în **-b-** (din primul component al vb. compuse sau din finalul participiilor) de	da *thá**v**del* > *thá**b**del* "a curge" *phara**v**dó* > *phara**b**dó* "spart"	nu	*nu*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

catre **-d:**			
- vocala/diftongul caracteristice la pl., în tema substantivelor feminine	- vocala –**e-**: *pirénca* " cu oale", *ćiriklén* "pe pasari"	- vocala *e*, uneori diftongul **–ie-:** *o rromnién* "pe rromele (pe tiganci)	*diftongul –**ea-**:* *o pharimós le buteángo* "dificultatea lucrurilor"
- tendinta spre metateza, mai frecvent la grupe cu **r**	nu	*berś* > ***breś*** "an" *barvaló* > *bavraló* "bogat"	*nu*
- palatalizarea componentelor consonantice din cadrul adjectivelor si participiilor	nu	da, la formele de f.: *lo**ló,** lolí, lolé,* *lo**lé** > loló, lo**jí**, lolé, lolé* "rosu, rosie, rosii, rosii"; *laźaw**dó**, laźaw**dí**, laźaw**dé**, laźawdé > laźawdó, laźawź**i**, laźaw**dé**, laźaw**dé*** "rusinat, rusinata, rusinati, rusinate"	*Numai la adj. f.* roma**ní** *se sesizeaza palatalizarea terminatiei:* roma**ní** > roma**jí** *"rroma; rromaní; tiganeasca"*
b) la nivel morfologic - terminatia la nom. sg. a s.m. împrumutate:	**-os**: *blók**os*** "bloc" **-ri**: *bokséri* "boxer"	**-os** **-ri**	***-ó (-ós**, în împrumuturile vechi, grecesti):* o dóftor**o** *"doctorul"*
- terminatia la nom. sg. a s.f. împrumutate.	**-a:** *óka* "oca" *sínia* "masa" *kúśma* "caciula"	**-a**	***-a**:* pílda *"exemplu; pilda";* sinía *"masa"*
- desinenta s.m. împrumutate la nom. pl.	**-ója**: *blokója* "blocuri" **-ia**: *boksér**ia*** "boxeri"	**-ója** **-ia**	***-uri**: ćéro**(s)**/ćéruri;* **-e[-eá]**: *o ućeníko/äl ućeńć**e(a)***

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

			"ucenic, ~i"
- desinenta s.f. împrumutate la nom. pl.	**-es:** *ók**es*** "ocale" *sín**ies*** "mese" *kúśm**es*** "caciuli"	**-es**	***-e:*** píld**e** *"pilde"*
- sufixul s.m. abstracte	**-pé**: *śudr**ipe*** "racoare" *tern**ipe*** "tinerete" Rar: **-bé:** *patia**bé*** "încredere" x***abé*** "mîncare"	**-mós**: *śudri**mós*** *terni**mós*** Exc. Câteva s.m. în **–bé**: ***xabé*** "mâncare" etc.	***-mós:*** śudri**mós** tërni**mós** Exc. x***abé*** "mâncare"
- articolele pentru *s.m.*: a) la *nom. sg.* *pl.* b) la *acuz.*: *inanimate sg.* *pl.* *animate sg.* *pl.* c) la *cazurile oblice sg.* *pl.*	 *o* grast "calu*l* " *o(l)* grastá "cai*i* " *o* kher "(pe) cas*a* " *ol* kherá "(pe) cs*ele* " *le* grastés "(pe) calu*l* " *le* grastén "(pe) cai*i* " *le* grastésa "cu calu*l* " *le* grasténca "cu cai*i* "	Invariabil *o*: *o* gras "calu*l* " *o* grastá "cai*i* " *o* kher "(pe) cas*a* " *o* kherá "(pe) case*le* " *o* grastés "(pe) calu*l* " *o* grastén "(pe cai*i* " *o* grastésa "cu calu*l* " *o* grasténca "cu cai*i* "	 *o* grast *äl* grast(á) [dar si *lé]* *o* khër "(pe) *casa"* *äl* khër(á) "(pe) case " *le* grastés "(pe) calu*l* " *le* grastén "(pe) cai*i* " *le* grastésa "cu calu*l* " *le* grasténca "cu cai*i* "
- articolele pentru *s.f.*: a) la *nom. sg.* *pl.* b) la *acuz inanimate sg.*	 *e* trás "fric*a*" *o(l)* papiná "gâste*le*" *e* bar "(pe) gradin*a*"	 *i* leléka "barz*a*" *o* lelékes "berzele" *i* bar "(pe) gradin*a*"	 *e* phej "sor*a*" *äl* phej(á) [dar si *le*] "surori*le*" *e* bar "(pe) gradin*a*"

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

pl. *animate* *sg.* *pl.* c) la *cazurile oblice* *sg.* *pl.*	*o(l)* bará "(pe) gradini*le*" *le* daján "(pe) mam*a*" *le* ćiriklén "(pe) pasari*le*" *le* ćirikleása "cu pasare*a*" *le* ćirikléngere "ai, ale pasarilor"	*o* bará "(pe) gradinil*e*" *o* daján "(pe) mam*a*" *o* ćiriklién "(pe) pasaril*e*" *o* ćirikleása "cu pasarea" *o* ćirikliénge "pasarilor"	*äl* bará "(pe) gradini" *le* dejá "pe mam*a*" *le* deján "pe mam*e*" *le* dejása "cu mam*a*" *le* dejánca "cu mam*e*"
- plural aberant în **ø** pentru s.m. (la nom. pl.)	da - ol dand**ø** "dintii" (rar)	*nu*	da äl (le) dand**ø** "dinti**i**"
- forma genitivelor (lungi/scurte)	*lungi*: *sapés/**koro*** "al sarpelui" *sapés/**kiri*** "a sarpelui" *sapés/**kere*** "ai sarpelui" *sapén/**goro*** "al serpilor" *sapén/**giri*** "a serpilor" *sapén/**gere*** "ai serpilor" *sapén/**gere*** "ale serpilor"	*scurte*: *sapésk/**o, -i, -e, -e*** "de sarpe, al (a, ai, ale) sarpelui" *sapéng/**o, -i, -e, -e*** "de serpi, al (a, ai, ale) serpilor"	scurte: *sapësk/**o, -i, -e, -e*** "de sarpe; al (a, ai, ale) sarpelui *sapëng/**o. –i, -e, -e*** "de serpi; al (a, ai, ale) serpilor"
- modalitatea de compunere (la numerale)	- *cu voc. de legatura* **–u-**: *deś**u**jékh* "unsprezece" *deś**u**dúj* "doisprezece" etc.	- cu voc. de legatura **-u-**: *deś**u**eftá* "saptesprezece" *saran**du**dúj* "patruzeci si doi"	- cu voc. de legatura *–u-* (între 11-19) si cu conj. *thaj* "si", în rest: *deś**u**jékh* "unsprezece" *biś **thaj** duj* "douazeci si doi"
- situatia numeralelor ordinale	- se pastreaza partial (cf. urs. *anglunó* [1] *jekhtó* "primul", cf. urs. *dujén/goro*	împrumuta în totalitate din lb. româna): *al dóilea* gras "al doilea cal"	- se formeaza cu suf. **–to**: *jekh* + **to** > *jékhto* "primul, întâiul"

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

	(-giri) [1] dújto "al doilea, a doua"	*a tréja* daj “a treia mama”	*śtar* + **to** > *śtárto* “al patrulea”
- sincoparea vocalelor din pronume	Rar: *saworó* > saró “tot” *saworí* > sarí “toata” *saworé* > saré “toti, toate” *mirí* > mi “a mea *miró* > mo “al meu” *miré* > me “ai, ale mele” *tiró* > to “al tau” *tirí* > ti “a ta”; *tiré* > te “ai tai, ale tale”	Idem	da *saworó* > soró (invariabil) “tot, toata, toti, toate” (v. si urs.)
- pronume reflexive	- invar. *pe* “se”	*-pe(s)* “se” (p. a III-a, sg.): dikhéla *pes* “(el, ea) *se* vede; *se* uita” *pumén* “se” (p. a III-a, pl.): dikhéna *pumén* “(ei, ele) se vad; (se uita)”	invar. *pe* “se”
- modalitatea de formare a viitorului sintetic: analitic:	la f. vb. de prez. se adauga **–a**: *arakhása* “(noi) vom gasi” **ka** *arakhás* “(noi) vom gasi”	- Nu se releva; - cu ajutorul partic. **kam** (< vb. *kaméla* “a vroi, a dori”. Ex.:me **kam** keráw “eu voi face”	- la f. vb. de prez. se adauga **–a**: *arakhël* + **a** > arakhël**a** “(el, ea) va gasi” - cu vb. **avéla**: ći *avéla* te merën “(ei, ele) nu vor muri”

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- caracteristica vb. reflexive (sintetice), neînsotite de f. pron.:	- sunt terminate în **–eól**: *śuneól* “a se auzi (“se aude”)	- sunt terminate în suf. **–zól** (la ind., prez., p. a III-a, sg.): ***kerzól*** “a se face (“se face”)	- doar cele împrumutate au suf. **-sáv** (la prez.) respectiv, suf. **-saj-** si afixul **-l-** la perf. (cf. *mutis**ávël*** “(el, ea) se muta”/ *mutis**ájlo*** “(el, ea) s-a mutat”
- caracteristica vb. reflexive (analitice, cu pron.) la p. a III-a (sg. si pl.):	- însotite de pron. refl. inv. *pe(s)* “se” ***arakhel pes*** “(el, ea) se întâlneste” (sg.)/*arakhén* ***pes*** “(ei, ele) se întâlnesc” (pl.)	Însotit de pron. refl. **pes** (p. a III-a, sg.), respectiv de pron. refl. **pumén** (p. a III-a, pl.)	- sunt însotite invar. de pron. refl. **pe** “se” (la p. a III-a sg. si pl.)
- afixe caracteristice verbelor împrumutate	- se termina în afixul **–zel**: *daśti**zél*** “a putea”; ***sborízel*** “a vorbi”; ***traízel*** “a trai”; ***poftizel*** “a pofti” < forme de p. a III-a, ind., prez., sg.›	Cu interfixul **–sar-:** *lućis**árla*** “a luci” <(el, ea) luceste>	- cele cu interfixul **–sar-** sunt tranzitive: *mutis**arël*** “a muta” <(el, ea) muta> - pentru cele cu suf. **–sáv-** v. mai sus !
negatii specifice	*ni*	Preponderent, *na*; cf. si *nákha* “nu”, “ba”, *ni* “nici”	*ći*; v. si *níci* “nu”
- adverbul tipic pentru formarea comparativului (analitic) al adj. si adv.	adv. românesc *maj* “mai”	adv. slav *po* “mai”	adv. românesc *maj “mai”*
- variantele conj. *thaj* “si”	*haj*	- Nu se releva; apare însa conj. *hen* “si” (coord. si adversativa	da: *haj, t(h)a*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

		“iar”)	
- prezenta conj. cumulative cu sensul “si (de asemenea)”	*li*: ~ *tumé* “si voi”	- ca element postpus apare *da* (din lb. tc.) "si (de asemenea)" me *da* "si eu"; amén *da* "si pe noi"	*vi* “si (de asemenea)”

c)la nivel lexical

Cuvinte tipice			
substantive			
- parti ale corpului (si cele ce tin de el)	*(o) gutúp* “gât”(iar *(e) men* semnifica “guler”)	*(i) men*	*(e) korr*
gât	*(e) koć*	*(i) koćik* (glezna)	*(e) ćiang*
genunchi	*(o) piró*	*(o) pirró*	*(o) punrró*
picior	*(e) musí*	*(i) musí*	-
brat	*(ol) zeneá*	*(o) dumó; phiké*	*(äl) zëjá* (doar f. de pl.)
spinare	*(o) iló*	*(o) zi*	*(o) gi* (stomac; suflet); *(o) iló* (inima; suflet)
inima			
- membri de familie, rubedenii			
copil	*(o) ćheavó*	*(o) kïzáj*	*(o) śeáv*
cumnata	*(e) kumnáta*	*(i) źeśtáj*	*(e) kumnáta*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

socru	*(o) sókros*	*(o) sastró*	*(o) sókro*
soacra	*(e) sókra*	*(i) sasúj*	*(e)sókra*
cuscru		*(o) xnamík*	
-animale, pasari, insecte, produsele lor			
magar	*(o) xer*	*(o) magári*	*(o) magári*
soarece	*(o) kermusó*	*(o) gurmusó*	*(o) hïrco*
gaina	*(e) khajní*	*(i) kahní*	*(e) khajní*
barza	*(e) bárza*	*(i) leléka*	*(o) kokostïrko*
vaca	*(e) gurumní*	*(i) níśka*	*(e) gurumní*
câine	*(o) źukél*	*(o) źukél*	*(o) źiukël*
catel		*(o) rukunó*	*(o) rikonó*
fluture	*(e) paparúda*	*(i) paparúda*	*(e) päpärúga*
albina	*(e) albína*	*(i) berúj*	*(e) birovlí*
musca	*(e)bïrlí*	*(i) mací*	*(e) mak*
viespe	*(e) birlí*	*(i) véspea*	
ou	*(o) vanró*	*(o) arró*	*(o) anrró*
faina		*(o) aró*	*(o) arró*
-obiecte de îmbracaminte			
pantalon		*(i) pantalúna*	*(äl) kálcï (pl.)*
caciula	*(e) kuśma*	*(o) kalpác*	*(e) stadí (stagí)*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

- arbori, plante etc.			
mar (pom)		*(i) ambrïn phabajéngo*	*(e) phabelín*
para		*(i) péra*	*(o) ambról*
par			*(e) ambrolín*
copac	*(o) rukh*	*(i) ambrïn*	*(o) kaś(t)*
frunza	*(e) patrín*	*(i) frúnza*	*(e) patrín*
porumb	*(o) kukurúzi*	*(o) misíri*	
ciuperca		*(i) xuxúrr*	*(e) buriáca*
- obiecte si animale ce tin de exercitarea meseriei			
cârpa	*(o) kotór*	*(o) kotór*	*(e) dïrza*
nod	*(o) kómb/o, ea* “nod, ~uri”		*(o) kómbo*
cositor	*(o) kositóri*	*(o) arćić*	*(o) arćićći*
caldare	*(e) kakávi*	*(i) kakáji*	*(e) kakávi*
urs		*(i) méśka*	*(o) riś*
tipirig		*(o) niśadíri*	*(o) caparíko*
arama	*(e) aráma*	*(i) xarkúm*	*(e) xárkuma*
ciocan	*(o) sivri*	*(o) ćikićći*	*(o) ćiokáno*
caruta		*(i) karúca*	*(o) wurdón*
cort	*(e) céxra*	*(i) fámia*	*(e) katúna* “cort”
		(o) ćeadïri	*(e) cära* “cort; satra”

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Alte substantive:			
oras	*(e) diz*	*(i) zis*	*(o) fóro*
masa, mese	*(e) sínia, o sínies*	*(i) sínia, o sínies*	*(e) sïnía*
poveste	*(e) paramísi*	*(i) paramíci*	*(e) paramíći*
gluma	*phereás*	*(o) śakás*	*(e) phirás*
cruce	*(o) truśúl*	*(i) krúćea*	*(o) truśúl*
câmp	*(o) kïmpos*	*(i) vázi*	*(o) kïmpo*
turc (s.)			*(o) xoraxáj*
Adjective			
mic	*tiknó*	*ciknó*	*cïknó (cïgnó)*
scump		*pahalïs (invar.)* “scump, ~a, ~i, ~e”	*kuć*
verde	*zéleno* “verde” (m.f.)	*vérd/o, (-o, -ója, -ója)* “ver/de, -zi”	*zëleno* “verde” (m.f., sg.)
	zélena “verzi” (m.f.)		*zëleja* “verzi” (m.f., pl.)
galben	*gálbino* “galben, ~a”	*źïl/to, (-ci, -te, -te)* “galben, (~a, ~i,	*gálbeno* “galben, (~a, ~i, ~e)”
	gálbina “galbeni, galbene”	~e)”	
lung	*ďïlgo* “lung, ~a”	*zinzar/dó (-zí, -dé, -dé)* “lung, ~a, ~i,	*lúngo* “lung, ~a”
		~i)	*lúnźi* “lungi” (m. f., pl.)
curat	*śuźo*	*kurát/os, (-a, -ója, -es)* “cura/t, (-ta, -ti,	*uźó*
		-te)”	
stricat	*rimomé (invar.)* strica/t, -ta, -ti, -te	*arav/dó, (-zí, --dé, -dé)* “strica/t, -ta, -ti,	*rimomé (invar.)*
		-te”	

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

turcesc	*turćitika (invar.)* “turce/sc, -asca, -sti, -sti”	*xoraxan/ó, (-í, -é, -é)* “turce/sc, -asca, -sti, -sti”	*xoraxanó* “turc, tatar, musulman”
puternic	*zoraló*	*zoraló*	*zuraló*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Pronumele personal	*me* *amé*	*me* *amé*	***me*** ***amé***
	tu *tumé*	*tu* *tumé*	*tu* *tumé*
	ow "el" *on* "ei, ele"	*ow da* "el" *ona* "ei"	*wow* *won*
	oj "ea"	*oj dea* "ea" *odéna* "ele"	*woj*
Pronumele reflexiv	*man* *amén*	*man* *amén*	*ma(n)* *amén*
	tut *tumén*	*tut* *tumén*	*tu(t)* *tumén*
	pes *pe(s)*	*pes* *pumén*	*pe* *pe*
Pronumele interogativ			
cât, câta, câti, câte?	*kuzóm*	*kibór*	*kazóm; sóde*
mie		*mia*	*mija*
cinci; cincizeci	*pánź; peinda*	*pańć; peinda*	*pánź; peinda*
Verbe**:**			
a fi (ind. prez.)	*som, san, si, sam, sen, si*	*som, seán, si, seám, siné, siné*	sïm, san, sï, sam, san, sï
trebuie	*trebúl*	*trebúj*	*trëbúl*
a vorbi	*sborízel, phenél*	*vakérla; déla dúma*	*dél dúma*
a putea	*daśtizel*	*aśjí*	*d-aśtíl*
a nu putea	*n-aśtil*	*n-aśjí*	*n-aśtíl*
a întoarce	*bóldel*		*ambódel*
a zbura	*xureál*	*urár(la)*	*xureál*
a se lauda	*del pes baró*	*aśárla pes*	*aśarël pe*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

a lucra	*kerél butí*	*kérla hïsméci*	*kërël butí*
Adverbe			
numai	*númaj*	*sási; sácis*	***núma***
nimic	*níśto*	*nikhaćík*	*kháńći*
direct	*órta*	*dowrús*	*vórta*
repede	*sígo*	*sígo*	*sïgo; íto; fúgo*
ieri	*iź*	*rací*	*aratí*
mâine		*ajnára*	*texára*
încet (lent)	*pohalés*	*javáśi*	*líno*
atunci		*ozumánt*	*atúnći*
putin	*zálaga*	*ćíma* (**1. c**eva **2.** putin)	*cïra; xancï*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[1] v. Ion Vasiliu, *O diversiune antiromâneasca: dictionarul rom-român*, "România Mare", Anul III (1992), nr. 128 (18 dec. 1992), p.16.

[2] Igla-Konstantinov and Alhaug (**1991**, 123) arata ca distinctia *vlah – non-vlah* a fost introdusa de catre diplomatul englez (acreditat în Bulgaria), Bernard Gilliat-Smith, zis "Petulengro" (*n. ns.)*, în lucrarea sa *The Report on the Gypsy Tribes on North-East Bulgaria* (**1915**, 56, 65, 71). Într-un capitol intitulat "Ambiguitatea termenului "vlax"", Marcel Courthiade (**1995 a**, 90), confirma paternitatea terminologiei si ne supune atentiei faptul ca în Bulgaria functioneaza distinctia între *vlaśki cigani* ("vechii nomazi") si *vlaxiśki cigani* ("asa-zisii tigani românofoni"). Pe de alta parte, cercetatorul occitan invita lectorul sa sesizeze ca într-o alta acceptiune termenul "vlax" <vlah> depaseste influenta lingvistica din spatiul românesc, extinzându-se în întreg spatiul danubian (se citeaza în acest sens perceptia personala a cercetatorului rrom american Ian Hancock). Cu privire la etimologia cuvântului *vlah* v. si:

[3] v. nr. 1/1982 si nr. 1/1984; v. si *Romani fonetika thaj lekhipa*, 1986, Titograd, 104 p.; v. referiri în "Études Tsiganes" nr. 2/1987).

[4] Courthiade (**1995 a**, 80) ne informeaza ca Georges Calvet a predat clasificarea idiomurilor rrome în cadrul cursului de limba rromani tinut de acesta la INALCO (paris), aratând ca Georges Calvet este primul care a introdus "criteriile exclusiv lingvistice" si o abordare "arborescenta" în acest sens. Am mentionat anul 1968, întrucât - asa cum aflam din revista pariziana "E.T." (nr. 1/1968, p. 3-5) - deschiderea respectivului curs a avut loc miercuri 6 mar. 1968.

[5] "Datorita modului îndelungat de viata nomada a vorbitorilor, diviziunile dialectale structurate pe isoglose delimitate geografic sunt improprii pentru descrierea diviziunilor

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

dialectale ale limbii rromani si se prefera delimitarea a trei straturi de evolutie cu extinderea lor geografica respectiva" (**Kurtiàde 1994**, 16).

[6] Cf. chestionarul dialectologic publicat de autor dupa încheierea investigatiilor sale (Cortiade **1992 b**, V+93+6 p.).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

II. CONCLUZII

La sfârsitul acestei lecturi, cititorul avizat sau nu are ocazia sa cunoasca o serie de date noi sau sa-si corecteze unele cunostinte despre rromi, despre limba si istoria lor, în principal, caci majoritatea informatiilor si modalitatea de prezentare a lor sunt inedite chiar si pentru specialistii în domeniu. S-a cautat, pe cât posibil, sa se faca trimiteri la lumea indiana, mai cu seama în privinta similitudinilor dintre *limba rromani si limbile neoindiene*.

Astfel, includerea unor tabele orientative proprii privind configuratia limbilor indiene prezinta interes nu numai pentru rromistica (rromologie) - definindu-se mai exact locul ocupat de limba rromani în cadrul limbilor indiene -, dar si pentru punctele noi de vedere aduse în ceea ce priveste clasificarea limbilor indiene. Sunt meritorii, în acest context, *tabelele* prezentate, de pilda, în cadrul §6, cât si *Indicele de idiomuri indo-ariene moderne* inclus în *Anexa*.

De asemenea, pe lânga tabloul general al studiilor din domeniul rromisticii (rromologiei) s-a oferit si o panorama a studiilor consacrate limbii rromilor din sara noastra.

Un loc aparte l-a ocupat configuratia socio-lingvistica a colectivitatilor de rromi din România si punerea în evidenta a idiomurilor rrome reprezentative.

Bibliografia inserata întregeste imaginea specialistului si a cititorului cu privire la nivelul preocuparilor consacrate în lume fenomenului rrom.

În acelasi timp, trebuie sa dezvaluim faptul ca prin acest demers am dorit sa-i ambitionam pe tinerii indianisti si rromologi sa se dedice acestui subiect, ce ar putea fi tratat mai amanuntit cel putin din câteva perspective: istorica, sociologica, etnografica, lingvistica etc.

Am lasat la final o explicatie pe care, mai mult sau mai putin, o datoram cititorilor.

Am optat pentru termenul de "rrom" si nu de "tigan", nu atât pentru faptul ca ultimul este perceput de catre comunitatea rroma internationala ca fiind peiorativ, ci pentru simplul

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

motiv ca de un mileniu încoace *rromii* îsi spun în limba lor *rrom* (sg.) "rrom"/ *rromá* (pl.) "rromi" si nu *"tigan(i)"* (acesta din urma fiind un termen prin care au fost denumiti *rromii* în Imperiul Bizantin la începutul acestui mileniu). Asadar, este bine de stiut ca rromii s-au adresat si se adreseaza între ei, în limba rromani (tiganeasca), prin formula: *"Tu san rrom?" ("Tu esti rrom?")* si nu printr-o formula aberanta de tipul "Tu san cigan?" ("Tu esti tigan?"). Deci, forma legitima este *rrom* si nu *tigan*. Nu pierdem nimic daca o folosim. Nici italienii nu-si fac probleme, de pilda, ca *ROMA* ar putea fi pus în legatura cu *Rromá* "rromii (tiganii)" ori sintagma *FORO ROMANO* ar fi confundata cu cea din limba rromani (tiganeasca) *Fòro* rromanó (sau *rromano fòro*) "orasul rrom (tiganesc)" etc etc.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

III. BIBLIOGRAFIE

A. Lucrari consultate si citate

Ascoli, Graziadio Isaia **1865**, *Zigeunerisches Besonders als Nachtrag zu dem Pott'schen Werke*, Halle: Heynemann,

Bataillard, Paul **1849**, *Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe*, Paris: Bibliotèque de l'Ecole des Chartes,

Bataillard, Paul **1870**, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe Orientale*, "Revue critique d'histoire et de littérature", Paris, art.171 (**1870**) p.191-218 si art.181 (**1872**), p.277-323 [publicate si separat, sub acelasi titlu, la Paris, 1872, 80 p.]

Bercea, Radu **1993** [traducere din limba sanscrita, studiu introductiv, note si comentarii de...], *Cele mai vechi Upanisade 1. Brhadāranyaka-Upanisad. Chāndogya-Upanisad*, Bucuresti: Editura Stiintifica, 240 p.

Berregszázi, Pál **1796**, *Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen*, Leipzig,

Bereris, Petros **1994**, *Grecia*, "Interface", Paris, N° 13 / febrero 1994, p.15-20.

Bernard, H. **1869**, *Moeurs des Bohémiens de la Moldavie et de la* Valachie, Paris: Maisonneuve et Cie, Libraires-Éditeurs, p.1-68.

Bischoff, Ferdinand **1827**, *Deutsch-Zigeunerisches Wörterbuch*, Ilmenau,

Blajut, Eugen **1982**, *Vietile sfintilor* vol. I (ianuarie-iunie), Bucuresti: Arhiepiscopia Romano-Catolica, 296 p.

Borde [Boorde] Andrew **1547**, *The first Boke of the Introduction of Knowledge*.

Bornemisza [Breznyik], János **1853**, *A'czigány nyelv elemei*, Pest, 42 p.

Borrow, G. **1841**, *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain*, London,

Borrow, G. **1851**, *Lavengro*,

Borrow, G. **1874** *Romano Lavo-Lil*,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Bryant, Jacob **1785**, *Collection on the Zingara or Gypsy Language*, Londra, "Archaeologia", vol.7,

Calota, Ion **1995**, *Rudariidin Oltenia*. Studiu de dialectologie si de geografie lingvistica româneasca, Craiova: Editura Sibila, 272 p. + 48 p. (harti).

Candrea, I. A. **1894**, *Influenta tiganilor asupra literaturii poporane române*, "Revista noua", nr. 2, p.64-74.

Cardona, George **1974**, *The Indo-Aryan languages*, "Encyclopedia Britannica", 15th edn., vol.9, p.439-450.

Carroni, Felice **1812**, Caroni in Dacia. *Mie osservazioni /.../ sui Valacchi specialmente e Zingari Transilvani*, Milano, p.

Chatterji, S.[uniti] K.[umar] **1926**, *The origin and development of the Bengali language*, vol. I-II, Calcutta.

Chelcea, Ion **1944**, *Tiganii din România*, Monografie etnografica, Bucuresti: Imprimeria Institutului Statistic, 314 p.

Cherata, Lucian [**1994**], *Istoria tiganilor*, [Craiova]: Editura Z, 208 p.

Clébert, Jean-Paul **1976**, *Les Tsiganes*, Paris: Claude Tchou, 264 p.

Colocci, Adriano Amerigo **1889**, *Gli Zingari. Storia d'un popolo errante*, Torino, 430 p.

Constantinescu, dr. Barbu **1877**, *Poesia poporana a tiganilor din România*, "Columna lui Traian", An VIII (1877), nr. 10 - 11, p.605-620.

Constantinescu, dr. Barbu **1878**, *Probe de limba si literatura tiganilor din România, publicate de /.../*, Bucuresti: Tipografia Societatii Academice Române, 116 p.

Copoiu, Petre **1996**, *Rromane paramića. Povesti tiganesti*. Editie bilingva. Selectia, redactarea în limba tiganeasca si Nota asupra editiei: profesor Gheorghe Sarau. Postfata: prof. univ. dr. Octav Paun, Bucuresti: Editura Kriterion, 148 p.

Cortiade, Marcel **1986**, *Romani fonetika thaj lekhipa. Fonetika i pravopis romskog jezika*, Titograd, 104 p.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Cortiade [Courthiade], Marcel **1992 b**, *Dialektologikano pućhipnaspo lil vaś-i klasificàcia e rromane ćhibaqe [dia]lektenqiri. Dialectological Inquiry for a classification of the dialects of the Romani language. Enquete dialectologique pour une classification des parlers de la langue romani*, Béziers: Agéncia Occitana de Comunicacion, V + 93 + 6 p.

Courthiade, Marcel **1991**, *Les dialects Posa et Mitrip*, "E.T.", N° 3/1991, p. 54.

Courthiade, Marcel **1995 a,** *Phonologie des parlers rrom et diasysteme graphique de la langue rromani.*[These pour le doctorat (Arrêté du 30 mars 1992). Présentée par ... sous la direction de M. le Professeur René Gsell), Université de la Sorbonne Nouvelle Paris III]. *Premier cahier*: questions générales et de méthode (I-XI + 1-179 p.); *Deuxième cahier*: le parler mećkar de Tirana (analyse phonologique; p.180-331); *Troisième cahier*: le parler kalderaś de Varsovie (analyse phonologique - p.332-445); *Quatrième cahier*: le diasystème polylectal la question de la graphie (p.446-761); *Cinquième cahier*: Annexe; References bilbliographiques (p.762-963).

[Courthiade, Marcel], [**1995 b**], *Le peuple romani ou Qu'est-ce au juste qu'un Tsigane, un Rom, un Gitan, un Manouche?*, [document de travail; Conseil de la Cooperation Culturelle], [Franta], 32 p.

Daniel, Constantin [Prefata...] **1975**, *Mahābhārata. Legenda lui Nala si a frumoasei Damayanti* [talmacire de Ion Larian Postolache si Charlotte Filitti, Bucuresti: Editura Albatros, 178 p.

Djurić, Dr. Rajko **1987**, *Seobe Roma. (Krugovi pakla i venac sre*će), Beograd: BIGZ, 288 p.

Drimba, Vladimir **1992**, *Împrumuturi românesti din limba tiganeasca*, "Studii si Cercetari Lingvistice", An XLIII (1992), partea I (nr. 2, p.173-190), partea a II-a (nr.3, p.253-278).

Enessei, György **1798**, *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei /.../, Gy*őr [Raáb], 39 p.

Ercsey, Előd **1971**, *Egy Komárom megyei tudós a febvilágosodás korából*, "Új Forrás", 1, p.72-82.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Erdős, Kamill **1958**, *A classification of Gypsies in Hungary*, "Acta Ethnografica Academiae Scientiarum Hungaricae", vol.VI, N° 3-4, p.449-457.

Erzherzog, Josef **1902**, *Zigeunergrammatik*, Budapest: V. Hornyánsky, p.9.

[f.a.] **1755**, *Wörterbuch Von der Zigeuner-Sprache, Nebst einen Schreiben eines Zigeuners an seine Frau, darinnen er ihr von seinen elenden Zustande, in welchem er sich befindet, Nachricht ertheilet*, Frankfurt und Leipzig,

Farkas, Mihály-Vistai ‹ **1768**-1796 › *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum. QWuod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szatmári. Per Michaelem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum*, ‹ Cluj ›, ‹ 83 + 3p. mss.›.

Gilliat-Smith, Bernard J.‹ Petulengro › **1915**, *Report on the Gypsy Tribes on North-East Bulgaria*, "J.G.L.S.", vol.IX, P I: 1-54, P a II-a: 65-109.

Goswani, Satsvarūpa Dāsa, **1993**, *Introducere în literatura vedica*, [Timisoara]: Editura Govinda - The Bhaktivedanta Book Trust, 134 p.

Graffunder, Regierungs-Schulrath **1835**, *Über die Sprache der Zigeuner*. Eine gramatische Skizze Vom [...] vorgetragen in der Sitzung der Königl. Akademie gemeinnütziger Wissen schaften zu Erfurt, am 11. und 18. Februar 1835, 60 p.

Graur, A. **1934**, *Les mots tsiganes en roumain*, "Bulletin Linguistique", An II (1934), tom II, Bucuresti: "Cultura Nationala, p.108-200.

Graur, A. **1935**, *Notes sur les "mots tsiganes en roumain"*, "Bulletin Linguistique", III(1935), tom III, p.185-187.

Graur, Al. **1936**, *Notes sur "Les mots tsiganes en roumain"*, "Bulletin Linguistique", IV (1936), tom IV, p.196-200.

Grellmann, H.M.G. **1783**, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, Dessau und Leipzig, [6]f. + 274 p.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Grellmann, H.M.G. **1787**, *Historischer Versuch ueber die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Zweite, viel veraenderte und vermehrte Auflage*, Goetingen, XVI + 358 (-368) p.

Grellmann, H.M.G. [Par...] **1810**, *Histoire des Bohémiens, ou tableau des moeurs, usages et coutumes de ce peuple nomade, suivie de recherches historiques sur leur origine, leur langage et leur première apparition en* Europe. Trad. de l'Allemand sur la deuxième édition par M.J. ‹ Préface du traducteur ›, Paris: Joseph Chaumerot, 354 p.

Grierson, George A. **1903-1928**, *Linguistic Survey of India*, vols I-XI, Calcuta [Retiparit în **1968**, Delhi: Motilal Bonarsidas].

Grierson, G.A. **1922**, *Gypsy Languages*, în "Linguistic Survey of India", Calcutta, vol.XI (Retiparit în **1968**, la Delhi: Motilal Bonarsidass).

Grierson, G.A. **1931-1933**, *On the Modern Indo-Aryan vernaculars* (Reprinted from the "Indian Antiquary", 1931-1933, [f.l.], [f.a.].

Győrffi, Endre **1885**, *Magyar és czigány szótár. Czigányul mondva: Vakeriben*, Paks, 152 p.

Hancock, Ian F. **1992** *On the Migration and Affiliation of the Dōmba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy*, In "IRU Occasional Papers", series F., p.1-19.

Hancock, Ian **1993 a**, *The Romani Language and the Roma*, în "Grammar of Vlax Romani" (London & Austin: Romanestan Publication), p.1-4.

Hancock, Ian **1993 c**, *Lo studente ungherese Valyi István e le origini indiane della lingua romani*, "L.D.", anno 29, n° 5, p.21-23.

Hancock, Ian **1995**, *On the Migration and Affiliation of the Dōmba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy*, în "Current Issues in Linguistic Theory" [*Romani in Contact*. The History, Structure and Sociology of a Language. Edited by Yaron Matras], Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, Vol.126: p.25-51.

Hanes, Petre V. **1934**, *M. Kogalniceanu: Scrisori catre surorile sale*. Publicate de /.../,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

profesor secundar, Bucuresti: Editura "Tipografiile Române Unite", 126 p.

Hasdeu, B.P. **1867**, *Archiva Istorica a României*, tom III, Bucuresti, 191-193.

Hoernle, A.F.R., **1880**, *A comparative grammar of the Gaudian languages*, London.

Hübschmannová, Milena & Šebková, Hana & Žigová, Anna **1991**, *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha: Státni pedagogické nakladatelství, 654 p.

Il'inskij, G.A. **1911**, *Gramoty bolgarskih carej*, Mockva,

Inhátko, György 1877, *Czigány nyelvtan*, Losonc, 104 p.

Jordan, Charles Etienne **1741**, *Histoire de la vie et des ouvrages de M. La Croze*, Amsterdam.

József főherceg és Ponori, Thewrewk Emil **1888**, *Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe* [A bevezetést Ponori Thewrewk Emil írta], Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, XXIII + 377 p. cu erata.

[Karsai, Ervin] **1995**, *A cigány* nyelv, "Rom som" [Budapest], I. rész (1. szám, 1995. Január, 26-29 l.), II. rész (2. szám, 1995. Február, 92-103).

Katre, S.M. **1968**, *Problems of reconstruction in Indo-Aryan*, Simla: Indian Institute of Advanced Study.

Kenrick, Donald Simon**1969**, *Morphology and Lexicon of the Romany dialect of Kotel (Bulgaria)*, Thesis submited for the degree of Ch.D., of the London University, 220 p.

Kenrick, Donald **1995**, *Dall' India al Mediterraneo*. La migrazione degli Zingari. Tradotto dall'inglese da Andrea Mauri, Parigi - Centro di Ricerche Zingare, Roma - Centro Studi Zingari - Anicia, 64 p.

Kepeski, Krume & Jusuf, Šaip 1980, *Romani gramatika, Skopje: OOZT "Na*ša kniga", 222 p.

Kluyver, A. **1900** *Mededelingen van de Maatschapij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1889-1900*, Leiden.

Kochanowski, Jan **1963**, *Gypsy Studies* vol. 1-2, New Delhi.

Kogalnitschan, Michel de [Par...] **1837**, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens: suivie d'un recueil de sept cents*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

mots cigains, Berlin: B. Behr, IV + 46(2) p.

Kogalnitchan, Mihael von **1840**, *Skizze einer Geschichte der sigeuner, ihrer zitten und ihrer Sprache, nebst einem kleinen Wörterbuche dieser Sprache, von* [...] Aus dem Französischen übersetszt und mit Anmerkungen und Zusätzen begleitet von Fr. Casca, Stuttgart, I.F. Cast'sche Buchhandlung, IV + 71(1) p.

Kogalniceanu, Mihail **1891** *Desrobirea tiganilor. Stergerea privilegiilor boieresti. Emanciparea taranilor*, Bucuresti: Litotipografia Carol Göbl, p.

Kogalniceanu, M. **1900**, *Schita despre tigani* [Traducere de Gh. Ghibanescu, profesor], Iasi: Tipografia Dacia - P. Iliescu si D. Grossu, 66 p.

Koptová, Anna **1995**, *Romčina do vrecka*, Košice: PEZOLT, 256 p.

Koritschnyák, Jakob **1806** [mss. publicat abia în **1887** de József főherczeg], v. "Egytemes Philologiai Közlöny", XI (1887), p.705-731.

Krosi, Ibraim **1989**, *Quelques traditions folkloriques des rom dans les Balkans*, în vol. "Tsiganes: identité, évolution", Paris: "E.T.", p. 515-519.

Lal, Chaman **1969**, *Forgotten children of India* [Foreword by dr. C.P. Ramaswami Aiynar], New Delhi: Skylark Printers, 216 p.

Lecca, Octav G. **1898**, *Istoria Tiganilor*. Originea. Tiganii în Europa. Populatiunea de azi. Limba. Religiunea. Moravuri si caracter. Organizatia. Meserii si arte. Tiganii în România. Desrobirea. Lautarii. Literatura si Tiganii etc., Caransebes: Tip. Diecesana, (Biblioteca Noastra. Director: E. Hodos, n° 89), 116 p.

Lecca, Octav George **1908**, *Asupra originii si istoriei Tiganilor*, "Viata Românească ‹ Iasi ›, An III, vol. X, 174-197.

Leland, Charles Godfrey **1873**, *The English Gypsies and Their Language*, London: Trübner, p.

Liégeois, Jean-Pierre **1985**, *Tsiganes et Voyageurs. Données socio-culturelles. Donées socio-politiques*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, 232 p.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Liégeois, Jean-Pierre si Gheorghe, Nicolae **1996**, *Romii: o minoritate a Europei* [Oradea], 40 p.

Lőrincz, György **1980**, *Hossú út*, în "Amíg csak él az ember", Bukarest: Kriterion, p.132-164.

Markovics, Sándor **1886**, *Czgány szók a magyarban*, "Magyar Nyelvőr", p.497-502.

Marsden, William 1785, *Observation on the language of the people commonly called* Gypsies, "Archaeologia Britanica", London, tom VII, 382-386.

Martinet, André **1970**, *Elemente de lingvistica generala*. Traducere si adaptare la limba româna de Paul Miclau, Bucuresti: Editura Stiintifica, 280 p. [Trad. dupa *Éléments de linguistique générale*, (Paris: Armand Colin, 1967)].

Marushiakova, Elena and Popov, Veselin **1994** [Notes...], *Donald Kenrick: [Legend about Gypsy origin]*, "Studii Romani", I (1994), Sofia: Club '90 Publishers, p.63-64; p.64-65).

Marušiakova, Elena - Popov, Veselin **1993**, *Ciganite v Balgarija*, Sofija: Izdatelstvo "Klub '90", 240 p.

Masica P., Colin **1991** *The Indo-Aryan Languages* [Department of South Asian Languages and Civilisations - University of Chicago], Cambridge: University Press, 525 p.

Megiser, Hieronymus **1603**, *Vocabularium omnium orbis liguarum*,

Merfea **1991**, *Tiganii. Integrarea sociala a romilor*, Brasov: Ed. "Bârsa", 128 p.

Miklosich, Franz [Xaver] **1872-1880**, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, Wien, în "Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften" (ed. în 8 vol. (I-VIII): 1872-1877); ed. în 12 vol. (I-XII): 1872-1880, Viena: "Commission bei Karl Gerold's Sohn; v. si *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, Wien, în "Sitzungsberichte der Kaiserklichen Akademie der Wissenschaften", 1874 (vol. I-II), 1876-1878 (vol. III-IV).

Moldovan, Corina si Makár, Júlia **1996**, *Romii: o minoritate a României*, 8 p. [Anexa la lucrarea Jean Pierre - Liégeois si Nicolae Gheorghe, *Romii: o minoritate a Europei* [Oradea], 1996, 40 p.].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

[Nagyidai], Sztojka Ferenc ‹ Fardi › **1886**, *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és czigány nyelv gyök-szótára. Románé áláva. Iskolai és utazási használatra*, Kalocsa, 202 p.; ed. a II-a: Paks, 1890).

Nigam, R.C. **1972**, *Language handbook on mother tongue in Census* (Census of India, 1971), New Delhi: Government of India (Census Centenary Monograph, N° 10).

Oldenberg, Hermann **1995**, *India Antica. Limba si religiile ei* [traducere de Lidia si Remus Rus], Bucuresti: Editura Enciclopedica, 104 p.

Panaitescu, P.P. - Mioc, Damaschin **1966**, *Documenta Romaniae Historica. B. Tara Româneasca, vol. I (1247-1500)*, Bucuresti: Editura Academiei RSR, doc.6-8, p.17-25).

Pantazescu, T. **1939**, *Meserii care dispar*, "Glasul Romilor", Anul IV, Nr. 12(5 apr. 1939), p.2.

Paspati, Alexandre G. ‹ Alexandros Georgios Paspates › **1870**, *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, [par...], Constantinopole, 652 p.

Pathania, Janardhan Singh **1994**, *Patrineske lila*, "Patrin" [Amsterdam / Presov], n° 3/1994, p.5.

Petrovici, Emil **1942**, *Suplement. Termeni consoderati obsceni* [partea a II-a a *Atlasului Linguistic Român II*, publicat de Muzeul Limbii Române sub conducerea lui Sextil Puscariu (vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940, 152 p.)], vol. I, Sibiu-Leipzig, 1942, 10 p.

Petulengro v. *Gilliat-Smith, Bernard J.*

Plopsor, Dr. C.S. Nicolaescu **1934 a**, *O Róm. Ghileà Romané*, Craiova, 1934 [mar.], 32 p.

Plopsor, Dr. C.S. Nicolaescu **1934 b**, *O Róm. Paramiseà Romané*, Craiova, 1934 [iul.], 31 p.

Pobożniak, Tadeusz **1964**, *Gramar of the Lovari Dialect*, Krakow: Polska Akademia Nauk - Oddziat w Kracowie, 80 p.

Ponori - Thewrewk Emil v. *Thewrewk.*

Popov, Veselin v. *Marushiakova.*

Popov, Veselin **1992**, *Ciganite i balgarskata tradicionna narodna kultura*, "Balgarska

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

etnografija", godina III, Kniga 1, Sofia: BAN, p.57-69.

Postolache, Ion Larian si Charlotte Filitti [talmacire de ...] **1975**, *Mahābhārata. Legenda lui Nala si a frumoasei Damayanti* [Cuvânt înainte: Mircea Malita; Prefata: Constantin Daniel], Bucuresti: Editura Albatros, 178 p.

Potra, George **1939**, *Contributiuni la istoricul Tiganilor din România*, Bucuresti: M.O. Imprimeria Nationala, 377 p. + 2 pl.

Pott, Dr. A.[ugust] F.[riedrich] **1844-1845**, *Die Zigeuner in Europa und Asien.* Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornlhmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen von [...], Halle, a.d.s. Julius Fricke's Buchh. I. Einleitung und Grammatik (1844), XVI + 476 p.; II. Einleitung über Gaunersprache, Wörterbuch und Sprachproben (1845), IV + 540 p.; Nachdruck: Leipzig, 1964.

Predari, Francesco **1841**, *Origine e vicende degli Zingari*, Milano, 288 p.

Putnoky, Nicolau **1887**, *Despre limba tiganeasca în raport cu alte limbi*, "Transilvania", An XVIII (1887), nr.7 si 8 (1-15 apr.), p. 62-64.

Puchmayer, Anton J.[aroslav] **1821**, *Román čib, das ist: Gramatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben*, Praga,

Puxon, G.[rattan], Kenrick, D.[onald] **1972**, *The Destiny of Europe's Gypsies*, London: Susex University Press.

Puxon, Grattan-Kenrick, Donald **1988**, *Berša bibahtale* [The Destiny of Europe's Gypsies], London: Romanestan Publications, 148 p.

Remmel, Franz **1993**, *Die Roma Rumäniens: Volk ohne Hinterland*, Wien: Picus Verlag, 240 p.

Rishi, W.R. **1974**, *Multilingual Romni Dictionary*, Chandigarh: Roma Publications, 65 p.

Rus, Lidia si Remus v. *Oldenberg Hermann*.

Rüdiger, Jacob Carl Crystoph **1872**, *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, în "Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten", Erstes Stück, Leipzig, p.34-84.

Sarau, Gheorghe si Gheorghe, Nicolae **1986**, *Criterii socio-lingvistice în clasificarea colectivitatilor de tigani* [comunicare prezentata de ...], Simpozionul "Implicatiile sociologiei în cercetarea limbii si literaturii", organizat de Catedra de Limba Franceza a Universitatii Bucuresti si Centrul de Studii Sociologice Bucuresti, Universitatea Bucuresti, 20 martie 1986, [7 p.].

Sarau, Gheorghe **1990**, *Contributions à l'histoire es recherches portant sur la langue et le folklore des tziganes de Roumanie*, "Revue Roumaine de Linuistique", Bucarest: Editura Academiei Române, Tome XXXV, N° 2 (Mars-Avril), p.117-131.

Sarau, Gheorghe **1992 a**, *Mic dictionar rom-român*, Bucuresti: Kriterion, 176 p.[cu o schita *Morfologia dialectului vlah de varietate românească al limbii romaní*].

Sarau, Gheorghe **1992 b**, *Morfologia dialectului vlah de varietate românească al limbii romaní. Schita*, în "Gheorghe Sarau: *Mic dictionar rom-român* (Bucuresti: Kriterion)", p.25-81.

Sarau, Gheorghe [Ministerul Învatamântului] **1992 c**, *Programa de limba si literatura romaní pentru clasele de învatatori ale Scolilor Normale (cl. a IX-a - cl. a XIII-a)*, aprobata, la data de 16 oct. 1992, de catre Directia "Organizarea Activitatii Scolare - Serviciul pentru minoritati", cu nr. 44081, 20 p.

Sarau, Gheorghe **1994 a**, *Limba romani (tiganeasca). Manual pentru clasele de învatatori romi ale Scolilor Normale*, Bucuresti: Editura Didactica si Pedagogica, R.A., 240 p.

Sarau, Gheorghe [Ministerul Învatamântului] **1994 b**, *Programa scolara pentru studiul limbii romaní [clasele I - a XIII-a]*, aprobata cu nr. 39910/1994, 23 p.

Sarau, Gheorghe **1994 c**, *Beitrag zur Chronologie der Studien Betreffs der Zigeunersprache in Rumänien*, "Relations Thraco-Illyro-Helléniques" [Actes du XIVe Symposium national de Thracologie (à participation internationale). Baile Herculane, 14-19 septembre 1992. Édité par Petre Roman et Marius Alexianu], Bucarest, 482-492.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Sarau, Gheorghe **1994 d**, *Observaciones en torno a los metodos de enseñanza de la lengua romaní en los escuelas rumanas*, [Paris], "Interface", noviembre, n° 16, p.9-12.

Sarau, Gheorghe **1995**, *Culegere de texte în limba tiganeasca. Clasele a II-a - a IV-a. Tekstongo lil p-i rromani ćhib (vaś-e II to - IV to klàse)*, Bucuresti: Editura Didactica si Pedagogica, R.A., 188 p.

Scultze, Benjamin **1725**, *Gramatica Hindostanica*, s.l.,

Smart, Bath Charles **1863**, *The dialect of the English Gypsies*, Berlin,.

Soulis, G.C. **1961**, *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the late Middle Age*, în "Dumbarton Oaks Papers", [Washington], vol. 15, 141-165.

Sowa, Rudolf von **1887**, *Die Mundart der slovakischen sigeuner*, Göttingen, 194 p.

Spengler, Franciscus Rudolfus **1839**, *Dissertatio Historico-Juridica de Cinganis sive Zigeunis*, Lugdunum (Leyda), 88 p.

Starkie, Walter **1960**, *Cervantes and the Gipsies*,

Stoide, Const. A. **1946**, *Contributia studiului "Esquisse sur l'histoire des cigains" al lui M. Kogalniceanu, la teza de doctorat a olandezului F.R. Spengler din 1839*, Bucuresti: Editura Fundatiei Culturale "Mihail Kogalniceanu", 15 p. [Extras din "Arhiva Românească", tom X, 1946].

Stojka Ferenc v. [*Nagyidai*].

Strand, Richard F. **1973**, *Notes on the Nuristani and Dardic languages*, "Journal of the American Oriental Society", 93, p.297-305.

Szmodics, János **1836**, *A' czigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest*, "Tudománytár", 9(1836), p.47-59.

Szmodics, János **1827**, *Zala megyei gelsei plébános nyelvtana és cigány-magyar, magyar-cigány szótára*, mss. pastrat la Biblioteca Academiei Ungare de Stiinte [Magyar Nyelvtudomány, 4°, 15 jelzeten"].

Serboianu, C.J. Popp **1930**, *Les Tsiganes: Histoire-Ethnographie-Linguistique-Grammaire-*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Dictionnaire, Paris: Payot, 397 + 8 pl. (Biblioteque scientifique).

Theban, Laurentiu **1969**, *Limba si "dialect" în India*, "Fonetica si Dialectologie", VI, p.233-253.

Thewrewk, Emil-Ponori v. *József főherceg.*

Tonnet, Henri **1985**, *L'image des Tsiganes dans quelques oeuvres de la littérature greque*, în "Cahiers balkaniques", 9, p.101-116.

Turcu, Constantin **1934**, *Un calator francez acum un veac prin judetul Neamt: J.A. Vaillant.* Note biografice asupra vietii si activitatii lui Vaillant în Principate si traducerea calatoriei prin judetul Neamt, [Piatra Neamt], 46 p. + 1 h. [Extras din "Anuarul Liceului de baieti Piatra Neamt, pe anul 1933-1934].

Turner, R.L. **1921**, *Gujarati phonology*, "(Journal of the) Royal Asiatic Society", vol.3, p.329-365 si vol.4, p.505-544

Turner, R.L. **1926**, *The position of Romani in Indo-Aryan*, "J.G.L.S.", Third Series, 5(4), p.145-189. [retiparit în "Collected Papers 1912-1973" (**1975**), London: Oxford University Press, p.251-290.

Turner, R.L. **1927 a**, *The Position of Romani in Indo-Aryan*, Edinburgh: The Edinburgh University Press [Gypsy Lore Society. Monographs, N° 4], 48 p.

Turner, R.L. **1927 b**, *Notes on Dardic*, "Bulletin of the School of Oriental (and African) Studies", London, 4.3, p.533-541 [retiparit în **1975** în *Collected Papers*: p.301-309].

Turner, R.L. **1975**, *Collected papers, 1912-1973*, London: Oxford University Press,.

Vaillant, J.-A. **1861**, *Grammaire, dialogues et vocabulaire de la Langue rommane des sigans pour faire suite à L'Histoire vraie des vrais bohémiens par /.../*, Paris: Typographie Pilloy, 152 p.

Vaillant, J.-A. **1868**, *Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue des Bohémiens ou cigains par /.../*, Paris: Maisonneuve et Cie, 152 p.

Vaux de Foletier, Françoise **1961**, *Les Tsiganes dans l'ancienne France*, Paris: Edition

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

géographique.

Vaux de Foletier, Françoise **1971**, *Mille ans d'histoire des Tsiganes*, Paris.

Vecellio, Cesare **1590**, *Degli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo,*

Vekerdi, József **1981**, [recenzie la ...] *Lőrincz György: Amig csak él az ember. Bukarest,* 1981, în "É. T.", n° 3/1981, p.38.

Vekerdi, József **1982**, *A magyarországi cigány kutatások története*, "Folklór és etnográfia", 7., Oktatási és kutatási kiadvány Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 51 p.

Vekerdi, József **1985**, *La parola "zingaro" nei nomi medievali*, "L.D.", Anno 21, n° 3, p.31.

Venelin, I. **1840**, *Vlaho-bolgarskija ili. Dako-slavjanskija gramoty*, St. Petersburg, p.13-14.

Ventcel', T.V.- Čerenkov, L.N. **1976**, *Dialekty cyganskogo jazyka*, în vol. "Indoevropsjekie jazyki. Jazyki Azii i Afriki /.../", p.283-339.

Vistai v. *Farkas Mihály-Vistai*.

Vukanović, Tatomir **1983**, *Romi (cigani) u Jugoslaviji*, Vranje "Nova Iugoslavija", .

Vulcanius, Bonaventura **1597**, *De litteris et lingua Getarum sine Gothorum. Item de notis Lombardicis. Quibus accesserunt specimina variarum linguarum /.../,* Lugduni Batavorum.

Wald, Lucia si Slave, Elena **1968**, *Ce limbi se vorbesc pe glob*, Bucuresti: Editura stiintifica, 296 p.

Wlislocki, Dr. Heinrich von **1884**, *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch von /.../,* Leipzig: Wilhelm Friedrich Königliche Hofbuchhandlung, 128 p.

Wolf, Siegmund A. [**1960**], *Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw). Wortschatz deutscher und anderer europäischen zigeuner dialecte*, Mannheim: Bibliographisches Institut, 258 p.

Wolf, A. Siegmund **1993**, *Großes Wörtebuch der Zigeunersprache (romani tšiw).*Wortschatz deuscher und anderer europäischer Zigeunerdialekte, Hamburg: Helmut Buske Verlag,

Zatreanu, Mihaela **1996**, *Raspunsuri în dialectul rromilor ursari din localitatea Maglavit*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

(jud. Caras Severin) la chestionarul morfologic realizat de Gh. Sarau, 42 p. mss.

Zograf, G.A. **1960**, *Jazyki Indii, Pakistana, Čejlona i Nepala*, Moscva: Izdatel'stvo Vostočnoj Literatury, 135 p. + il.

Zograf, G.A. **1976**, *Indoarijskie jazyki* (p.110-113), *Drevnie indoarijskie jazyki* (p.114-131), *Srednie indoarijskie jazyki* (p.132-140), *Novye indoarijskie jazyki* (p.141-147) si *Severnoindijskie jazyki* (p.148-270), în vol. "Jazyki Azii i Afriki. Indoevropejskie jazyki. Hettoluvijskie jazyki. Armjanskij jazyk. Indoarijskie jazyki", Moskva: Nauka, 344 p.

Yousuf Aslam, Mohammad v. §D A s l a m Y o u s u f.

B. Bibliografii, enciclopedii, dictionare enciclopedice, lucrari cu caracter informativ consultate si citate

Bibliografia generala a etnografiei si folclorului românesc (1800-1891), **1968**, Bucuresti: Editura pentru Literatura, p.710 si în cont.

Bibliografia istorica a României II. Secolul XIX. Tom I **1972**, Bucuresti: Editura Academiei RSR, p.412-415; v. si Tom III: *Clasele sociale.*

Binns, Dennis **1992**, *A Gypsy bibliography of all recent books, pamphlets, articles, broadsheets, theses and dissertations pertaining to Gypsies and other travellers that the author is aware of at the time of printing / Denis Binns*, Charltonville, Manchester: Dennis Binns Publications, [110] p.

Binns, Dennis **1986**, *A Gypsy Bibliography*, vol.2, Manchester: Dennis Binns Publications, 65 p.

Black, G.F. **1909**, *A Gypsy Bibliography*, Provisional issue, Edinburgh: Edinburgh University Press, 139 p. [ed. a II-a: London, 1914, 226 p.].

Black, G.F. **1914**, *A Gypsy Bibliography*, London, ed. a II-a, 226 p. [ed.I: Edinburgh, 1909,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

139 p.].

Bufnea-Marika, Florica **1980**, *Bibliografia Revistei de etnografie si folclor (1956-1980)*, "Revista de etnografie si folclor", tom 25, nr.2, p.171-246.

Diaconovich, Dr. C. **1904**, *Enciclopedia româna*, vol. III, p.1095-1096.

Drimba, Vladimir **1978**, *Lingvistica orientala. Indologia*, în "Istoria lingvisticii românesti", Bucuresti: Editura Stiintifica si Enciclopedica, p.204.

Études Tsiganes **1970**, *Index analytique des Études Tsiganes de 1955 à 1969*, "Études Tsiganes", 16e Année, N° 1(Mars 1970), p.80-108.

Études Tsiganes **1982** si **1990**, *Tables de la revue Études Tsiganes 1955-1980*, Supplément au n° 4/1982, 95 p.; pentru 1981-1990 s-a publicat, în anul 1990, sub acelasi titlu, un supliment similar (75 p.).

f.a. [Directia Generala a Postelor si Telecomunicatiilor] **1974**, *Codul postal al localitatilor din RSR*, Bucuresti, 116 p.

German, A.V. **1930**, *Bibliografija o cyganah*, Ukzatel' knig i statej s 1780 g. po 1930 g., Moskva: Centrizdat, 141 p.

Lacio Drom **1990**, *Indice: 25 Anni di Lacio Drom 1965-1989*, "Lacio Drom", 1990, p.49-95.

Magazanik, D.A. **1945**, *Turecko-russkij slovar'* [izdanie vtoroe /.../], Moskva: OGIZ, 704 p.

Manuila, Sabin si Georgescu, Mitu **1938**, *Structura etnica a populatiei*, în "Enciclopedia României", vol. I. *Statul*, Bucuresti: Imprimeria Nationala, p.147-151.

Muslea, Ion **1957**, *Bibliografia folclorului românesc pe anii 1944-1954*, "Revista de etnografie si folclor", An II (1957), nr.1-2, p.259-260.

Popa, Eleonora si Danaila, I. **1959-1970** *Bibliografia lucrarilor de lingvistica aparute în tara noastra dupa 23 August 1944 (1944-1959)*, "Limba româna", An I (1959), nr.4, p.66-108; din **1970** (An XII), nr.4, schimba titlul în *Bibliografia româneasca de lingvistica* [apare, regulat, în continuare, în fiecare nr.4 al revistei "Limba româna"].

Sala, Marius si Vintila-Radulescu, Ioana **1981**, *Limbile lumii. Mica enciclopedie*, Bucuresti:

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Editura Stiintifica si Enciclopedica, 376 p.

Sergievskij, M.V. - Barannikov, A.P. **1938**, *Cygansko-russkij slovar'*, Moskva: "Gos. izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej", 192 p.

Szinnyei, József **1914**, *Magyar irók élete és munkái*, Budapest: Hornyánsky Victor, 1891-1914, vol.13, col.1614-1618.

C. Reviste cu problematica rroma

(consultate si citate)

Asul de trefla **1993-1997**, Bucuresti [nr. 1/1993; colectia pe anii ...].

E.T. ["Études Tsiganes"] **1955-1997**, Paris. [colectia pe anii ...].

Informaciaqo lil e Rromane Uniaqoro, Non-Gov. Organization, **1991-1997** [Varśàva: "Rromani Baxt"], [N° 1-2 (Źulaj-Augùsto 1991; Colectia pe anii ...].

Interface **1991-1997** Bulletin d'information publié par le Centre de Recherches Tsiganes de l'Université René Descartes, Paris. Responsable de la publication: Jean-Pierre Liégeois; Assistante: Marielle Danbakli [n° 1 [fevrier 1991]. colectia pe anii ...].

J.G.L.S. [Journal of the Gypsy Lore Society]. **1888-1892; 1907-1915; 1922-1964;** Liverpool-Edinburgh] [colectia pe anii ...].

L.D. [Lacio Drom], **1965-1997** Roma, [colectia pe anii ...].

Patrin **1992-1994**, Fondacia - Stichting "Nevipe" - Press Rromani Nevipengi Agencia, Amsterdam - Presov (Slovacia), [colectia pe anii ...].

Rom som **1995-1996**, Cigány anyanyelvi, tudományos, kulturális, vallási és pedagógiai folyóirat, Budapest [colectia pe anii ...].

Roma **1974-1990**, Half yearly Journal on the life, language and culture of Roma (the Gypsies of Europe, the Americas, the USSR etc.), Editor: *W.R. Rishi (Padmashri)*, Chandigarh: Roma Publications. [India], N° 1-31/32 [colectia pe anii ...].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Romano Centro **1993-1997**, Wien [nr. 1(1993), colectia pe anii ...].

Romano džaniben. Časopis Romistických Studií **1994-1997**, Praha [Nr. 1/1994); colectia pe anii ...].

Studii Romani **1994-1995**, Vol. I, Sofia: Club '90 Publishers, [Published by "Minority Studies Society STUDII ROMANI"; Editoring, redaction, preface and comments: *Elena Marushiakova & Veselin Popov*] 112 + 120 p., editie bilingva: bulgara/engleza + texte originale în lb. rromani, Vol. II(1995), 152 + 160 p. [colectia pe anii ...].

Thèm Romanó **1994-1997,** Centro Culturale Zingaro. Rivista trimestriale di informazione e di cultura zingara, Lanciano (Italia) [colectia pe anii ...].

D. Lucrari consultate (necitate)

Alfaro, Antonio Gómez **1993**, *La Gran redada de Gitanos España*: *la prisión general de Gitanos en 1749*, Madrid: Centro de Investigaciones Gitanas-Editorial Presencia Gitana, 128 p.

Alhang, Gulbrand *v. Igla, Birgit* **1991.**

Aliev, Mustafa **1975**, *Ciganski narodni pesni (na ciganski i balgarski ezik)* [sabral i prevel ...], Sofia, 355 p. mss.

Amza, Tudor **1994**, *Tiganii - o lume a contrastelor*, Bucuresti: Editura Georgiana.

Amza, Tudor Dr. **1996**, *Tiganii, necunoscutii de lânga noi*, Bucuresti: Atlas-Lex, 496 p.

Aslam Yousuf, Mohammad; Malherbe, Michel **1993**, *Parlons ourdou*, Paris: Editions L'Harmattan, .

Asséo, Henriette **1995**, *Una historia europea*, "Interface", Paris, N° 20/noviembre 1995, p.2-7.

Associazione Culturale Panellenica dei Rom, **1992**, *Ceni storici e problemi dei rom in Grecia*, "L.D." (Supplemento al n° 1-2/1992), p.169-170.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Avram, Andrei **1960**, *Cercetari lingvistice la o familie de tigani*, "Revista de Fonetica si Dialectologie", vol. II(1960), p.93-103 [referiri cu privire la acest articol în "E.T.", n° 1-2/1969, p.61].

Bakker, P. & Cortiade, M. **1991**, *In the Margin of Romani-Gypsy. Languages in Contact*, University of Amsterdam, Insitute for General Linguistics Studies in Language Contact, vol. 1, .

Bakker, Peter & Kyuchukov, Hristo & Matras, Yaron **1994**, *The Romani language between East and West. Second International Conference on Romani Linguistics* [Amsterdam, 8, 9 en 10 december 1994]. Abstracts of the papers, Amsterdam, 1994, XXXIX + 5p.

Bársony, Michal Pald Dr., *Tradícia Rómskych Remesiel*, Bratislava: "WSA, s.r.o.", 1993, 70 p.

Barthélémy, A. [**1983 ?**], *Grammaire du Tsigane kalderash*, [Franta], [55 p. mss.].

Barthélémy, André [**1983?**], *Dictionnaire du Tsigane Kalderash*, mss., [Franta], 201 p.

Barthelémy, A., f.a. *Źanés romanés?. Manuel de conversation Tsigane (Dialecte kalderaš)*, [Paris], [94 p.].

Benninghaus, Rüdiger **1991**, *Les Tsiganes de la Turquie orientale*, "É. T.", N° 3/1991, p.47-60.

Bergner, Rudolf **1887**, *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau: J. v. Kern, 412 p + 1 harta [p.351].

Besleaga, Cristian **1994**, *Elementos léxicos comunes en la lengua romaní y el habla caló*, "Revue Roumaine de Linguistique", tome XXXIX, N°s 5-6, Bucarest: Editura Academiei Române, p.553-537.

Boretzky, Norbert **1989**, *Zum Interfernzverhalten des Romani (Verbreitete und ungewöhnliche Phänomene)*, "Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung", Berlin, 42(1989), nr.3, p.357-374.

Boretzky, Norbert & Igla, Birgit **1991 a**, *Morphologische Entlehnung in den Romani-*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Dialekten [Arbeitspapier des Projektes "Prinzipien des Sprachwandels". Berlin - Bochum - Essen - Leipzig. Gefördert durch die Volkswagen - Stiftung], "Arbeitspapier Nr.4, Dezember 1991, Essen, 50 p.

Boretzky, Norbert **1991 b**, *Contact-induced sound change*, "Diachronica" [Amsterdam - Philadelphia], VIII, nr.1, p.1-15.

Boretzky, Norbert **1992 a**, *Zum Erbwortschatz des Romani*, "Zeitschrift für Phonetik, Sprachwessenschaft und Kommunikationsforschung", 45(1992), nr.3, p.227-251.

Boretzky, Norbert **1992 b**, *Romanisch - Zigeunerische Interferenzen (Zum Calo)*, "Prinzipien des Sprachwandels", I. Vorbereitung, Bochum: Brockmeyer, 14 p.

Boretzky, Norbert und Igla, Birgit **1994**, *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteneuropäischen Raum*. Mit einer Grammatik der Dialektvarianten, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Byhan, dr. A. **1908-1909**, *Some Rumanian Gypsy Words*, "J.G.L.S.", vol.II (July 1908 - April 1909), nr.1 (July 1908), p.45-50.

Burtea, Vasile **1996**, *Neamurile de romi si modul lor de viata* [fragmente din studiu sunt publicate în anexa *Romii: o minoritate a României* (p. 2-4) la raportul lui Jean Pierre Liégeois j Nicolae Gheorghe "Romii: o minoritate a Europei", Oradea: S.C. Multiprint S.A.].

Calota, Ion **1974**, *Graiul rudarilor din Oltenia. Rezumatul tezei de doctorat*, Craiova: Sectorul de reprografie al Centrului de Stiinte Sociale din Craiova, 30 p.

Calvet, Georges et Delvoye, Françoise et Labalette, Michèle **1970**, *Abrégé grammatical de manuš*, "É.T.", 16e Année, N° 1 (Mars 1970), p.69-79.

Calvet, Georges **1987**, *La langue*, "Les Tsiganes", CNDP, p.43.

Calvet, Georges **1993**, *Dictionnaire tsigane-français (dialecte kalderash)*, Paris: L'Asiathèque, 464 p.

Candrea, I.A. si Densusianu, Ov. **1906**, *Îndrumari pentru cercetarile dialectologice*,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

"Buletinul Societatii Filologice", Anul II(1906), p.1-18.

Cantemir, Dimitrie **1961**, *Descrierea Moldovei*, Prefata si note de C. Maciuca, [Bucuresti]: Editura Tineretului, p.157-158.

Caragiu-Marioteanu, Matilda si colectiv **1977**, *Dialectologie româna*, Bucuresti: Editura Didactica si pedagogica, 288 p. + 1 h.

Černý, Václav A. **1994**, *Odkud kam se ubírá "kirvo"? (etymilogicka esej)*, "Romano džaniben", Praha, nr.1-2, p.34-36.

Chatterji, S.[uniti] K.[umar] **1926**, *The origin and development of the Bengali language*, vol.I-II, Calcutta, p.150-169. [retiparit la Londra: Allen & Unwin].

Choli Daróczy, József és Feyér, Levente **1984**, *Romano-ungriko cino alvari. Cigány-magyar kisszótár*, Budapest: A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 114 p.

Choli Daróczi József és Feyér, Levente **1988**, *Zhanes romanes?*, Budapest: Czigány nyelvkönyv, 204 p.

Cibu, Ioan **1932**, *Dictionar româno-tigan*, ed.I, Sebes-Alba, 32 p.

Cortiade, Marcel **f.a.**, *The Romanis in Albania - An Historical-Social Outline*, "Romani in the Socialist World", Cracovia, mss., 18 p.

Cortiade, Marcel **1989 a**, *O kodifikaciji i normalizaciji Romskog zajedničkog jezika* [Codification et Normalization de la langue romani commune], "Jezik i Kultura Roma" [I Romani Ćhib thaj Kultura. Romani Language and Culture], Separat, Sarajevo: Institut za Proučavanje Nacionalnih Odnosa, p.205-221 [comunicare prezentata la Coloque scientifique international "*Langue et Culture des Rom*" (juin 1986, Sarajevo).

Cortiade, Marcel **1989 b**, *Gramatika e gjuhes rrome, vëll. I: njohuri të përgjithshme, fonologji, morfologji*, Tiranë, 180 p.

Cortiade, Marcel **1990 a**, *Let's Finish the Matter for Good and All with the So-Called Seven Cases of the Romani Nominal Morphology*, "Working Papers of the 4th Romani Congress, Warsaw; [prezentata si la XII° Annual Meeting of the JLS, N.Y. 3.30/4.01.90], 35 p.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Cortiade, Marcel **1990 b**, *Stuart Manns Wörterbuch des albanischen Romanes*, Gießen: Justus-Liebig-Universität, Institut für Soziologie, 44 p.

Cortiade, Marcel **1990 c**, *Romani and Gadžikani: Where is the Boundary? A typological approach to the lexical intercourse between a minor tongue and the surrounding liguistic milieu*, "100 Years of Gypsy Studies", Matt T. Salo, Editor, Publication Number 5, The Gypsy Lore Society Cheverly, Maryland, p.157-175.

Cortiade, Marcel **1991**, *Notiz zum Romani-Element im albanischen Argot von Tirana*, "The Margin of Romani". Publikaties van het Instituut voor Algemeine Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam, p.

Cortiade, Marcel **1992 a**, *I Rom in Albania. Un profilo storico e sociale*, "L.D." (Supplemento al n.1-2/1992), p.95-106.

Cortiade, Marcel **1992 c**, *The Problems of the Adaptation of Terminology of the non-Gypsy Origin of the Gypsy Language*, "Razvitak Roma u Jugoslaviji - problemi i tendencije", LXVIII, p.195-209.

Cortiade, Marcel [Coordinator/Secretary] **1993**, *The Research and Action Group on Romani Linguistic*, "Informaciaqo lil" [Varśàva], No 7-12, Źulaj - Decèmbra 1993, p.8-11.

Couthiades, Marcel **1987**, *Problèmes actuels de lexicologie rom[ani]*, "Lingua posnaniensis", [Poznan], XXX, p.47-62.

Courthiade, Marcel **1988**, *Les latérales en romanes*, "Lingua posnaniensis", *Poznasń*, XXXI, p.47-80.

Courthiade, Marcel **1989**, *La standardisation du romanès*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: "É.T.", p.375-384.

Courthiade, Marcel **1990 a**, *Odluka o zajednickom Romskom alfabetu* [Varšava, 07.IV.1990], 15p. mss.

Courthiade, Marcel **1990 b**, *La Langue Romani: Fonctionnement Diasporatique et Polynomique*, [Colloque Corti 90: Actes], "Les langues polynomiques", Pula N^{os} ¾,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Université de Corse, p.91-113.

Courthiade, Marcel **1990 c**, *Les voices de l'émergence du romani commun*, "É.T.", Paris, n° 3, p.26-51.

Courthiade, Marcel **1992**, *Launch of a Working Group on Language. Research Action Group on Romani Linguistics*, "Interface", N° 8/November 1992, p.4-11.

Courthiade, Marcel **1993 a**, *Lingüistica romaní*, "Interface", [Paris], N° 12/noviembre 1993, p.9.

Courthiade, Marcel **1993 b**, *The Work of the Research and Action Group on Romani Linguistics*, "Interface", [Paris], N° 9/February 1993, p.3-7.

Courthiade, Marcel **1994 a**, *Alcuni reperti psicologici nella storia dei Rom dell' Est*, "Thèm Romanó", [Italia], Anno IV (1994), N° 2 (Prima parte, p.7).

Courthiade, Marcel **1994 b**, *A first Romani-English Glossary of Neologisms, Internationalisms and less known Words as Introduced after the Amsterdam + Munich Revisions of the Sarajevo Glossary*, Saint André de Sangonis - Franta, 22 p. mss.

Courthiade, Marcel [**1994 c**], *Projet de compendium dialectologique de la langue romani (en vue de la publication par le G.R.A.L.R. dans la série INTERFACE (textes d'illustration)*, [Saint André de Sangonis, 79 p. mss.

Couthiade, Marcel **1994 d**, *La diaspora romani - aspects liguistiques*, "Pluriliguismes", Paris, no 7 (Juin 1994), p.13-45.

Courthiade, Marcel **1995 c**, *Attualità e ettualizzazione della lingua romaní*, "Thèm Romanó" [Lanciano - Italia], 2a parte [Anno V, no 3-4, diecembre 1995], p.13.

Courthiade, M. & colectiv [**1995 d**], *Lava - laćharde and-i khetani rromani ćhib*, [Saint André

de Sangonis - Franta], 94 p.

Courthiade, Marcel [**1995 e**], *Rromane godale vakerimata*, "Romani Baxt", Warszawa - Tirana - Paris - Bucuresti, mss. (1-37 p. + (37-52) + (1-16) + 1-9 p.).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Courthiade, Marcel si colectiv **1995 f**, *Nabut prin‡arde lava*, Saint André de Sangonis, 8 p.

Cudalbu, Oltea - Slusanschi **1939**, *Contributions à la biographie et à l'oeuvre de J.A. Vaillant (1804-1886)*, Paris, 113 p. [Extrait de "Mélanges et l'Ecole Roumaine en France", XIV, 1938].

Dankoff, Robert v. *Friedman, Victor A.*

Danila, Incze **1995**, *Dictionar sanscrit-român*, Bucuresti: Editura Universitatii Bucuresti, 326 p.

Demeter, R.S. si Čerenkov, L.N. **1965**, *Vostočnoromanskoe vlijanie na cyganskij jazyk* (kaldararskij dialekt), "Limba si literatura moldovenească", Chisinau, N° 2, p.48-58.

Demeter, Roman S. & Demeter, Piotr S. **1981**, *Obrazcy fol'klora cygan - kaldararej*, Moskva: Nauka.

Demeter, R.S. i Demeter, P.S. **1990**, *Cygansko-russkij i russko-cyganskij slovar' (kaldarararskij dialekt)* [Pod redakciej L.P. Čerenkova], Moskva: "Russkij jazyk", 339 p.

Densusianu, Ov. **1905**, *Cercetari asupra dialectelor noastre*, "Buletinul Societatii Filologice", Anul I(1905), p.27-38.

Desjatovskij, Vorob'ev V.S. **1956**, *Razvitie ličnyk mestoimenij v indoarijaskih jazykah*, Moskva - Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk, 168 p.

Drimba, Vladimir **1992**, *Un recueil de proverbes et aphorismes turcs datant du XVIIe siècle*, "Revue Roumaine de Linguistique" [Bucuresti], Tome XXXVII, n°s 2-3, Mars-Juin, p.191-203.

Dron, Ion **1992**, *Românisme în dialectul tiganilor caldarari (Observatii pe marginea unui nou dictionar)*, "Revista de lingvistica si stiinta literara", [Chisinau], nr.3(141), p.90-92.

Druc, E. i Gessler, A. **1988**, *Navrodnye pesni russkih cygan*, Moskva: "Sovetskij kompozitor", 184 p.

Dumistracel, Stelian Traian **1978**, *Referat la teza de doctorat sustinuta, în anul 1978, de drd. Ion N. Chitu: "Dinamica graiurilor tiganesti din jurul Bucurestiului*, Iasi, 17 iulie 1978,

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

23 p. mss.

Durić, Rajko **1980**, *Romane garadine alava. Les enigmes tsiganes* [Choix, préface, traduction et commentaire ...], "Littérature orale des Balkans", volume 2, Belgrad, 92 p.

Eloeva, F.A. i Rusakov, A. Ju. **1990**, *Problemy jazykovoj interferencii*, Leningrad: L.U., 92 p.

Emecy, G.S. i Djačenko, B.J. **1993**, *Cigans'ke naselennja* Zakarpatja, Užgorod: Vidavnictvo "Karpati", 64 p.

f.a. **1547**, *BANDO sopra li zingani, et Zingane* Mandato a di 3. di Nouembre 1547, In Fiorenza, Nella Stamperia di Giorgio Marefcoti, 3 p.

f.a. **1993**, *O mie de ani de prigoana ... Istoria relatiilor tigano-germane*, "Curierul imperial", Anul I, nr.1, p.3.

f.a. **1994**, *Prezente*, "Asul de trefla", Anul II(1994), nr.10, p.2.

f.a. **1994**, *Origini*, "Asul de trefla", An II(1994), nr.9, p.2.

f.a. **1994**, *Asa a fost atunci*, "Asul de trefla", Anul II(1994), nr.9, p.3.

f.a. **1995 a** , *Primul document atestând prezenta romilor pe teritoriul României*, "Aven amentza", Nr.1(7), p.2.

f.a. **1995 b**, *Cel mai vechi text în limba romani* [tradus de Andrew Borde în 1547], "Aven amentza", Nr.1(7), p.

f.a. **1995 c**, *Grecia: el museo romanó de la cestería*, "Interface", N° 20/noviembre 1995, p.20-22.

Feyér, Levente *v. Choli Daróczi* **1984**.

Ficeag, Bogdan **1997**, *India. O poarta spre eternitate*, Bucuresti: Editura ROMCARTEXIM, 238 p. + 34 p. cu f.

Ficker, dr. Adolf **1879**, *Die Zigeuner in der Bukowina (Ein Beitrag zur Ethnographie internationale)*, "Statistische Monatschrift", Viena, V, p.249-265.

Franzese, Sergio [**1986**], *Il dialetto dei Rom xoraxane*. Note gramaticali. Glossario, Roma: Opera Nomadi, 81 p.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Friedman, Victor A. **1985**, *Problems in the Codification of a Standard Romani Literary Language*, "Papers from the Fourth and Fifth Annual Meetings", Gypsy Lore Society.North American Chapter, New York, p.56-75.

Friedman, Victor A. **1989 a**, *Toward defining the Position of Turkisms in Romani*, "Jezik i Kultura Roma", Separat, Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, p.251-267.

Friedman, Victor A. **1989 b**, *"Turquismes en Romani". A propos de l'établissement d'une langue rom littéraire et des composants lexicaux turcs des différents dialects*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: Études Tsiganes", p.403-413.

Fridman, V.A. **1989 c**, *Kavkazskoe zaimstrovanie v cyganskom* [perevela s anglijsko go Ž.Ž. Varbot], "Etimologija 1986-1987", Moskva: Nauka, p.229-231.

Friedman, Victor A. **1990**, *On the Turkish Lexical Component in Romani Dialects and Their Relationship to Romani Language Planning*, "100 Years of Gypsy Studies", Matt T. Salo, Editor, Publication Number 5, The Gypsy Lore Society Cheverly, Maryland, p.137-143.

Friedman, Victor A. and Dankoff, Robert **1991 a**, *The Earliest Known Text in Balkan (Rumelian) Romani: A Passage from Evliya Celebi's Seyāhat-nāme*, "J.G.L.S.", Series 5, Vol.1, No 1(february 1991), p.1-19.

Friedman, Victor A. **1991 b**, *Romani Nominal Inflection: Cases or postpositions?*, "Problemy opisu gramatycznego jezyków stowiańskich", p.57-63.

Friedman, Victor A. **1991 c**, *Case in Romani: Old Grammar in New Affixes*, "J.G.L.S.", 5, Vol.1, No 2, p.85-102.

Friedman, Victor A. **1993 a**, *Dialect Variation and Questions of Standardization in Macedonia: Macedonian, Albanian and Romani*, "Matrice srpske za Filologiju i Lingistiku", Novi Sad, XXXVI, nr.2, p.7-35.

Friedman, Victor **1993 b**, *Language Policy and Language Behaviour in Macedonia: Background and Current Events*, "Language Contact-Language Conflict" [Edited by Eran

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Fraenkel and Christina Kramer], New York: Peter Lang, p.73-99.

Gebora, Adalbert **1932**, *Situatia juridica a tiganilor din Ardeal*, Universitatea Bucuresti: Facultatea de Drept, [teza de doctorat, prezentata si sustinuta de ...], 104 p.

Gessler, A. *v. Druc* **1988**.

Gilsenbach, Reimar **1993**, *La Biblia in romanes,* "L.D.", anno 29, n° 2, p.22-24.

Glindaki, Lindra **1995**, *A cigányok történetéhez. Az őshazáról*, "Rom som" [Budapest], 2. szám, 1995. Február, p.20-21.

Gonta, Alexandru I. **1997**, *Robii tigani si tatari în satul moldovenesc din Evul Mediu* [reprodus din vol. "Satul în Moldova medievala. Institutiile", publicat de autor în 1986, Bucuresti: Editura Stiintifica si Enciclopedica], "Romathan" [Bucuresti], vol.1, nr.1, p. 69-86.

Graur, Al. **1926**, *Verbes roumains d'origine tsigane*, "Romania", Paris, tome LII, nr.205-206, p.157-159.

Graur, Al. **1960**, *Limba si societate*, în "Studii de lingvistica generala", Editura Academiei R.P.R., p. 283-342.

Graur, Al. [si colectiv] **1972**, *Introducere în lingvistica*, ed. a III-a revizuita si adaugita, Bucuresti: Editura stiintifica, 384 p.

Guboglu, Mihail **1956**, *Orientalistica româna*, "Studii si articole de istorie", Editat de Societatea de Stiinte istorice si filologice din R.P.R., Bucuresti, I, p.314-350.

Gutiérrez, Ángel Luis Soria 1995, *España. La escolarización de los niños gitanos*, "Interface", [Paris], N° 19/Agosto 1995, p.8-19.

Haarmann, Harald **1979**, *Spracherhaltung und Sprachwechsel als Probleme der interlingualen Soziolinguistik* [Studien zur Gruppenmehrsprachigkeit der Ziegeuner in der Sowjetunion], Hamburg: Helmut Buske Verlag, 212 p.

Hamp, Eric P. **1990**, *The Conservatism and Exemplary Order of Romani*, "100 Years of Gypsy Studies", Matt T. Salo, Editor, Publication Number 5, The Gypsy Lore Society

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Cheverly, Maryland, p.151-155.

Hancock, Ian **1993 a**, *A Grammar of Vlax Romani*, London & Austin: Romanestan Publications (Manchaca-Texas), 114 p. + 3 + V + 4 il.

Hancock, Ian **1993 b**, *Precisazioni su "Early Romani" di Hodgson*, "L. D.", anno 29, n° 5, p.23-24.

Hancock, Ian **1996**, *Il Romaní di George Borrow*, "Them Romano", I parte, An VI(1996), N° 1, marzo, p.7.

Hedman, Henry **1996**, *Sar me sikjavaa romanes*, Helsinki: Opetushallitus, 244 p.

Helmolt, Hans F. **1908** [Translated from the German by Fräulein Frida Helmolt /.../], *A Friend of the Gypsies*, "J.G.L.S.", New Series, vol.1(1907-1908), January 1908, N° 3, p.193-197 [necrologul consacrat lui *Henryk Wlislocki*, preluat si tradus din "Das literarische Echo" (1 August 1907)].

Hübschmannová, M & Orgovanova, K. & Šebkova, H. & Zlnayova, E. **1992**, *Note della delegazione Cecoslovacca*, "L. D." (Supplemento al n° 1-2/1992), p.156-161.

Hübschmannová, Milena **1995 a**, *The Romani Language Between East and West*, Second International Conference on Romani linguistics (Amsterdam 8-10.12.1994), "Romano džaniben", Praha, II(1995), n° 1-2, p.144-146.

Hübschmannová, Milena **1995 b**, *Pojem "učit se" v romštině*, "Romano džaniben", II(1995), 3, p.35-40.

Igla, Birgit **1989 a** , *Kotaktinduzierte Sprachwandelphänomene im Romani von Ajia Varvara (Athen)* [Vielfalt der Kontakte, Beiträge zum 5. Essener Kolloquium über "Grammatikalisierung: Natürlichkeit und Systemökonomie" vom der Universität Essen 1. Band], "Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung", Band VII, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, 1989, p.67-80.

Igla, Birgit **1989 b**, *Roma ani lumija. Die Roma in der Welt* (Andar i istorija thaj i čhib i romenge katar i Ajia Varvara-Atina. Ueber die Geschichte und die Sprache der Roma in

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Ajia Varvara (Athen)), "Chavrikano lil", Beograd, bpoj 1, p.4-5.

Igla, Birgit **1991 a**, *Probleme der Standardisierung des Romani*, [Akten des 7. Essener Kolloquiums über "Minoritätensprachen / Sprachminoritäten" vom 14.-17.6.1990 an der Universität Essen], "Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung", Band X, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, 1991, p.75-90.

Igla, Birgit & Konstantinov, Yulian & Alhang, Gulbrand **1991 b**, *Some Preliminary Comments on the Language and Names of the Gypsies of Zlataritsa (Bulgaria)*, "Nordlyd" [Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics], No.17, Tromsø: Institut for språk og litteratur - Universitetet i Tromsø, p.118-134.

Igla, Birgit **1992**, *Entlehnung und Lehnübersetzung deutscher Präfixverben im Sinti*, [Prinzipien des Sprachwandels I. Vorbereitung. Beiträge zum Leipziger Symposium des Projektes "Prinzipien des Sprascwandels" vom 24.-26.10.1991 an der Universität Leipzig Gefördert von der Volkswagen-Stiftung], "Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung", Band XVI, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, p.38-56.

Ionescu, Vasile **1993**, *Istoria romilor din România*, "Aven amentza" (Bucuresti), Nr. 1(5), p.2.

I.[ordan], A.[lexandru] **1934**, *O lucrare de filologie: Alexandru Graur. "Les mots tsigans en roumain*, "Convorbiri Literare", An 67 (oct. 1934), nr.10, p.884.

Iordan, I.[orgu] **1935**, *Al. Graur. Les mots tsiganes en roumain, "Bulletin Linguistique" 1934, vol.II, p.108-200*, "Buletinul Institutului de filologie româna "Al. Philippide"", Iasi, II (1935), p.271-279.

Iordan, Iorgu **1975**, *Atlase sau glosare*, "Fonetica si Dialectologie", IX, p. 7-11 [comunicare tinuta la al v-lea Congres de studii lingvistice mediteraneene, Málaga, 27 aug.- 1 sept. 1973].

Isar, Nicolae **1972**, *J.A. Vaillant si profesorii francezi din cadrul Colegiului "Sf. Sava"*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

(1829-1848), [Bucuresti], 15 p. [Extras din "Analele Universitatii Bucuresti" Seria:Istorie, Anul XXI, 1972, nr.2].

Jacquier, Henri **1958**, *Tiganologia*, "Steaua", IX, nr.4, p.123-124 [cf. vol. J.H. *Babel, mit viu,* "Dacia", 1991, p.253].

Jean, Daniel **1970**, *Glossaire de Gadškeno manuš,* "É. T.", 16e Anée, N° 1(Mars 1970), p.4-68.

Jovanović, Ilija **1993**, *Aus Unserer Geschichte,* "Romano Centro" [Viena], I. Teil (Heft Nr.2/September 1993, p.12-13), Teil II (Heft Nr.3/Dezember 1993, p.8-9).

Jusuf, Šaip **1989**, *Les changements de quelques phonèmes dans la formation des mots en langue romani*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: "É.T.", p.359-374.

Jusuf, Shaip **1990**, *On the Relation of Turkish, Greek, and French to Romani and on Romani Linguistic Purism*, "100 years of Gypsy Studies", Matt T. Salo, Editor, Publication Number 5, The Gypsy Lore Society Cheverly, Maryland, p.145-150.

Kantemir, Demetrius **1771**, *Historich -,geographisch und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landcharte,* Frankfurt und Leipzig, 2 f. + 341 p. + 1 f. portr. [v. p. 271-272].

Kantja, G.V. **1970**, *Folkloros romano,* Kišinev: "Kartja moldovenjaska", 40 p.

Karsai, Ervin és Rostás-Farkas, György, **1990**, *Cigány-Magyar képes olvasókönyv. Te sityovas romanes!*, [Pécs]: JPTE Nymoda, 174 p.

Kenrick, Donald **1984**, *The Portrayal of the Gypsy in English Schoolbooks (additional research by Gillian Taylor),* "Internationale Schulbuchforschung", Braunschweig, N° 1, p.38-47.

Kenrick, Donald v. *Puxon* **1988**.

Kenrick, Donald **1989**, *L'évolution d'une langue littéraire romani: où en sommes-nous?*,"Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams),

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Paris: "É. T.", p.395-401.

Kenrick, Donald **1994 a,** *Legend about Gypsy Origin*, "Studii Romani", vol.I, Sofia, p.62-64.

Kenrick, Donald **1994 b**, *Los Gitanos: de la India al Mediterráneo*, "Interface", N° 15/Agosto 1994, p.7-9.

Kenrick, Donald **1996**, *Poznámky k dialektu Kotelských drindarů*, "Romano džaniben", III(1996), Nr.1-2, p.117-119.

Kenrick, Donald & Puxon, Grattan **1996**, *Bibaxtale Berśa*. Hістòria e Rromenqi tel-o Trìnto Ra‡, Madrid: Editorial Presencia Gitana, 164 + 4 p.

Kjuchukov, Hristo **1992 a**, *Sviluppo della lingua de bambini bilingui nella scuola materna*, "L.D.", anno 28, nr.5, p.11-14.

Kjuchukov, Hristo **1992 b**, *Il gioco: un mezzo per lo sviluppo della lingua in bambini bilingui di 5-6 anni*, "L. D.", anno 28, nr.5, p.14-19.

Kjučukov, Hristo **1993**, *Učeben balgarsko-romski rečnik*, Sofia: UNICEF, 56 p.

Kjučukov, Hristo **1994**, *Mo životo*, "Romano džaniben" ‹ Praha ›, nr.4, p.54-55.

Kochanowski, J. **1969**, *Critère linguistique dans l'histoire dinamique (illustration par les faits tsiganes)*, ACIL, x, 1, 509-511; discutii: E.Seidel 511 (fr.), D.S. Kenrick 511 (fr.), I. Kochanowski 511 (fr.). [ACIL x, 1 = Actes du Xe Congrès international des linguistes Bucarest, 28 Août - 2 septembre 1967], (vol] I, Bucarest, XCVI + 773 (-776] p.

Kollar, József & Kjuchukov H. & Vaszeva, Szija & Varnagy, Elemér **1993**, *Le condizioni degli zingari in Bulgaria. Nella fase dei cambiamenti democratici*, "L. D.", anno 29, n.2, p.13-16.

Konstantinov, Yulian *v. Igla, Birgit* **1991**.

Kostić, Svetislav **1994**, *Romaňi čhib a jazykový kontakt*, "Romano džaniben", n° 1/1994, p.42-54.

Kostić, Svetislav **1995**, *Jak je starý bůh romů (etymologická esej), "Romano dž*aniben", II(1995), nr.4, p.39-41.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Kostić, Svetislav **1996**, *Původ romských příbuzenských termínů*, "Romano džaniben", III(1996), nr.1-2, p.83-86.

Kurtiade, Marcel **1994**, *Sikavipen sar te siklŏn e ćhavorre e śirpustikaça. Îndrumar metodic pentru folosirea abecedarului de fata*, Toulouse: CRDP Midi-Pyrénées, 19 p. [coordonare stilistica: prof. Gheorghe Sarau].

Kjuchukov, Hristo *v. Bakker* **1994**.

Lípa, Jiří **1965**, *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém* (k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku), "Rozpravy Ceskoslovenské Akademie věd- Řada společenských věd", Ročník 75, sešit 11, Praha, 64 + 1 p.

Llorens, María J. **1991**, *Diccionario gitano. Sus costumbres*, Madrid: A.L. Mateos, S.A., 298 p.

Malikov, Ja.[šar] **1992**, *Cigansko-balgarski rečnik*, Sofija: Fondacija "Otvoreno obščestvo", 96 p.

Maluckov, Mirjana *v. Vranić* **1979**.

Manuš-Belugin, Leska **1973**, *O vlijanii baltijskih jazykov na dialekt latyšckih cygan*, "Izvestija Akademii Nauk Latvijskoj S.S.R.", N° 4(309), Riga.

Manuš, Leksa **1989**, *"Saules bērni" 15 gadsimtu ilgajā tumbā. "Deti Solnca" v pjatnadcativekovom mrake*, "Vestnik" [Moskovskoe Obščestvo Latyšskoj Kul'tury - Maskavas Latviešu kultūras biedrības vēstnesis], 2 dec.1989, p.32-40, respectiv, 33-38.

Marco, Anna De **1989**, *Indagine sul lessico romanó di Cosenza*, "L.D.", Anno 25, n.5, p.4-51.

Martinet, André **1974**, *La linguistique synchronique*. Études et Recherches, Paris: Presses Universitaires de France, 256 p.

Marušiakova, Elena **1991**, *Etničeska harakteristika na ciganite v Balgarija*, "Balgarska etnografija", N° 4, p.12-21.

Marushiakova, Elena **1992 a**, *Ethnic Identity Among Gypsy Groups in Bulgaria*, "Journal of the Gypsy Lore Society", 5, Vol.2, N° 2, p.95-115.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Marushiakova, Elena **1992 b**, *Gruppi e organizzazioni zingare loro atteggiamento verso l'impegno politico*, "L. D." (Supplemento al n° 1-2/1992), p.143-154.

Marušiakova, Elena **1992** c, *Ciganskite grupi v Balgarija i tjahnoto etničesko samosaznanie*, "Balgarska etnografija", godina III, kniga 1, Sofija: BAN, p.42-56.

Marushiakova, Elena Popov, Vesselin **1995**, *The Gypsies of Bulgaria*, Sofia: CLUB 90 Publishers, 60 p.

Matras, Yaron *v. Bakker* **1994**.

Milosavljević, Milivoje v. *Vranić* **1979**.

Milošev, Milan *v. Vranić* **1979**.

Mustalaiskielen ortografiakomitea **1971**, *Mustalaiskielen normativi sanasto*, Helsinki, 33 p.

Mutti, Claudio **1989**, *Glossario sinto emiliano*, "L. D.", anno 25, n° 2, p.15-20.

Osmani, Lumia **1989**, *Sur les mots qui manquent dans la langue romani*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: "Études Tsiganes", p.385-394.

Panaitescu, Ioan C. **1928**, *Robii. Aspecte tiganesti. Originea, viata, ocupatiunile, obiceiurile, datinile, moravurile si desrobirea lor*, Bucuresti, 72 p.

Partisani, Sergio **1973**, *Glossario del dialetto zingaro lombardo*, "L.D.", Anno 9, nr.4, p.2-29.

Partisani, Sergio **1972**, *Glossario degli Zingari dell'Italia Centro-Meridionale*, "L.D." Anno 8, n.1, p.2-26.

Petrovici, Emil **1959**, *Les nouveaux atlas linguistiques de la Romania orientale* "Actes du Colloque International de Civilisations, ... (Bucuresti, 14-27 sept. 1959), f.a., p. 183-190.

Petrovici, Emil **1964**, *Chestionarul noului atlas lingvistic romîn*, [Bucuresti], [1964], 113 p. cu il.

Petrovici, E. **1970**, *Studii de dialectologie si toponimie*. Volum îngrijit de I. Patrut, B. Kelemen, I. Marii, Bucuresti: 339 p. cu h. + 2 f. h. + 1 f. portr.

Plopsor, C.S. Nicolaescu **1921**, *Din istoria tiganilor*, "Ziarul stiintelor populare si al

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

calatoriilor", An XXII, Nr.49, p.554-555.

Pop, Augustin Z.N. **1979**, *Pe urmele lui Mihail Kogalniceanu*, Bucuresti: Editura Sport-Turism, 295 p.

Popa, Stefan N. **1982**, *Unele consideratii asupra limbii romilor din R.S.F. Iugoslavia*, în "Omagiu G. Ivanescu", 1982, p. 244-250.

Popov, Vesselin *v. Studii Romani* **1994**.

Poruciuc, Adrian **1994**, *Gheorghe Sarau: Mic dictionar rom-român (Bucuresti: Editura Kriterion, 1992, 173)*, "Limba si literatura", Bucuresti, vol. III-IV, p.129-131.

Ramadani, Ganimeta **1989**, *Les postpositions et les restes de déclinaisons en langue romani*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: É. T.", p.349-367.

Rao, Aparna **1989**, *Identité ethnique et pratique langagière. Notes sur les langues parlées par quelques communautés péripatétiques du Moyen-Orient*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: "É. T.", p.315-326.

Reyment, Richard **1989**, *La dégradation de la langue comme une fonction de l'assimilation des Tsiganes (exemple de la Scandinavie)*, "Tsiganes: identité, évolution" (Textes réunis et présentés par Patrick Williams), Paris: É. T.", p.327-348.

Reyniers, Alain **1993**, *Une présence multi-séculaire*, "É. T.", N° 1/1993, p.10-12.

Reyniers, Alain & Pomerat, Evelyne et Couvreux, Francis **1995 a**, *Une langue indienne enrichie d'apports orientaux et européens ou comment le vocabulaire du romani raconte la route et l'histoire des Roms*, "Les Tsiganes", Paris, [1995], [N° 1], [p.4-5].

Reyniers, Alain & Pommerat et Couvreaux, Francis **1995 b**, *Histoire*, "Les Tsiganes", [Paris], [Nr.1], [p.8-9].

Riśi, W.R. **1990**, *Komparàcia maśkar nesave lava rromanes ta pan‡abikanes*, [Konsultàcia e ćhibaqe - Varśàva, 5-7.IV.1990], 4 p. mss.

Rivière, Jean M. **1996**, *Enigma tiganilor*, în vol. "Istoria doctrinelor esoterice" [Trad.: Viorica

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Alistar], [Bucuresti]: Editura Symposion, p. 290-334 (cap. VIII).

Romanov, Manuś **1990**, *17 purane rromane gila andar-i Bälgària*, Tarnuv, 40 p.

Rosetti, Al. **1930**, *Lingvistica în cercetarea monografica*, "Viata românească", XXII, nr. 7 si 8, p. 69-80.

Rostás-Farkas György és Karsai, Ervin **1991**, *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 320 p.

Rozencvejg, V. Ju **1972**, *Jazykobye kontakty*. Lingvističeskaja probllematika, Leningrad: "Nauka", 80 p.

Rusakov, A. Ju **1990**, *Ob odnom slučae vyraženija značenija sovmestnogo dejstvija v severnorusskom dialekte cyganskogo*, "Funkcional'notipologičeskie aspekty analiza imperativa", čast' 1, Moskva: Institut jazykoznanija, p. 40-44.

Rusakov, A. Ju **1992**, *Imperativ v severno-russkom dialekte cyganskogo jazyka*, "Funkcional'no - tipologičeskie aspekty analiza imperativa"[red.: A.P. Volodin, V.S. Hrakovskij], Leningrad, p. 152-160.

Rusu, dr. Valeriu [coordonator1 **1984**, *Tratatul de dialectologie românească*, Craiova: Scrisul românesc,

Ruxandoiu, Liliana - Ionescu **1973**, *Ovid Densusianu, dialectoloc*, Sinaia, 11 p.

Sádegí, Alí Ašráf **1995**, *Romové v Íránu*, "Romano džaniben", Praha, II (1995), n° 1-2, p.53-59.

Salo, Matt T. [Editor] **1990**, *100 Years of Gypsy Studies*, [Papers from the 10th Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, North American Chapter, March 25-27, 1988, Wagner College, Staten Island, New York, commemorating the centennial of the Gypsy Lore Society; Victor A. Friedman, Carol Silverman, and Anita Volland, Section editors], Publication N° 5, The Gypsy Lore Society Cheverly, Maryland, 6 + 288 p.

Samara, Miço **1992**, *Gheorghe Sarau: Mic dictionar rom-român (Bucuresti, 1992, pp.172)*, "L. D.", anno 29, n° 1, p.48-49.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Saramandru, Nicolae **1972**, *Cercetari asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observatii asupra sistemului fonologic*, Bucuresti: Editura Academiei R.S.R., 204 p.

Sarau, Gheorghe **1992 d**, *Contributions à l'histoire des recherches portant sur la langue des romes de Roumanie*, "Symposia Thracologica", Nr.9, Bucuresti, p.205-206.

Sarau, Gheorghe *v. Kurtiade* **1994**.

Sarau, Gheorghe **1994 b**, *Osservazioni sui metodi di insegnamento della lingua romanì nelle scuole rumene*, "Thèm Romanó", Anno IV(1996), prima parte (N° 3, p.8). seconda parte (N° 4, p.13).

Senzera, Luigi F. **1986**, *Il dialetto dei Sinti Piemontesi*, "L.D.", Anno 22, n.2, p.2-64.

Sharma, Piare Lal **1993**, *Upre roma*, "Curierul imperial", [Sibiu], Anul I, nr.1, p.2.

Slave, Elena **1972**, *Ramificatiile teritoriale*, în "Al. Graur si colectiv: *Introducere în lingvistica*" (Bucuresti: Editura stiintifica, 1972, 384 p.), p. 283-286.

Soravia, Giulio **1978**, *Schizzo tagmemico del dialetto degli zingari di reggio Calabria con vocabolario*, "L.D.", Anno 14, n° 2-3, p.2-77.

Soravia, Giulio **1981**, *Vocabulario Sinto delle Venezie*, "L.D.", Anno 17, n.4-5, p.2-60.

Soravia, Giulio **1985**, *Vocabulario kalderašitska* (con registro inverso di Angela Tropea), "L.D.", Anno 21, n.5, p.1-29. [la p.30-48: Tropea, Andrea: *Vocabulario kalderašistka italiano*].

Soravia, Giulio **1989**, *Lingua cultura e visione del mondo tra i rom*, "L.D.", anno 25, n° 1, p.24-29.

Spinelli, Santino **1989**, *Rom e cagge': secolare difficile convivenza*, "L. D.", anno 25, n° 1, p.37-39.

Stefanelli, Barbieri **1991**, *Lav saar sciunghel (ovvero Parole come fiori)*, Avezzano: Centro Rom-Caritas dei Marsi, 152 p.

Suciu, Emil **1986**, *Le vocabulaire roumain actuel d'origine turque-osmanlie*, "Revue des Études Sud-Est Européennes", Bucuresti: Editura Academiei RSR, Tirage à part, tome

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

XXIV, N° 4(octobre-décembre), p.373-381.

Stef - Vant, Felicia **1972**, *Geografia lingvistica*, în "Al. Graur si colectiv: *Introducere în lingvistica*" (Bucuresti: Editura Stiintifica, 1972, 384 p.), p. 286-300.

Stefulescu, Al. **1909**, *Mînastirea Tismana*, Bucuresti, ed. a III-a, p. 167-171 [ed. anterioare în anii: 1896 si 1903].

Tandin, Traian **1993**, *Limbajul infractorilor*, Bucuresti: Paco, 104 p.

Tipler, Derek **1971**, *La lingua romani oggi; i dialetti vlax*, "L.D.", Anno 7, nr.3, p.2-6.

Todoran, Romulus **1984**, *Contributii de dialectologie româna*, Bucuresti: Editura Stiintifica si Enciclopedica, 249 [-251] p. cu il.

Toro, Rita Paola **1991**, *Il gergo dei camminanti*, "L.D.", Anno 27, n.3-4, p.1-79.

Tropea, Angela **1985,** *Vocabolario kalderašistka-italiano*, "L. D.", Anno 21, n.5, p.30-48.

Turcu, Constantin **1941**, *J.A. Vaillant, pionier al culturii franceze în Principate si luptator pentru idealurile românesti*, Bucuresti: "Cartea Românească", 31 p.

Uhlik, Rade **1984**, *Pomoćni glagoli u romskom jeziku (sem, avav, kamaw)*, "Grada Knjiga", XXIV, knjiga 20, Sarajevo: Academija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, 130 p.

Vaida, Gheorghe si Vaida, Ioan **1996**, [traducerea în limba romaní a lui ...], *Evanghelia pala o Marco; romaní (dialectul caldararilor) - româna*, Bucuresti: Societatea Biblica Interconfesionala, 77 + 3 p.

Vekerdi, József **1973**, [recenzie la ...], *Nagy Olga: A nap húga meg a pakulár*, "É. T." [Paris], n° 3/1973, p.69-70.

Vekerdi, József **1983**, *Cigánykutatások a Kárpát - medencében*, "Műveltség és hagyomány" A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének évkönyve, XXI. "Ethnographica et Folkloristica Carpathica", Tom.3., KLTE, Debrecen, 1983, p.237-238.

Ventcel' , T.V. **1964**, *Cyganskij jazyk (severnorusskij dialekt)*, Moskva: "Nauka", 108 p.

Ventzel, Tatiana V. **1976**, *Le "Bośa" - parler "insulaire" des Roms d'Armenie* [traduit et abrégé des considérations d'ordre général par M. Courthiade d'après l'article paru dans

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

"Géographie linguistique, dialectologique et histoire de la langue", Erevan, p.124-127.

Vîrtosu, Ileana **1966**, *J.A. Vaillant si cetatenia sa româna (1864),* [Bucuresti], 10 p. [Extras din "Analele Universitatii Bucuresti". Seria: Stiinte sociale. Filologie. Anul XV, 1966].

Vranić, Milan [Odgovorni urednik], mr. Maluckov, Mirjana & Milosavlević, Milivoje & Milošev, Milan [Uredivački odbor], **1979** *Etnološka grada. O romima-ciganima u Vojvodini I*, Novi Sad: Vojvodanski muzej, 420 p.

Wlislocki, Henrik **1884**, *Czigányból átvett erdélyi szász szavak*, "Egyetemes Philologiai Közlöny", p. 312-313.

Wlislocki, Henrik **1883**, *Magyarból átvett czigány szavarkól*, "Egyetemes Philologiai Közlöny", p. 39-41.

Yosouf Aslam, Mohammad *v. Aslam Yousuf.*

Wolf, Siegmund A. **1960**, *Zur Frage einer normierten Zigeunersprache (Basic Romani),* "Phonetica", nr.5, p.204-209.

Zograf, G.A. **1960**, *Iranskie i arabskie elementy v urdu,* "Hindi i urdu", Moskva.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

A N E X A

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

1. Primele atestari în limba rromani:

a) Expresiile lui Andrew Borde (1547)

În original	**În alfabetul limbii rromani comune, în (reinterpretarea noastra)**	În limba româna
1. *Lach ittur ydyues!* (Good *morow*!)	Laćhi ‘turi diwes!	Buna ziua! (“Buna dimineata!, în traducere engleza)
2. *Cater myla barforas?* (How farre is it to the towne?	Kaθer (kèti?) mìla (mìle) [(i)si (‡i k-o)] bar’ fòros?	La câte mile este orasul cel mare? (sau: Câte mile sunt pâna la orasul cel mare (capitala?)?)
3. *Maysta ves barforas!* (You be welcome to the towne!)	Miśt’aves [k-o] barni fóros!	Bine ai venit în (la) oras!
4. *Mole pis lauena?* (Wyl you drynke *some* wine?)	Mol[e!] pies, lawèna?	Bei vin sau bere?
5. *A vauatosa* (I wyl go wyth you)	Avawa toça.	O sa vin cu tine.
6. *Hystelen pe!* (Sit you downe, and drynke)	Beś tele, pi! (pe!)	Stai jos si bea!
7. *Pe, pe, deue lasse!* (Drynke, drynke, for God sake!)	Pi (pe), pi (pe), e Deweleśθe!	Bea, bea, pentru Dumnezeu!
8. *Achae, da mai manor la vene!*	A, ćha!e, da (de) ma’i manro l’lawè[na]!	Hei, fato, da-mi si pâine si bere!<în engl. “vin”>

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

(Mayde, geue me bread and *wine*!)		
9. *Da mai masse!* (Geue me fleshe!)	Da ma'i mas!	Da-mi si carne!
10. *Achae, a wordey susse!* (Mayde, come huther, harke a worde!)	A, ćha!e, aw orde i śun!	Hei, fato, vino încoa' si asculta!
11. *De mai paba la ambrell!* (Geue me aples and peeres!)	De ma' e phaba l'e ambrola!	Da-mi mere si pere!
12. *Iche misto!* (Much good do it you!)	Haj[1], ać miśto!	[Hai], ramâi cu bine!
13. *Lachira tu!* (Good nyght!)	Laćhi rat tu'[qe] !	Noapte buna (tie)!

b) Lista cu cuvintele în limba nomazilor nubieni

(Boanventura Vulcanius, 1597)

Limba nomazilor nubieni	**Limba rromani comuna**	**Limba latina**	**Limba româna**
Achan	(j)akha (pl.)		ochi (pl.)
Bacro	bakro		berbec
Bar	barr		piatra
Beinck	beng		diavol
Bal	bal		par
Bern	-		Colac (roata, cerc) împletit din nuiele pe care si-l pun pe cap femeile nubiene
Brischindo	briśind		ploaie
Buchos			"copil (!)"
Bul	bul		fund (anat.)

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Chelene (*h* puternic, aspirat)	khelena	a dansa, a juca [“ei, ele danseaza”]
Cheron	śero	cap
Chiral	kiral	brânza
Chor (aici *ch* se pronunta ca în spaniola)	chi(h)or	barba
Chouri (*ch* ca în spaniola)	ćhuri	cutit
Christari	kristàri	scrin
Dade	dad!e (în vocativ)	tata!
Daio	daj!o (în vocativ)	mama!
Devel	Devel	Dumnezeu; Cer
Erani	E rani	Doamna (art.); nobila, matroana
For	por	pana (si de scris)
Foros (*phoros,* vulgar, în greceste)	fòros	oras
Gad	gad	camasa
Gagi	ga‡i	femeie
Gave	gav	oras, sat [de fapt, “în sat”]
Gourou	guruw, (gowrow)	bou
Guigiebe	gilabel	a cânta
Hanro (*H* puternic, aspirat)	xanro	sabie
Harmi (*H* puternic, aspirat)	< probabiul *kolin* > “piept”	torace; piept
Have	xaw	a mânca [“manânc”]
Heroy	xeroj	sold, coapsa
Juket	‡ukel	câine
Kan	kan	ureche
Kangheri	khangeri	biserica

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Krali	kral(i)		rege
Kascht	<corect: “lemn”>	kaśt	“tu bei (!)” [evident este o greseala]
Lein	len		fluviu
Love	love		bani, arginti
Maasz	mas		carne
Manosch	manuś		barbat
Manrou	manro		pâine
Moi	muj		gura; chip, fata
Mol	mol		vin
Momeli	momeli		lumânare
Mucia	musi		brat
Nak	nakh		nas
Nay	naj		unghie
Panin	pani		apa
Papieris	papìris		papirus, hârtie
P-hou (*P* si *H* se pronunta separat, într-o singura silaba, nu ca φ)	phuw		pamânt
Philatri (< gr. *phylake*)	filàtri		castru, garnizoana
Piassa	piasa		noi bem
Piaua	piawa		eu beau
Piela	piela		el (ea) bea
Piessa kan	kam’ piesa		vei bea [în latina este echivalat prin “voi beti”]
Plachta	plaxta		pânza de in, rochie
Rai	rraj		domn, nobil
Ser buchos? (*ch* spaniol)	sar buchos?		cum te cheama?

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

Sonakai	somnakaj (sumnakaj)	aur
Taxtai	taxtaj	“farfurioara de ar-
(*x* spaniol)		gint”; pahar de metal
Thuochan		“haina”
Tirachan		“manta; cuvertura”
Troupos	trùpos	corp; trup
Valin	valin	pahar, (cupa) de sticla
Vast	vast	mâna
Vodros	vòdros	pat
Vouda	wudar	poarta, usa
Xai (*x* ca în spaniola)	ćhaj	fiica, fata
Xavea	ćhave!a (în voc.)	fiule!, baiete!
Yago	jag	foc
Yangrustri	angrusti	inel
Yankre	janre	oua

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

2. Indice de idiomuri indo-ariene moderne

A

adjmeri v. a j m e r i.

ahirani una din denumirile lb. k h a n d e s i.

ahirvati v. h i r v a t i.

ajmeri dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

antarbedi dial. al lb. h i n d i (d e V e s t) [dupa unii autori face parte din dial. *braj bhasha*].

antarvedi v. a n t a r b e d i.

arny(i)ā **1.** una din denumirile lb. k h ō w ā r **2.** id. subsumat lb. khōwār(i).

ashkum v. n ū r i s t ā n ī.

ashret v. a š r ē t ī.

ašrētī v. p h a l ū r a[1].

assameza v. a s s a m (i).

assamī lb. din gr. indic al ramurii indo-iraniene, *sgr. indic de Est*; subsumeaza dial. *kamrupi, maiang.*

astōri dial. al lb. *shina.*

avadhi [cunoscut si sub forma a w a d h i-b a g h e l i] dial. al lb. h i n d i de E s t (k o s a l i).

avankari dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

awadhi v. a v a d h i.

awadhi-bagheli v. a w a d h i.

B

baghati subramif. dial. din sgr. indic de id. p a h a r i d e V e s t.

bagheli dial. al lb. h i n d i d e E s t (k o s a l i).

baghelkhandi v. b a g h e l i.

bagri dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

bahavalpuri dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i de V e s t).

baisvari dial. al lb. h i n d i d e E s t (k o s a l i).

bajjika dial. al lb. b i h ā r i.

bangani idiom din sgr. indic p a h a r i de V e s t.

bangaru [cf. *chamarwa, desari, deswali, hariani, (d)jati = (d)jatu]* dial. al lb. h i n d i (d e V e s t).

bangla-bhasa una din denumirile lb. b e n g a l i.

bankoti v. k o n k a n s t a n d a r d.

bašgali v. b a s h g a l i.

bashgali v. k a t i.

bashkarik v. b a š k (h) a r i k.

bašk(h)arik una din cele 5 limbi constitutive ale ramificatiei centrale k o h i s t ā n ī din sgr. d a r d i c. [cf. dīrī, gārwi, gāwrī].

bengalī [*bangla-bhasa*; lb. din gr. indic al ramurii indo-iraniene, *sgr. indic de Est*]. Subsumeaza dialectele: *central* (standard) *de Est, de Nord, de Sud-Vest, de Vest, rājbangshī; bengalī din Dacca, bengalī din Chittagong, maimansing; dialectul din Navadvipa, bengali din Rangpur.*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

bengalī central (standard) v. b e n g a l ī.

bengalī de Est dial. al lb. b e n g a l ī.

bengalī de Nord dial. al lb. b e n g a l ī.

bengalī de Sud-Vest dial. al lb. b e n g a l ī.

bengalī de Vest dial. al lb. b e n g a l ī.

bengali din Chittagong dial. al lb. b e n g a-l ī

bengalī din Dacca dial. al lb. b e n g a l ī.

bengalī din Rangpur dial. al lb. b e n g a l ī.

bhadarwahi-(khashali)-bhalesi lb. din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

bhadravahi v. b h a d a r w a h i.

bhalesi v. b h a d a r w a h i- (k h a s h a l i)-b h a l e s i.

bhateali dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

bhatiani v. b h a t t i a n i.

bhatri v. dial. al lb. o r i y a.

bhattiani dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

bhilali o alta denumire pentru lb. b h ī l ī.

bhīlī [bhilali] lb. din gr. indic al ramurii indo-iraniene, *sgr. indic Central.*

bhitrauti lb. din R ā j a s t h ā n.

bhodjpurī dial. al lb. b i h ā r ī [vorbit si în Trinidad si Mauritius].

bhojpurī v. b h o d j p u r ī.

bhojpuriya v. b h o d j p u r ī.

bihārī lb. din gr. indic al ramurii indo-iraniene, *sgr. indic de Est.* Subsumeaza dialectele: *bho(d)jpurī (bhojpuriya, deswali, hindusthani, khotla, piscimas), magahī, maithilī, bajjika.* [Dupa unii autori, *bihārī* este gr. de idiomuri].

bikaneri dial al lb. r ā j a s t h ā n ī.

biyōrī v. p h a l ū r a[2].

bradawah subramificatie dial. din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

bradj v. b r a j b h a s h a.

bradj bhakha v. b r a j b h a k h a.

braj bhasha v. b r a j b h a s h a.

braj bhakha v. b r a j b h a s h a.

braj bhasha dial. al lb. h i n d i (d e V e s t).

brokpa dial. al lb. s h i n a.

bundel khandi v. b u n d e l k h a n d i.

bundeli dial. al lb. h i n d i (d e V e s t).

bundelkhandi v. b u n d e l i.

bunjwali dial. al lb. k ā s h m ī r i.

C

cachemirien una din denumirile lb. k ā s h m ī r i.

cashmeeree una din denumirile lb. k ā s h m ī r i.

cashmiri una din denumirile lb. k ā s h m ī r i

chamarwa v. b a n g a r u.

chameali idiom din subramificatia dial. a sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

chatrārī idiom subsumat al lb. k h ō w ā r.

chetri una din denumirile lb. n ē p a l (i).

chattīs-garhī dial. al lb. h i n d i d e E s t (k o s a l i).

chhattīsgarhī v. c h h a t ī s - g a r h ī.

chibhali dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

chilāsī dial. al lb. s h i n a.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

chitral una din cele patru ramificatii ale l b. d a r d i c e. Reuneste id. k h ō v ā r (arniyā, chatrārī, chitralī) si k a l a s h a.

chitrali dial. al lb. k h ō w ā r.

churahi idiom din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

čilāsī v. c h i l ā s ī.

cinghalais una din denumirile lb. s i n g a l e z a.

cingalese una din denumirile lb. s i n g a l e z a.

citrali una din denumirile lb. k h ō w ā r [dupa unii autori, idiom subordonat acestei limbi].

čitrali una din denumirile lb. k h ō w ā r.

D

dah dial. al lb. s h i n a.

dameli id. din ramificatia dardica k u n a r.

dangarīk una din denumirile lb. p h a l ū r a.

dangri dial. al lb. k h a n d e s i.

dard v. d a r d i c.

dard(ic) sgr. de idiomuri din *gr. indic* (al ramurii indo-iraniene). Alte denumiri: *dard; paisaći; piśaca; pisācha*]. *G.A. Gierson* îl considera *grup intermediar* între grupurile *iranian* si cel *indic* ("indo-aryan"), având *3 ramificatii* ["**kafiri (= nūristānī)** cu 3 diviziuni: *prasun-ashkun, bashgali-waigali* si *kalasha-pashai* (cu gawarbati, dīrī, tirāhī etc.), "**centrala**" (*khōwār*) si "**darda**" (*kashmiri, shina* si *kohistani* (cu *maiya etc.*))]. *R.F. Strand* include limbile *dardice* în subgrupul indic de NV, distribuindu-le în *4 ramificatii* (excluzând ramificatia *nūristānī (=kāfir)*, pe care o claseaza ca grup intermediar, separat, între gr. iranian si cel indic). Cele *4 ramificatii* ale sgr. indic *dard(ic)* sunt: **chitral** [cu idiomurile *khōwār* (arniyā, chatrārī, chitrali) si *kalasha*], **kunar** [cu: *dameli, gawarbati, ningalami-grangali, shumashti* si *pashai* - cu subramificatiile sale], **centrala** [sau **kohistani**, cu idiomurile: *bashkarīk* (=dīrī=gāwrī=gārwī), *torwālī, maiyā, tirāhī* si *wotapūrī-katārqalaī*] si *ramificatia* **shinā** [*shinā* (cu dial.: astōri, brōkpa, shinā din Dras, čilāsi (=chilāsī), dah, gilgitī, gurēzī, hanū), *phalūra* (cu: phalūra, ashret (ašrēti), biyōrī si sāwi (sau)), *kāshmīri* (cu: bunjwali, kāshmīri propriu-zis, kashtwāri (=kash(a)wāri= kashtwār=kashtawāri), pogulī si s(h)irāji-kāshmīri)]. Alte idiomuri: doda siraji, rambani.

dekini v. m a r a t h i (d i n D e c c a n).

desari v. b a n g a r u.

des(h)i v. m a r a t h ī (d i n D e c c a n).

desia dial al lb. o r i y a (din Koraput-Orissa).

deswali v. b a n g a r u.

dhanni dial al lb. l a h n d a (p u n j a b i d e V e s t).

dhed gujari una din denumirile lb. k h a n - d e s i.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

dhundhari v. j a i p u r i.

dīrī v. b a š k h a r ī k.

diveh bas una din denumirile lb. m a l d i-v i a n a.

divehi dial. al lb. s i n g h a l a (s i n g h a-l e z a), devenit, în Maldive, lb. oficiala, lb. m a l d i v i a n a).

djafiri v. j a f i r i.

djaipuri v. j a i p u r i.

djatu v. j a t u.

djaunsari v. j a u n s a r i.

doabi dial al lb. p u n j a b i (d e E s t).

doda-siraji idiom din sgr. indic d a r d i c.

dogrī dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

dogri-kangri v. d o g r ī.

G

gamadia dial. al lb. g u j a r a t i.

gambiri v. t r e g a m i.

garwali [notat si *garhvāli*] idiom din *ramificatia centrala a sgr.* p a h a r i (împreuna cu lb. kumauni). Unii cercetatori îl includ în *sgr. indic de Nord-Vest/Nord*, altii în cel de Nord.

garhvali v. g a r h w ā l ī.

garwi v. b a š k h a r ī k.

gawar-bati v. g a w a r b a t i.

gawarbati id. din ramificatia dardica k u n a r.

gawrī v. b a š k h a r ī k.

ghebi dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

gilgitī dial. al lb. s h i n a.

goanez v. k o n k a n (i).

gojri v. g u j u r i.

gomataki v. k o n k a n (i).

gorkha(li) una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

goujrati varianta pentru notarea lb. g u j a-r a t i.

gouzrati varianta pentru notarea lb. g u j a-r a t i.

gramya v. g a m a d i a.

grangali v. n i n g a l a m i - g r a n g a l i.

gudscharati varianta pentru notarea lb. g u j a r a t i.

gujārātī (notata si: *goujrati, gouzrati, gudscharati, guj(e)rati*]. Limba din s g r. i n d i c d e S u d - V e s t. Reuneste dial.: *gamaya* (gramya), *kakari, kathiyawadi* (kāthiyāvādi), *parsi.*

guj(e)rati v. g u j a r a t i.

gujuri dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

gurēzī dial. al lb. s h i n a.

gurkha(li) una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

H

hal(a)bi **1.** dial al lb. o r i y a (cf. *mahari, mehari*). **2.** *halbi*, dupa unii autori, este dial. al lb. m a r a t h i.

handuri idiom din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

hanu dial. al lb. s h i n a.

harauti dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

hariani v. b a n g a r u.

hariyānvī v. h a r i a n i.

hindi v. h i n d i (d e V e s t).

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

hindi (central) v. v i c h o l ī.

hindi (de Est) v. k o s a l i.

hindi (de Vest) [*hindi; khari boli; hindust(h)ani; urdu*]; limba (sau sgr. de idiomuri) din *sgr. indic Central* al ram. indo-iraniene. Grupeaza dialectele: *antarbedi* (dupa unii autori - subdial. al dial. *braj bhasha*), *bangaru* (chamarwa, desari, deswali, hariani, (d)jati=(d)jatu), *bundeli* (bundel khandi), *kanau(d)ji*, *hindust(h)ani* (khari boli), *bra(d)j bhasha* (antarbedi, bra(d)j bhakha).

hindkō dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

hindust(h)ani **1.** denumire a lb. h i n d i (d e V e s t). **2.** dial. al lb. h i n d i (d e V e s t).

hirvati dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

J

jafiri dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

jaipuri **1.** dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī. **2.** subdial. al dial. Central-Estic al lb. r ā j a s t h ā n ī.

jati v. b a n g a r u.

jatu v. b a n g a r u.

jaunsari subramificatie dial. din sgr. indic p a h a r i (d e V e s t).

K

kachch(h)i dial. al lb. s i n d h i.

kachhi v. k a c h c h (h) ī.

kacmiri notatie a lb. k ā s h m i r ī.

kächmiri o alta notatie a lb. k ā s h m i r ī.

kafir(i) v. n ū r i s t ā n ī.

kaghni dial. din ramificatia dardica k o h i-s t ā n ī.

kakari dial. al lb. g u j a r a t i.

kalasā-alā v. w a i g a l i.

kalasha lb. din sgr. indic d a r d i c [ramificatia *n ū r i s t a n i*, dupa Grierson, iar dupa Strand - ramif. *chitral*].

kamrupi dial. al lb. a s s a m i.

kamviri (sub)dial. al id. k a t i.

kanaudji v. k a n a u j i.

kanauji dial. al lb. h i n d i (d e V e s t).

kandiali dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

kangri **1.** dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t) (dupa unii autori sub forma *dogrī-kangri*). **2.** (dupa alti cercetatori) idiom din sgr. indic p a h a r i (d e V e s t).

kannauji v. k a n a u j i.

kash(a)wari v. k i s h t w ā r i.

kashemiri alta notatie a lb. k ā s h m ī r i.

kashmira o alta notatie a lb. k ā s h m ī r i.

kāshmīri[1] (*cachemirien; cashmeeree; cashmiri; kächmīri; kacmiri;kashemiri; kashmira; kāshmīri; kēšur*] - lb. din *sgr. dardic* (ramificatia *shinā*) inclus în grupul indic din ram. indo-iraniana a limbii indo-europene. Grupeaza dialectele: *bunjwali, Kāshmīri, kishtwāri* [kash(a)wāri=kash-twār=kashtawāri], *poguli* si *s(h)irāji-kashmiri.*

kashmiri[2] dial. al lb. k ā s h m ī r i[1].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

kashtawari v. k i s h t w ā r i.

kashtwar v. k i s h t w ā r i.

kishtwari dial. al lb. k ā s h m ī r i.

kat∂viri (sub)dial. al id. k a t i.

kāthiyāvādi dial al lb. g u j a r a t i.

kāthiyāwādi v. k ā t h i y ā v ā d i.

kati idiom din grupul intermediar n ū r i-s t ā n ī [Alta denumire: *bašgali* (bash-gali)]. Subsumeaza: (sub)dial.: *kamviri, kat∂viri, mumvīri.*

kausalī v. k o s a l i.

kešur una din denumirile lb. k ā s h m ī r i.

kha(l)tahi v. c h h a t t ī s - g a r h ī.

khandeshi v. k h a n d e ś i.

khandeśi[1] [*ahirani; dhed gujari; khandeśi*] - limba din *sgr. indic Central.* Grupeaza dialectele: *dangri, khandeśi, kundi (kunbau).*

khandeśi[2] (si) dial. al lb. k h a n d e ś i[1].

khari boli **1.** una din denumirile lb. h i n d i (d e V e s t). **2.** subdial. al id. h i n - d u s t (h) a n i (t e r i t o r i a l).

kash(a) una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

khashali dial. din sgr. indic p a h a r i (d e V e s t) [v. si b h a d a r w a h i - (k h a s h a l i) - b h a l e s i].

khas-kurā una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

khaskura v. k h a s - k u r ā.

khay una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

khetrani dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

khotla v. b h o (d) j p u r i.

khōwār(ī) lb. din sgr. d a r d i c, ramificatia *chitral.* [Alte denumiri: *arny(i)ā; citrālī; čitrari; qāšqarī*); Subsumeaza id.: *arniyā chatrārī* si *chitralī*].

kiunthali [*mahasui*] subramif. dialectala din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

kiuthali v. k i u n t h a l i.

kochi idiom din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

kohistani[1] **1.** ramificatie *centrala* a sgr. dardic. Reuneste id.: *bashkarīk* (=dīrī= gāwrī=gārwi), *torwālī, maiyā, tirāhī* si *wotapūrī-katārqalaī.* **2.** limba dardica (dial.: kaghni si kohistānī propriu-zis).

kohistānī[2] dial. al lb. k o h i s t ā n ī[1].

kokni dial al lb. m a r a t h ī.

konkan central v. k o n k a n s t a n d a r d.

konkan nordic v. k o n k a n s t a n d a r d.

konkan standard [cf. *bankoti, konkan central kunabi, konkan nordic*] - dialect al lb. m a r a t h ī.

konkan(i) **1.** dial. al. lb. m a r a t h ī [cunoscut si sub denumirile: *goanez, gomataki*]. **2.** este considerata si limba aparte.

kosali[1] [cf. alte denumiri: *hindi (de Est); kausalī; kosli*]. Limba din *sgr. indic Central*, considerata grup de idiomuri. Dialecte: *awadhi* (avadhi; awadhi-bagheli), *bagheli* (bahelkhandi), *baisvari, kosali (propriu-zis), khaltahi, laria* (dupa unii autori khaltahi-laria=chhattīs-garhī), *chhattīs-garhī* (khaltahi, laria), *rivai.*

kosali[2] *(propriu-zis)* dial. al lb. k o s a l i[1].

kosli v. k o s a l i.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

kului subramif. dial. din *sgr. indic p a h a-r i d e V e s t.*

kumāonī v. k u m ā ũ n ī.

kumāũnī idiom din ramif. centrala a sgr. *pahari*, considerata ca facând parte din s g r. I n d i c d e N o r d / N o r d - V e s t.

kunabi v. k o n k a n s t a n d a r d.

kunar ramificatie a *sgr. indic dardic* (cu dial.: *dameli, gawarbati, ningalami-grangali, shumashti* si *pashai*).

kunbau v. k u n d i.

kundi dial. al lb. k h a n d e s i.

L

lahndā [Alta denumire: *punjabi (de Vest).* Alta grafie: *panjabi (de Vest).* Limba din *sgr. indic de Nord-Vest* (gr. indic al ram. indo-iraniene). Dialecte: *avankari, bahavalpuri, ghebi, dhanni, djafiri, khetrani, lahndā śahpurski, pōthavārī, savayn, sirāikī hindki, thāli, hindkō, ćhibhali.* (Dupa unii autori si *moultānī*).

lahndā śahpurski dial. al lb. l a h n d ā.

lārī dial. al lb. s i n d h i.

laria v. c h h a t t ī s - g a r h ī.

lāsī dial. al lb. s i n d h i.

ludhiani dial al lb. p u n j a b i (d e E s t).

M

macharia dial. al lb. s i n d h i.

mādjhī v. m ā j h ī.

magahī dial. al lb. b i h ā r i.

mahari v. h a l (a) b i.

mahasui v. k i u n t h a l i.

mahl una din denumirile lb. m a l d i v i e-n e.

mahrātte alta grafie pentru lb. m a r a t h ī.

maiang dial. al lb. a s s a m ī.

maimansing dial. al lb. b e n g a l ī.

maithilī dial. al lb. b i h ā r i.

maiyā una din cele 5 lb. constitutive ale ramificatiei dardice k o h i s t ā n ī.

mājhī dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

mal(a)vi dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

maldiviana [Alte denumiri: *diveh bas, mahl, malediva*] - limba din *sgr. de Sud* (al grupului indic, ram. indo-iraniana). Dial. *divehi* (al lb. singhaleze) este, de fapt, lb. oficiala, maldiviana, în Maldive.

malediva una din denumirile lb. m a l d i - v i e n e.

malvai dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

malvi v. m a l (a) v i.

malwai v. m a l v a i.

malwi v. m a l v i.

mandeali idiom din subramif. dial. a sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

mandyali v. m a n d e a l i.

marathī [*mahrātte*] - lb. din *sgr. de Sud* al gr. indic (ramura indo-iraniana). Dialecte: *marathi din Deccan* (dekini, des(h)i), *konkan(i)* [goanez, gomataki], *konkan standard* (bankoti, konkan central, kunabi, konkan nordic), *varhādi,*

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

nāgpuri (uneori citate împreuna: *varhādi-nāgp(o)uri, kokni, marathī din Kasargod.*

marathī din Decan v. m a r a t h ī.

marathī din Kasargod dial. al lb. m a r a-t h ī.

mārvarī v. m ā r w ā r ī.

mārwārī dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

mehari v. h a l (a) b i.

me(r)wari dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

mevari v. m e (r) w a r i.

mevati dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

moultānī dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

mughalbandi [oriya propriu-zisa, standard] dial. al lb. o r i y a.

mumvīri (sub)dial. al id. k a t i [face tranzitia între *kamvīri* si *mumvīri*].

N

nāgpouri v. n ā g p u r i.

nāgpuri dial. al lb. m a r a t h ī.

naipāli v. nēpal(ī).

navadvipa [dialectul din ...] dial. al lb. b e n-g a l i.

nepaleza v. n ē p a l (ī).

nēpalī [Alte denumiri si grafii: *chetrī; gorkhā(lī); gurkha(li); khas(a), khas(-) kurā, khaskura; khay; naipāli; nēpal(ī); nepaleza, ; parbati(yā); pahari de Est; parbattia, purbutti*]. Limba inclusa în *sgr. Central* al gr. indic (ram. indo-iraniana. Dialecte: *de Vest, de Centru, de Est.*

nēpali de Centru dial. al lb. n ē p a l (ī).

nēpali de Est dial. al lb. n ē p a l (ī).

nēpali de Vest dial. al lb. n ē p a l (ī).

nimadi dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

ningalami-grangali id. din ramificatia dardica k u n a r.

nūristānī [= *kāfir(i)*] - grup intermediar de idiomuri între grupurile *indic* si *iranian* (ale ramurii indo-iraniene a lb. indo-europene), considerat anterior subordonat fie *gr. iranian,* fie celui *indian* (ca *ramificatie a sgr. dardic.* Reuneste 6 idiomuri, vorbite în Pakistan si Afganistan; *kati* (= bashgali), *prasun* (= wasi-weri), *waigali* (= kalasā-alā; wai-alā), *tregami* (= gambiri), *ashkun* si *nūristānī propriu-zis* (= kāfir(i)).

O

odiya alta grafie a lb. o r i y a.

odri o alta grafie a lb. o r i y a.

ori(j)a o alta grafie a lb. o r i y a.

oriya [Alte denumiri si scrieri: *odiya, odri, ori(j)a, urija, uriya, utkali*]. Limba din *sgr. de Est* al gr. indic (ram. indo-iraniana). Dialecte: *bhatri, desia* (din Koraput-Orissa), *hal(a)bi* (mahari, mehari), *mughalbandi* (oriya propriu-zisa, standard), *oriya de Nord-Vest, oriya din Balasore de Nord, oriya din Midnapore, oriya din Orissa de Nord, oriya de Sud.*

oriya de Nord-Vest dial. al lb. o r i y a.

oriya de Sud dial. al lb. o r i y a.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

oriya din Balasore de Nord dial. al lb. o r i y a.

oriya din Midnapore dial al lb. o r i y a.

oriya din Orissa dial. al lb. o r i y a.

P

padari idiom al sgr. indic p a h a r i de V e s t.

pahari sgr. indic de idiomuri cu trei ramificatii: *de Est* (nēpali), *Centrala* (cu idiomurile *garhwālī* si *kumāũnī*) si *de Vest.*

pahari (central) ramificatia de Centru a subgrupului indic p a h a r i, ce cuprinde idiomurile g a r h w ā l ī si k u m ā ũ n ī.

pahari de Est una din cele trei ramificatii de idiomuri ale sgr. indic *pahari*, structurata ca limba n ē p a l i.

pahari de Vest ramificatia principala de idiomuri a sgr. indic *pahari de Vest* este considerata de-sine-statatoare, ea însasi - prin numarul mare de idiomuri reunit - structurându-se într-un subgrup indic aparte (în zona de N-V a Indiei). Cuprinde subramificatiile dialectale: *baghati, bradawah* (bhadravahi-(khashali)-bha-lesi), *chameali, (d)jaunsari, kiu(n)thali* (=mahasui), *kului, mandeali, satlaj* (cu *s(h)odochi* si *siraji exterior*), *sirmauri.*Alte idiomuri: *bangani, churahi, handuri, kochi, kangri, padari, pangwali, rudhari.*

paisaći una din denumirile sgr. d a r d i c.

palola v. p a l ū l a.

palūla v. p h a l ū r a.

pandschabi una din grafiile pentru p u n j a b i.

pangwali idiom din sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

panjābī (de Est) [Alte grafii: *pandschabi, punjabi, pen(d)jabi; punjabi*]. Limba din *sgr. indic de Nord-Vest* (dupa unii, din sgr.indic Central), care reuneste dialectele: *bhateali, bhat(t)iani, doabi* (punjabi din Recha Doab), *dogrī* (si sub forma *dogrī-kangri), kandiali, kangri, ludhiani, mā(d)jhī, malwai* (malvai), *powādhī* (povādhī, poādhī, puādī), *rathi.*

panjābī din Recha Doabi v. d o a b i.

panjābī de Vest v. l a h n d ā.

parbati v. p a r b a t i (yā).

parbati(yā) v. p a r b a t t i a.

parbattia una din denumirile lb. n ē p a l (ī).

parsi dial. al lb. g u j a r a t i.

pashai id. din ramificatia dardica k u n a r (vorbita în Pakistan) [dupa alti cercetatori, id. din gr. n ū r i s t ā n ī].

pen(d)jabi una din grafiile lb. p a n j a b i.

phalūra[1] lb. din sgr. indic d a r d i c, ramificatia s h i n ā. [denumita si: dangarīk; palola; palūla; phalūra]. Reuneste dialectele *phalūra* (ašrēti (ashret), biyōri) si *sāwī* (sau)).

phalūra[2] dial al lb. p h a l ū r a[1].

phalura v. p h a l u r a.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

piśaca v. p i s ā c h a.

pisācha una din denumirile sgr. d a r d i c.

piscimas v. b h o (d) j p u r ī.

poādhī v. p o w ā d h ī.

poguli dial. al lb. k ā s h m ī r ī.

pōthvārī dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

povādhī v. p o w ā d h ī.

powādhī dial. al lb. p u n j a b i (d e E s t).

prasun v. n ū r i s t ā n ī.

puādī v. p o ā d h ī.

punjābī v. p u n j ā b ī (d e E s t).

punjabi (de Vest) v. l a h n d ā.

punjabi din Recha Doab v. d o a b i.

purbutti v. p a r b a t t i ā.

Q

qāšqarī una din denumirile lb.k h ō w ā r (i).

R

radjvari v. r a j v a r i.

radschasthani v. r ā j a s t h ā n ī.

rājasthānī [Alta notatie: *radschasthani*). Lim-ba (grup de idiomuri dupa altii) din *sgr.*

Central al gr. indic (ram. indo-iraniana). Dialecte: *a(d)jmeri, (a)hirvati, bagri, bi-kaneri, harauti, (d)jaipuri, mal(a)vi* (malwi), *mārwārī* (mārvārī), *me(r)wari* (mevari), *mevati, nimadi, rangri* (ra(d)j-vari).

rājbangshī dial. al lb. b e n g a l ī.

rajbangsi v. r ā j b a n g s h ī.

rajshahi dial. al lb. b e n g a l ī.

rajvari v. r a n g r i.

rambani idiom din sgr. indic d a r d i c.

rangri dial. al lb. r ā j a s t h ā n ī.

rathi dial al lb. p u n j a b i (d e E s t).

rivai dial. al lb. k o s a l i (h i n d i d e E s t).

rromani limba din *sgr. indic de Nord-Vest* (gr. indic, ram. indo-iraniana), vorbita în exteriorul Indiei (în Asia, Africa de Nord, Europa, America si Australia).

(r)romany v. r r o m a n i.

rudhari idiom din sgr. indic p a h a r i (d e V e s t).

S

satlaj subramif. dial. din sgr. indic p a h a r i d e V e s t [Subsumeaza: *s(h)odochi* si *siraji exterior]*.

satlej v. s a t l a j.

sau v. s ā w i.

savayn dial. al lb. l a h n d ā (p u n j a b i d e V e s t).

sāwī dial. al lb. p h a l ū r a[1].

shinā[1] una din cele patru ramificatii ale *sgr. indic dard(ic)*, ce reuneste lb. *shinā, pha-lūra* si *kāshmīrī.*

shina[2] [shina-khōwār; sinā; sina; šina]. Limba din sgr. d a r d i c, din ramificatia *shina.* Grupeaza dialectele: *astōri, brōkpa, shina din Drās, čilāsi* (chilāsi), *dah,*

giglitī, gurēzī, hanū si *shinā*).

shinā[3] dial. al lb. s h i n a[2].

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

shina din Dras dial. al lb. s h i n a.

shina-khōwār una din denumirile lb. s h i n a.

s(h)iraji exterior v. s a t l a j.

s(h)iraji-kashmiri dial. al lb. k ā s h m ī r i.

s(h)odochi v. s a t l a j.

shumashti id. din ramificatia dardica k u n a r.

sinā v. s h i n a.

šina v. s h i n a.

sina v. s h i n a.

sindhi limba din *sgr. indic de Nord-Vest.* Dialecte: *kachhi* (kachch(h)ī), *lārī, lāsī, macharia, sirāikī, thareli, vicholī* (hindi Central).

singhala v. s i n g h a l e z a.

singhaleza limba din *sgr. indic de Sud* [Alte grafii: *cingalese, cinghalais, sinhalese, singhala*]. Dialectul sau *diveh* este limba oficiala (“maldiviana”) în Maldive.

sinhalese v. s i n g h a l e z a.

sirāikī dial. al lb. s i n d h i.

sirāikī-hindki dial. al lb. l a h n d ā (p a n j ā b ī d e V e s t).

sirmauri subramif. dial. a sgr. indic p a h a r i d e V e s t.

T

thāli dial. al lb. l a h n d ā (p a n j ā b ī d e V e s t).

thareli dial. al lb. s i n d h i.

tirāhī una din cele 5 limbi ale ramifificatiei dardice k o h i s t ā n ī.

torwālī una din cele 5 limbi ale ramificatiei dardice k o h i s t ā n ī.

tregami v. n ū r i s t ā n ī.

U

urdu limba din *sgr. indic central* [varianta a lb. h i n d i]. (Dialectul *kharī bōlī* este comun si pentru lb. hindi).

urija v. o r i y a.

uriya v. o r i y a.

utkali una din denumirile lb. o r i y a.

V

varhādi dial. al lb. m a r a t h ī.

varhādī-nāgp(o)uri v. m a r a t h ī.

varli v. w a r l i.

vicholī [*hindi central*] dial. al lb. s i n d h i.

W

wai-alā v. w a i g a l i.

waigali v. n ū r i s t ā n ī.

warli dial. al lb. m a r a t h ī.

wasiweri v. p r a s u n.

wotapūrī-katārqalai una din cele 5 limbi ale ramificatiei dardice k o h i s t ā n ī.

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com

PDF created with FinePrint pdfFactory trial version http://www.pdffactory.com